

CATALOGUE OF GEORGIAN NUMISMATICS III ქართული ნემიზმატიკის კატალოგი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities
Institute of Georgian History

ქართული ნემიზმატიკის კატალოგი

III ნაწილი

CATALOGUE OF GEORGIAN NUMISMATICS

Part Three

978-9941-25-041-5

9 789941 250415

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

ქართული ნუმისმატიკის კატალოგი

III ნაწილი

„ოქროს ხანა“ და დაქვეითება.

სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა XI-XVI საუკუნეების საქართველოში

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities
Institute of Georgian History

Catalogue of Georgian Numismatics

Part Three

“Golden Age” and Decline.

Coin Issues and Monetary Circulation in Georgia in the 11th-16th Centuries

გამომცემლობა „მერიდიანი“

Meridian Publishers

თბილისი

Tbilisi

2015

2015 წელს დასრულდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტი – „ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი“ (იხ. <http://geonumismatics.tsu.ge>). აქ გთავაზობთ კატალოგის მესამე ნაწილის ბეჭდურ ვერსიას.

“Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics” is project funded by Shota Rustaveli National Science Foundation. Now it is finished (v. <http://geonumismatics.tsu.ge>). Third part of the catalogue is offered here as printed version.

ავტორები

თედო დუნდუა
გიორგი დუნდუა

Authors

Tedo Dundua
Giorgi Dundua

შემდგენლები

ალექსანდრე ბოშიშვილი
აპოლონ თაბუაშვილი
ლერი თავაძე
აკაკი ჩიქობავა
ემილ ავდალიანი

Compiled by

Alexander Boshishvili
Apolon Tabuashvili
Leri Tavadze
Akaki Chikobava
Emil Avdaliani

დამხმარე პერსონალი

ნათია ფიფია
მარიამ ქარდავა
გიორგი ჯავრიშვილი

Auxiliary Staff

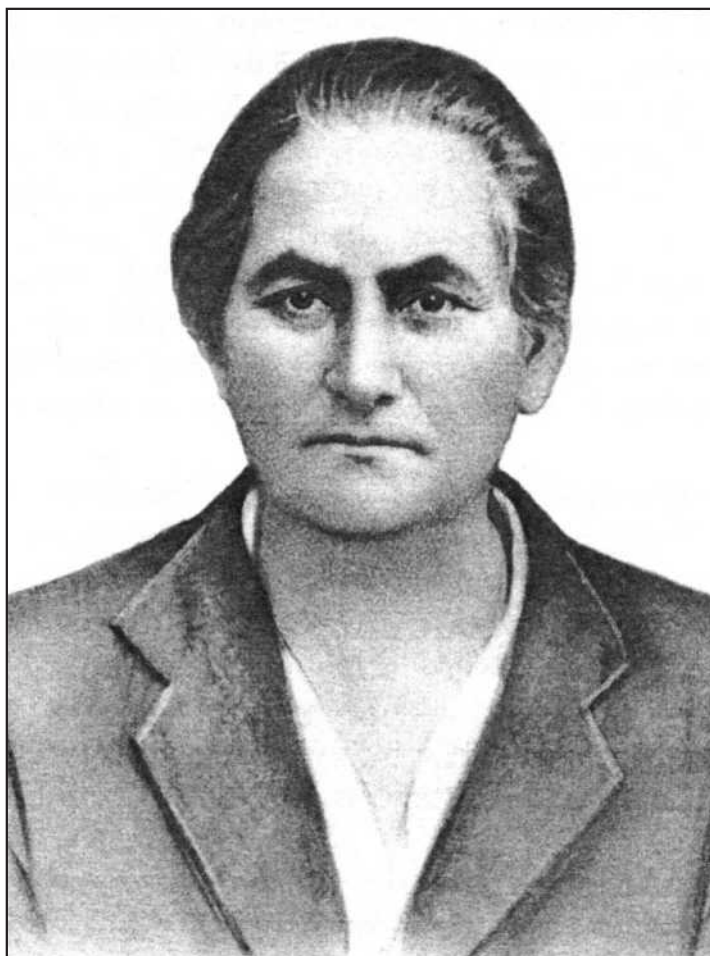
Natia Phiphia
Mariam Kardava
Giorgi Javrishvili

© ავტორები – თედო დუნდუა, გიორგი დუნდუა, 2015

© შედგენა – ალექსანდრე ბოშიშვილი, აპოლონ თაბუაშვილი, ლერი თავაძე, აკაკი ჩიქობავა, ემილ ავდალიანი, 2015

© Authors – Tedo Dundua, Giorgi Dundua, 2015

© Compiled by – Alexander Boshishvili, Apolon Tabuashvili, Leri Tavadze, Akaki Chikobava, Emil

თამარ ლომოური
Tamar Lomouri
1883-1965

სარჩევი

ქართულ-ბიზანტიური მონეტები	9
დავით III კურაპალატის მონეტები ჭეშმარიტი ჯვრის გამოსახულებით.	9
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – ბაგრატ IV-ის პირველი ემისია.	10
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – ბაგრატ IV-ის მეორე ემისია.	11
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – გიორგი II-ის პირველი ემისია.	12
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – გიორგი II-ის მეორე ემისია.	13
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – გიორგი II-ის მესამე ემისია.	14
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – დავით IV-ის პირველი ემისია.	16
ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – დავით IV-ის მეორე ემისია.	17
დავით IV-ის სპილენძის მონეტა, ტიპი – მეფე საიმპერატორო ტანსაცმელში	18
სამეცნიერო კომენტარი	19
ბიბლიოგრაფია	29
XI-XII საუკუნეების ბიზანტიური მონეტები საქართველოდან	32
ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)	39
დემეტრე I-ის ემისიები	39
დავით V-ის ემისია	40
გიორგი III-ის ემისიები მთავრული ნიშნით	41
გიორგი III-ის მონეტები – მეფე შევარდენით ხელში.	42
გიორგი III-ის და თამარის მონეტები	43
თამარ მეფის მონეტები მისი ხელრთვით	44
მონეტები წარწერით „თამარ დედოფალი“	46
თამარის და დავითის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“	46
გიორგი IV ლაშას მონეტები წარწერით „გიორგი ძე თამარისა“	47
გიორგი IV ლაშას მონეტები წარწერით „გიორგი მეფისა ... ჯავახთუფლისა“	49
გიორგი IV ლაშას მონეტები – მეფე საიმპერატორო სამოსელში	50
რუსუდანის „წესიერად“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები	51
სამეცნიერო კომენტარი	52
ბიბლიოგრაფია	62
XII საუკუნის-XIII საუკუნის დასაწყისის უცხოური მონეტების მიმოქცევა საქართველოში	63
ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში	66
რუსუდანის ვერცხლის მონეტები იესო ქრისტეს გამოსახულებით	66
დავით ნარინის სპილენძის მონეტები შეწიაღებული ასოებით	67
დავით ნარინის ვერცხლის მონეტები მხედრის გამოსახულებით	68
დავით ულუ „ბაგრატიონის“ 1252-1255 წლების ვერცხლის ემისიები	69
დავით ულუს სპილენძის მონეტები მხედრის გამოსახულებით	71
დემეტრე II-ის სპილენძის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“	72
დავით VIII-ის ვერცხლის მონეტები ქრისტიანული ლოცვით	73
დავით VIII-ის სპილენძის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“	74
ვახტანგ III-ის მონეტები ქრისტიანული ლოცვით	75
ვახტანგ III-ის სპილენძის მონეტები მონოგრამებით	77
გიორგი VII-ის მონეტები „გახელილი თვალის გამოსახულებით“	78
გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის ვერცხლის მონეტები	80
სამეცნიერო კომენტარი	82
მონღოლური საოკუპაციო მონეტები	95
ჯალალ ედ-დინის გადაჭედილი სპილენძის მონეტები	95

ანონიმური დირჰემები მშვილდის გამოსახულებით	96
ულუს ბეკის დირჰემები მონადირე მხედრის გამოსახულებით	97
ანონიმური დირჰემები ექვსქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით	98
მანგუ ყაენის მონეტები	98
„ყაანური“	100
ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტები	101
ჰულაგუიდთა პოსტ-რეფორმული ემისიები	102
ჯუჩიდების ფული	103
ჯალაირიდების ფული	104
სამეცნიერო კომენტარი	105
ბიბლიოგრაფია	116
აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი XIII-XIV საუკუნეების იმპორტული მონეტები	117
XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული	123
მონეტები ორი დავითის გამოსახულებით	123
კირმანეული თეთრი, მანუილის სახელიანი ემისიები	124
კირმანეული თეთრი, იოანეს სახელიანი ემისიები	126
კირმანეული თეთრი, ემისიები „კეისარი სამრკალიან სტემამი“	128
კირმანეული თეთრი, ემისიები კეისრის წელზევითი გამოსახულებით	130
კირმანეული თეთრი, ემისია ასომთავრული ნიშნებით	131
კირმანეული თეთრი, ვამეყის ფული წმინდა ევგენიოსის გამოსახულებით	132
სამეცნიერო კომენტარი	133
ბიბლიოგრაფია	143
XIII-XV საუკუნეების უცხოური მონეტების მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში	144
XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები	146
კონსტანტინე I-ის მონეტები	146
ალექსანდრე I-ის მონეტები	146
ვახტანგ IV-ის მონეტები მთავრული წარწერებით	147
ვახტანგ IV-ის მონეტები ცხოველის გამოსახულებით	148
გიორგი VIII-ის მონეტები „მეფეთა მეფის“ ტიტულით	148
გიორგი VIII-ის მონეტები „მეფის“ ტიტულით	149
ბაგრატ VI-ის მონეტები	150
ყვარყვარე ათაბაგის მონეტები	150
კონსტანტინე II-ის მონეტები	151
დავით X-ის მონეტები	153
ბაგრატ იმერთა მეფის მონეტები	153
გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. პირველი ტიპი	154
გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მეორე „ტიპი“	154
გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მესამე ტიპი	156
შაჰ თაჰმასპის ბისტების მინაბადები	156
სამეცნიერო კომენტარი	157
ბიბლიოგრაფია	170
XV საუკუნის უცხოური ფული აღმოსავლეთ საქართველოდან	171
XVI საუკუნის უცხოური ფული საქართველოდან	174

Contents

Georgian-Byzantine coins	180
David III Kuropalates' coins with the depiction of cross potent	180
St. Virgin Blachernitissa type coins – Bagrat IV's first emission	181
St. Virgin Blachernitissa type coins – Bagrat IV's second emission	182
St. Virgin Blachernitissa type coins – Giorgi II's first emission	183
St. Virgin Blachernitissa type coins – Giorgi II's second emission	184
St. Virgin Blachernitissa type coins – Giorgi II's third emission	185
St. Virgin Blachernitissa type coins – David IV's first emission	186
St. Virgin Blachernitissa type coins – David IV's second emission	187
David IV's copper coin, type – king in Imperial coat	188
Scholarly commentary	189
Bibliography	195
11 th -12 th cc. Byzantine coins from Georgia	197
Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)	203
Issues of Demetre I	203
Issue of David V	204
Issues of Giorgi III with Asomtavruli letter	205
Coins of Giorgi III – king with falcon on hand	205
Coins of Giorgi III and Tamar	207
Coins of queen Tamar with her signature	207
Coins with the legend “Tamar the queen”	209
Coins of Tamar and David with the “Bagrationi family badge”	209
Coins of Giorgi IV with the legend “Giorgi, son of Tamar”	211
Coins of Giorgi IV with the legend “Of king Giorgi...lord of the Javakhs”	212
Coins of Giorgi IV – king in Imperial dress	212
The “regularly” struck copper coins of Rusudan	213
Scholarly commentary	214
Bibliography	222
Circulation of the 12 th c.-early 13 th c. foreign coins in Georgia	223
Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.	226
Silver coins of Rusudan with the effigy of Christ	226
David Narin's copper coins with one Asomtavruli letter inscribed into another	227
Silver coins of David Narin with the depiction of a horseman	228
Silver issues of 1252-1255 of David Ulugh “Bagrationi”	229
Copper coins of David Ulugh with the depiction of a horseman	231
Copper coins of Demetre II with the “Bagrationi family badge”	232
Silver coins of David VIII with the Christian prayer	233
Copper coins of David VIII with the “Bagrationi family badge”	234
Coins of Vakhtang III with the Christian prayer	235
Copper coins of Vakhtang III with the monograms	236
Coins of Giorgi VII with the “depiction of an open eye”	237
Silver coins of Giorgi VII and Ahmad Jalā'ir	238
Scholarly commentary	240
Mongol occupation coins	252
Overstruck copper coins of Jalāl al-Din	252

Anonymous dirhems with the depiction of bow	253
Dirhems of Ulus(h) Bek with the depiction of a hunting horseman	253
Anonymous dirhems with the depiction of six-pointed star	254
Coins of Mangu Qā'ān	255
“Qā'ānic”	256
Georgian-Hulaguid coins	257
Post-reform issues of the Hulaguids	258
Money of the Juchids	259
Money of the Jala'irids	260
Scholarly commentary	261
Bibliography	270
Imported coins of the 13 th -14 th cc. found in East Georgia	271
Western Georgian money of the 13th-15th cc.	277
Coins with the effigy of two Davids	277
Kirmaneuli tetri, issues with the name of Manuel	277
Kirmaneuli tetri, issues with the name of John	279
Kirmaneuli tetri, issues with “Emperor in three-arched stemma”	282
Kirmaneuli tetri, issues with Emperor’s bust	283
Kirmaneuli tetri, issue with Asomtavruli letters	284
Kirmaneuli tetri, Vamek’s money with St. Eugenius’ effigy	285
Scholarly commentary	286
Bibliography	291
Circulation of 13 th -15 th cc. foreign coins in Western Georgia	292
Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc.	294
Coins of Konstantine I	294
Coins of Alexandre I	294
Coins of Vakhtang IV with the Asomtavruli legends	295
Coins of Vakhtang IV with the depiction of animal	296
Coins of Giorgi VIII with the title “King of the Kings”	296
Coins of Giorgi VIII with the title “king”	297
Coins of Bagrat VI	298
Coins of atabeg Kvarkvare	298
Coins of Konstantine II	299
Coins of David X	301
Coins of Bagrat, king of Imereti	301
Coins of Giorgi, king of Imereti. I type	301
Coins of Giorgi, king of Imereti. II “type”	302
Coins of Giorgi, king of Imereti. III type	303
Imitations to the bistis of shah Tahmasp	304
Scholarly commentary	305
Bibliography	315
15 th c. foreign money from East Georgia	317
16 th c. foreign money from Georgia	319

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	დავით III კურაპალატის მონეტები ჭემმარიტი ჯვრის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი.</p> <p>რემედიუმი: ნახევარი დრამა (?) 2,1 გრ., მილიარისი/დრამა 3,05-3,5 გრ.</p> <p>ნახევარი დრამისთვის d=22,9 მმ., მილიარისისთვის d≈23/24 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული დაქარაგმებული ასომთავრული ზედწერილი: ⴗⴓⴓⴗ/ⴑⴎ (ქრისტე, შეიწყალე დავით).</p> <p>ზურგი: ოთხსაფეხურიან კვარცხლბეკზე აღმართული ჭემმარიტი ჯვარი, რომლის ტოტებს შუა მოთავსებულია ოთხი ასომთავრული ნიშანი – ⴗⴓⴓⴗ (კურაპალატი).</p>
ზარაფხანა	ოლთისი.
ნომინალი	ნახევარი დრამა (?), მილიარისი/დრამა.
თარიღი	979 წ.
კოლექცია	ბერლინის მუზეუმი – 1 ცალი; სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟი – 1 ცალი; შვერინის მუზეუმი – 1 ცალი.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – ბაგრატ IV-ის პირველი ემისია
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. რემედიუმი: 1,47-2,2 გრ. d=23/24-27/28 მმ.</p> <div data-bbox="630 537 1165 1355" data-label="Image"> </div> <p>შუბლი: ორმაგი წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული ვლადიმერის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, რომელსაც თავზე შარავანდედი ადგას. თავს ირგვლივ ბერძნული ზედწერილია: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი.</p> <p>ზურგი: მონეტის კიდეებზე, წერტილოვანი რკალის შიგნით, ქართული ასომთავრული ზედწერილია: 𐌕𐌆𐌔𐌕𐌆𐌔𐌕𐌆𐌔𐌕𐌆𐌔𐌕 (ქრისტე, ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე). ცენტრში, ასევე წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა: 𐌖𐌆𐌒𐌕/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 (და ნოველისიმოსი).</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი.
ნომინალი	თეთრი.

თარიღი	1055 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 1 ცალი, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №15630; სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟი – 1 ცალი, №14217; მოსკოვის ისტორიული მუზეუმი – 1 ცალი, №551556; სოხუმის მუზეუმი – 9 ცალი, №№83/134-83/135, №№83/137-83/143.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – ბაგრატ IV-ის მეორე ემისია
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. რემედიუმი: 1,2-2,23 გრ. d=24-27/28 მმ.

	 <p>შუბლი: ორმაგი წერტილოვანი ან ხაზოვანი რკალით გარშემოვლებული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, რომელსაც თავზე შარავანდედი ადგას. თავს ირგვლივ ბერძნული ზედწერილია: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი.</p> <p>ზურგი: მონეტის კიდეებზე, წერტილოვანი რკალის შიგნით, ქართული ასომთავრული ზედწერილია: ჟრტუჟქცქცხცქჟ (ქრისტე, ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე). ცენტრში, ასევე წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა: ოსს/ოქსს/ქსს (და სევასტოსი).</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი.
ნომინალი	თეთრი.
თარიღი	1068/69 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 2 (?) ცალი, ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№1713-1714 (?); სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟი – 1 ცალი, №14218; მოსკოვის ისტორიული მუზეუმი – 3 ცალი, №№551557-551559; სოხუმის მუზეუმი – 22 ცალი, №83/136, №№83/144-83/164.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლაქერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – გიორგი II-ის პირველი ემისია
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. რემედიუმი: 1,1-2,15 გრ. d=21/26-27/29 მმ.

	 <p>შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. შარავანდედის შიგნით ოთხი წერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი, ხანდახან, ΜΡ ΘΥ – დედა ღვთისა.</p> <p>ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი: ოქრთუღრქფქხცნჯცქჟცჟ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამ სტრიქონად: ოც/ჩხსღ/შსღ (და ნოველისიმოსი).</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი.
ნომინალი	თეთრი.
თარიღი	1073 წ.
კოლექცია	მოსკოვის ისტორიული მუზეუმი – 1 ცალი, №555160; სოხუმის მუზეუმი – 10 ცალი, №№83/165-83/174.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლაქერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – გიორგი II-ის მეორე ემისია
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი.</p> <p>რემედიუმი: ≈1,21-2,03 გრ.</p> <p>d≈24/25-27,2/27,8 მმ.</p>

	<div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: წერტილოვან ან ორმაგ წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. შარავანდედის შიგნით ოთხი წერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის: ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლაქერნის.</p> <p>ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი: ἸΩΑΝΝΗΝΑ ΣΑΧΕΛΟΒΙΣ ΣΑΡΤΑΒΕΛΟΣ ΜΟΥΣΕΟΥΜΙ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად: ΘΣ/ΣΓΓΣ/ΕΩΣΓ (და სევასტოსი).</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი.
ნომინალი	თეთრი.
თარიღი	1074 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 6 (?) ცალი, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№12099-12100, №№12382-12383, ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №1628 (?), №2893 (?); პარიზის მედლების კაბინეტი – 1 ცალი; სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟი – 3 ცალი, №8235, №№14219-14220; მოსკოვის ისტორიული მუზეუმი – 15 ცალი, №№551561-551565, №№551567-551570, №№551618-551623; სოხუმის მუზეუმი – 2 ცალი, №№83/175-83/176; უცნობია – 1 ცალი.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლაქერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – გიორგი II-ის მესამე ემისია
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი.

რემედიუმი: ნახევარი თეთრი $\approx 0,43-0,99$ გრ., თეთრი $\approx 1,01(?) - 1,94$ გრ.
 ნახევარი თეთრისთვის $d \approx 20/22-25/26$ მმ.,
 თეთრისთვის $d \approx 22/25-26/7$ მმ.

შუბლი: წერტილოვან ან ორმაგ წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაცქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების გვერდებზე ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის: ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლაცქერნის.

ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით

	შესრულებულია ზედწერილი: ⴓⴌⴑⴒⴓⴔⴕⴖⴗⴘⴙⴚⴛⴜⴝⴞⴟⴠⴡⴢⴣⴤⴥ⴦ⴧ⴨⴩⴪⴫⴬ⴭ⴮⴯ⴰⴱⴲⴳⴴⴵ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად: ⴌⴍ/ⴒⴓⴔⴕ/ⴐⴑⴒⴓ (და კესაროსი).
ზარაფხანა	ქუთაისი.
ნომინალი	ნახევარი თეთრი, თეთრი.
თარიღი	1075-1089 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 13 ცალი, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№12101-12104, №№12384-12388, №№13077-13080; სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟი – 3 ცალი, №9459, №№14221-14222; პარიზის მედლების კაბინეტი – 2 ცალი; ბრიტანეთის მუზეუმი – 1 ცალი; მოსკოვის ისტორიული მუზეუმი – 53 ცალი, №551566, №№551571-551617, №№551624-551628; სოხუმის მუზეუმი – 1 ცალი, №79-87/1; დ. ლანგის კოლექცია – 1 ცალი.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – დავით IV-ის პირველი ემისია
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. რემედიუმი: 0,43-0,73 გრ. d=22/23-25/26 მმ. <p>შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლადიმერის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა: MP – ΘΥ – დედა ღვთისა.</p> <p>ზურგი: მონეტები დაზიანებულია, წრიული ქართული ასომთავრული წარწერიდან იკითხება მხოლოდ ნაწილი: ...ⴌⴑⴒⴓⴔⴕⴖⴗⴘⴙⴚⴛⴜⴝⴞⴟⴠⴡⴢⴣⴤⴥ⴦ⴧ⴨⴩⴪⴫⴬ⴭ⴮⴯ⴰⴱⴲⴳⴴⴵ... (ქრისტე, ადიდე დავით აფხაზთა მეფე). ცენტრში – ⴌⴍ/ⴒⴓⴔⴕ/ⴐⴑⴒⴓ (და სევასტოსი)</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი.
ნომინალი	ნახევარი თეთრი.

თარიღი	1089-1099 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 2 ცალი, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №22446, ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №2853; სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, მესტია – 1 ცალი.

ჯგუფი	ქართულ-ბიზანტიური მონეტები
ტიპი	ვლადკერნის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – დავით IV-ის მეორე ემისია
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. რემედიუმი: 0,56-0,87 გრ. d=23/24-26/28 მმ.</p> <p>შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლადკერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა: MP – ΘΥ – დედა ღვთისა.</p> <p>ზურგი: წრიული ქართული ასომთავრული ზედწერილი სრული სახით არ არის შემორჩენილი: +ⵀⵔⵎⵔⵎⵔⵎⵔⵎⵔⵎⵔ... (ქრისტე, ადიდე</p>

ნომინალი	ფოლისი.
თარიღი	1118-1125 წწ.
კოლექცია	კონკრეტული ეგზემპლარი დაცულია ბრიტანეთის მუზეუმში.

სამეცნიერო კომენტარი	<p>ქართულ-ბიზანტიური მონეტები სამონეტო ჯგუფის სახელია. მასში ერთიანდება დავით III კურაპალატის მონეტები ჭეშმარიტი ჯვრის გამოსახულებით, ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – ბაგრატ IV-ის პირველი და მეორე ემისიები, გიორგი II-ის პირველი, მეორე და მესამე ემისიები, და დავით IV-ის პირველი და მეორე ემისიები. ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება დავით IV-ის სპილენძის მონეტა, ტიპი – მეფე საიმპერატორო ტანსაცმელში.</p> <p>ბიზანტიური სტილის ქართული მონეტების მოჭრა იმიერტაოს მფლობელმა დავით III კურაპალატმა დაიწყო. ამ მონეტების აღწერილობა ასეთია:</p> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული დაქარაგმებული ასომთავრული ზედწერილი: ⲠⲚⲞⲩ (ქრისტე, შეიწყალე დავით).</p> <p>ზურგი: ოთხსაფეხურიან კვარცხლბეკზე აღმართული ჭეშმარიტი ჯვარი, რომლის ტოტებს შუა მოთავსებულია ოთხი ასომთავრული ნიშანი – ⲠⲚⲞⲩ (კურაპალატი).</p> <p>დავით III კურაპალატის მონეტები მხოლოდ ოთხი ცალი რაოდენობითაა ცნობილი. მათი ემისიის დასათარიღებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტის დადგენას, თუ რომელ წელს ებოძა მას ბიზანტიური საპატიო ტიტული – კურაპალატი. ამასთან დაკავშირებით ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ დავითს ეს ტიტული, სავარაუდოდ, მიენიჭა იმ დახმარების სანაცვლოდ, რომელიც მან აღმოუჩინა იმპერატორ ბასილ II-ს ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ლიკვიდაციაში. ეს მოხდა 979 წელს. ჩვენი აზრით, ზემოთ აღწერილი მონეტების ემისია ზუსტად ამ წელს უნდა განხორციელებულიყო. ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ეს იქნებოდა ამ ღირშესანიშნავი ისტორიული მომენტის საუკეთესო მემორიალი, ხოლო მეორეც, ამის შემდეგ სულ მალე დავითი იმპერატორის მოწინააღმდეგე ბანაკში აღმოჩნდა და „ღალატისთვის“ დიდი კომპენსაციის გაღებაც მოუხდა.</p> <p>ოთხი შემორჩენილი ეგზემპლარიდან არც ერთი არ არის აღმოჩენილი საქართველოში. ყველა მათგანი ნაპოვნია მის საზღვრებს გარეთ, კერძოდ: ერთ-ერთი მათგანი იპოვეს 1859 წელს ქალაქ შვანის მახლობლად (გერმანია), მეორე – 1878 წელს ოლონეცკის გუბერნიაში –</p>
----------------------	--

ლოდინოეპოლში (ამჟამად სანკტ-პეტერბურგის ოლქი), მესამე – 1900-იან წლებში ვილაში, თანამედროვე ესტონეთის ფარგლებში, მეოთხე კი – შვედეთში.

რა გზით უნდა მოხვედრილიყო დავით კურაპალატის მონეტები ასე შორს საქართველოდან? ამასთან დაკავშირებით შეიძლება ორი მოსაზრების გამოთქმა:

დავითის მონეტები ტიპოლოგიურად ძალიან ახლოს დგას სინქრონულ ბიზანტიურ ნუმიზმატიკურ ძეგლებთან, კერძოდ, ემს-გავსება ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის (976-1025 წწ.) მონეტას (უფრო ადრეული ბიზანტიური ემისიებიც გასათვალისწინებელია პროტოტიპის კუთხით) და მისივე ეკვივალენტურია წონით და სინჯითაც. ასე რომ, ქართულ მონეტებს თამამად შეეძლო ბრუნვა ნებისმიერ რეგიონში ბიზანტიური მონეტების პარალელურად. საქართველოს ამ დროს ბიზანტიასთან პოლიტიკური ურთიერთობის გარდა, მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობაც აკავშირებდა. სხვა ქვეყნის ვაჭრებთან ერთად კონსტანტინოპოლის ხშირი სტუმრები იყვნენ ქართველი ვაჭრებიც, რომლებმაც იქ, ცხადია, თან ჩაჰქონდათ ქართული ფული. ასევე ხშირი სტუმრები იყვნენ ბიზანტიის იმპერიისა რუსი ვაჭრებიც, რომლებიც აქ დნეპრისა და შავი ზღვის საშუალებით ჩამოდიოდნენ და ჩამოჰქონდათ ბეწვეული, ცვილი და სხვ., ჩამოჰყავდათ მონები.

შესაძლებელია, სავაჭრო ოპერაციები აქვე ახვედრებდა რუს და ქართველ ვაჭრებს, ან ამ ოპერაციების დროს ბიზანტიურ მონეტებთან ერთად გამოიყენებოდა ქართული ფულიც, როგორც ტოლფასოვანი ერთეული, და შემდეგ რუსმა ვაჭრებმა გაიტანეს ის ჩრდილოეთით.

უფრო რეალური უნდა იყოს მეორე ჰიპოთეზა: როგორც ცნობილია, კიევის მთავრის სვიატოსლავის დროს (გარდაიცვალა 972 წ.) კიევის რუსეთის ფარგლებში მოექცა დღევანდელი ტამანის ნახევარკუნძულის ტერიტორია – ტმუტარაკანი. სწორედ ტმუტარაკანის საშუალებით ხორციელდებოდა ძველი რუსეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობანი საქართველოსთან. ვარაუდობენ, რომ აქედან უნდა შესულიყო რუსეთში ბზა და სხვა საქონელი, რომელთა ნაშთები მიკვლეულია ძველი რუსეთის ქალაქების (მაგ., ნოვგოროდის) არქეოლოგიური გათხრების დროს. დასავლეთ საქართველოდან უნდა შესულიყო ტმუტარაკანში იქ აღმოჩენილი ბიზანტიური მონეტების გარკვეული ნაწილი, რომელიც შემდეგ დნეპრით მიემართებოდა ჩრდილოეთისკენ და ბალტიის ზღვის სანაპიროს აღწევდა. აქედან მოხვდა, ალბათ, დავით III კურაპალატის მონეტებიც ზემოთ აღნიშნულ ადგილებში. ამაზე თითქოს მიუთითებს აგრეთვე ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული X-XI საუკუნეების ტმუტარაკა-

ნის მონეტა, რომელიც ბიზანტიური მილიარისების სრული მიბადვითაა მოჭრილი. მართალია, ეს მონეტა უპასპორტოა, მაგრამ არავითარ ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ის სადმე ახლომახლო მიდამოებში უნდა იყოს ნაპოვნი, რადგან მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, როგორც ამას სპეციალისტების ხანგძლივი დაკვირვება მოწმობს, ძირითადად თავს იყრის ლოკალური აღმოჩენები. სხვა არხებით ბორჯომში ტმუტარაკანის იშვიათი მონეტის მოხვედრა ძნელი წარმოსადგენია.

ამრიგად, გვაქვს საფუძველი ნუმიზმატიკური მასალების შუქზე ვივარაუდოთ საქართველოსა და რუსეთის კონტაქტები ტმუტარაკანის მეშვეობით X-XI საუკუნეებში. დავით III კურაპალატის მონეტების ექსპორტი კი ევროპაში, ალბათ, რუსი ვაჭრების დამსახურებაა.

ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წწ.), გიორგი II-ის (1072-1089 წწ.) და დავით IV აღმაშენებლის (1089-1125 წწ.) მონეტების ნაწილი მოჭრილია იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახის (1042-1055 წწ.) მონეტების მიხედვით, რომელთა შუბლზე ვლახერნის ღვთისმშობელია გამოსახული.

XI საუკუნის ქართული მონეტებისთვის დამახასიათებელია წონის კლების აშკარა ტენდენცია. ბაგრატ IV-ის მმართველობის დროს შემოიღეს ახალი სტანდარტი, ბიზანტიური მილიარისის 2/3, ანუ თეთრი. აღნიშნული ტერმინი XI საუკუნის დოკუმენტებში უკვე დაფიქსირებულია. თეთრი ნომინალია 1,4-2,2 გრ. რემედიუმით, მისი განაყოფია ნახევარი თეთრი.

ბაგრატ IV-ის 40 მონეტაა დღეისთვის ცნობილი და ბიზანტიური ტიტულების მიხედვით ისინი ორ ემისიად იყოფა. პირველის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ორმაგი წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული ვლახერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, რომელსაც თავზე მარავანდედი ადგას. თავს ირგვლივ ბერძნული ზედწერილია: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი.

ზურგი: მონეტის კიდეებზე, წერტილოვანი რკალის შიგნით, ქართული ასომთავრული ზედწერილია: ԿՂԾԴԿԸԸԸԸԸԸԸԸԸ (ქრისტე, ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე). ცენტრში, ასევე წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა: ԾԸԸԸ/ԴԸԸԸԸԸ/ԾԸԸԸ (და ნოველისიმოსი).

ამ მონეტების დათარიღება ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოებით დ. ლანგს ეკუთვნის. მისი ვარაუდის თანახმად, ბაგრატმა ნოველისიმოსობა მიიღო მას შემდეგ, რაც ლიპარიტ ბაღვაშისგან გამწარებულმა

საშველად ბიზანტიის იმპერატორს მიმართა და კონსტანტინოპოლში ჩავიდა. ეს მოხდა 1054 წელს. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, 1057 წლამდე ბაგრატ IV იმპერიის დედაქალაქში იმყოფებოდა. მაგრამ ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს ბაგრატ IV-ის კონსტანტინოპოლში ჩასვლის და ყოფნის სხვა თარიღიც. მაქს. ბერძნიშვილი, დაეყრდნო რა ერთ-ერთ ბერძნულ წყაროს, თვლიდა, რომ ბაგრატ IV კონსტანტინოპოლში იმყოფებოდა არა 1054-1057 წლებში, არამედ 1052-1055 წლებში. ეს თარიღი უთუოდ ანგარიშგასაწევია. 1060 წელს კი ბაგრატს თურქ-სელჩუკების თავდასხმის საშიშროებასთან დაკავშირებით ახალი ტიტული – სევასტოსობა უბოძეს. ამრიგად, დ. ლანგის მიხედვით, ბაგრატ IV-ის პირველი ემისიის მონეტები უნდა დათარიღდეს 1054/57-1060 წლებით, მაგრამ, ვინაიდან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბაგრატი კონსტანტინოპოლში, სავარაუდოა, 1055 წლამდე დარჩა, უფრო მართებულად გვეჩვენება მონეტების დათარიღება 1055/56-1060 წლებით. შეიძლება ამ თარიღის კიდევ უფრო დაკონკრეტებაც. ლიპარიტ ბაღვაშს ბაგრაციონთა სამეფო დომენი ამიერტაოში 1055 წლის განმავლობაში ეკავა, რაც გახდა იმის საფუძველი, რომ ბაგრატ IV-მ „ქართველთა მეფის“ ტიტული დაკარგა. ის მონეტებზე ფიქსირდება მხოლოდ „აფხაზთა მეფის“ ტიტულით, შესაბამისად, ბაგრატ IV-ის პირველი ემისია უნდა დათარიღდეს 1055 წლით.

ჩვენამდე მოღწეული ბაგრატ IV-ის მეორე ემისიის მონეტები ზემოთ აღწერილისგან იმით განსხვავდება, რომ სათანადო ადგილას „ნოველისიმოსის“ ტიტული შეცვლილია „სევასტოსით“. ამ მონეტების აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ორმაგი წერტილოვანი ან ხაზოვანი რკალით გარშემოვლებული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, რომელსაც თავზე შარავანდედი ადგას. თავს ირგვლივ ბერძნული ზედწერილია: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი.

ზურგი: მონეტის კიდეებზე, წერტილოვანი რკალის შიგნით, ქართული ასომთავრული ზედწერილია: ԿՂՇԴԿԸԸԲԻԽԵԿԸՇԲԴ (ქრისტე, ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე). ცენტრში, ასევე წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა: ԾՆՆ/ԴԴԸՆ/ԲԸՆԴ (და სევასტოსი).

ბაგრატ IV-ის მეორე ემისიის დათარიღებისთვის სიმპტომატურია 1068 წელს ალფ-არსლანის მიერ ქართლის (სხვა მხარეებთან ერთად, ამიერტაოს) ხანმოკლე ოკუპაცია, მასთან დაკავშირებული ნორმალური საქონელბრუნვის შემცირება, დისტრიბუციული გაუგებრობა

და ახალი ემისიის საჭიროება – ვთვლით, რომ 1068, უფრო სწორედ, 1068/69 წლები მონეტის მოჭრის თარიღად მაინცდამაინც წმინდა ჰიპოთეტური მომენტი არ უნდა იყოს.

თურქ-სელჩუკთა გააქტიურებამ მცირე აზიაში ბიზანტიის იმპერატორთა მიერ საკარისკაცო ტიტულების გაცემის წესზედაც მოახდინა გავლენა. ქართველ მეფეებთან კარგი ურთიერთობის შენარჩუნების მიზნით ისინი ახლა უფრო ადვილად გასცემდნენ ადრე ძნელად მისაწვდომ ტიტულებს. ამან განსაკუთრებით თავი იჩინა გიორგი II-ის ტიტულატურაში. მას თანმიმდევრობით მინიჭებული ჰქონდა კურაპალატის, ნოველისიმოსის, სევასტოსის და კესაროსის პატივიც კი.

გიორგი II-ის ჩვენამდე მოღწეული მონეტები (მათი საერთო რიცხვი 100 ცალს აღემატება) ქართული ლეგენდების მიხედვით სამ ემისიას ქმნის. პირველის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. შარავანდედის შიგნით ოთხი წერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი, ხანდახან, ΜΡ ΘΥ – დედა ღვთისა.

ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი: ԿՂԾՂԴԿԲԷԽԸԾԾԿԻԸԻՆԸԾԲԴ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამ სტრიქონად: ԾԸ/ԻՆԸԴ/ՄԸԴ (და ნოველისიმოსი).

მეორე და მესამე ემისიის მონეტები ზემოაღწერილისგან განსხვავდება იმით, რომ ნოველისიმოსი შეცვლილია სევასტოსით და კესაროსით. იცვლება აგრეთვე ავერსის ბერძნული წარწერაც. ზემოხსენებულ ლეგენდასთან ერთად მონეტებზე გვხვდება სხვა ზედწერილიც: ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლაქერნის.

პირველი ორი სამონეტო ემისია 1072-1081, ხოლო მესამე – 1081-1089 წლებით უნდა დათარიღდეს (თითქოს 1081 წლიდან უნდა იყოს გიორგი II კესაროსი). მაგრამ ამ კუთხით კიდევ შეიძლება მსჯელობა. გიორგის და გრიგოლ ბაკურიანის ძის rendez-vous საიმპერატორო იურისდიქციის მხარეებზე საქართველოს მეფის კონტროლს აწესებს. ხომ არ არის ასეთი პოლიტიკური კონიუნქტურა ხელსაყრელი ბაზისი კესაროსის ტიტულის რეცეპციისათვის?! შემდეგ კი „... განძლიერებასა თურქთასა დაუტევნეს ბერძენთა ქუეყანანი მათნი, ციხენი და ქალაქნი, რომელ აღმოსავლეთს ჰქონდეს, და წარვიდეს“. ე.ი. გიორგი კესა-

როსია უკვე 1074 (?) წელს. 1072 წლის მიწურულს გარდაიცვალა ბაგრატ IV, გიორგი ამ დროს კურაპალატი. პირველი ემისია უკანასკნელს უფრო 1073 წელს უნდა განეხორციელებინა, მეორე – 1074 წელს, ამავე წელს ის ხდება კესაროსი. მესამე ემისიის ქრონოლოგიური ჩარჩოები ზოგადია – 1075-1089 წლები.

გიორგი II-ის მეორე ემისიის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: წერტილოვან ან ორმაგ წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. შარავანდედის შიგნით ოთხი წერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის: ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლაქერნის.

ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი: Ἡ ΠΑΡΜΕΝΙΤΙΚΗ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად: ὉΣ/ΝΥΝ/ΕΩΣ (და სევასტოსი).

გიორგი II-ის მესამე ემისიის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: წერტილოვან ან ორმაგ წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების გვერდებზე ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის: ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლაქერნის.

ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი: Ἡ ΠΑΡΜΕΝΙΤΙΚΗ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად: ὉΣ/ΝΥΝ/ΕΩΣ (და კესაროსი).

დავით IV-ის „ნუმიზმატიკური მოღვაწეობა“ ემთხვევა ისეთ გლობალურ ეკონომიკურ მოვლენას აღმოსავლეთში, როგორც არის „ვერცხლის კრიზისი“. შემთხვევითი როდია შემდეგი ფაქტი: თუ დავით კურაპალატის მონეტა მაგ. 3,5 გრ. იწონის, ბაგრატ IV-ის – მაგ. 1,75 გრ., დავით აღმაშენებლის მონეტის წონა 0,43-0,87 გრ. შორის მერყეობს.

მონეტების სინჯის და წონის დაცემა მხოლოდ საქართველოსთვის არ არის დამახასიათებელი. მსგავს პროცესს ადგილი ჰქონდა ახლო აღმოსავლეთის ყველა ქვეყანაში, რაც, სპეციალისტების აზრით, ე.წ. „ვერცხლის კრიზისის“ შედეგია. ნაწილი მეცნიერებისა მიიჩნევს, რომ ეს კრიზისი აღმოსავლურ ქვეყნებში ვერცხლის საბადოების გამოფიტვის შედეგი უნდა ყოფილიყო, ზოგი მეცნიერი კი ამ ფაქტს უკავშირებს აღმოსავლური მონეტების მასობრივ გაზიდვას დასავლეთის ქვეყნებსა და ჩრდილოეთში. მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ერთი ვერსია „ვერცხლის კრიზისის“ გამოწვევისა დამაჯერებელი არ არის.

იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ XII საუკუნის პირველ მეოთხედის საქართველოს ხაზინა არ იყო ღარიბი და ამ სიმდიდრის ერთ-ერთ წყაროს გარეშე მტრებთან წარმატებით ბრძოლა წარმოადგენდა. შემთხვევითი არ არის ის, რომ თითქმის ყველა გამარჯვების აღნიშვნის შემდეგ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს, რომ ქართველებმა „აღიღეს ტყუე და ალაფი ურიცხვ“, ან აიღო დავით აღმაშენებელმა „მარვანს ქალაქი ყაბალა და ალავსო სამეფო თვისი ოქროთა და ვერცხლითა და ყოვლითა სიმდიდრითა“ და სხვ. მაგრამ ეს ურიცხვი ოქრო და ვერცხლი, როგორც ამას ჩვენამდე მოღწეული მასალა მოწმობს, არ ხმარდებოდა მონეტების წონის და სინჯის გაუმჯობესებას.

ვიდრე დავით აღმაშენებლის სახელით მოჭრილ მცირერიცხოვანი მონეტების აღწერაზე გადავიდოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ ის უკანასკნელი ქართველი მეფეა, რომელიც ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს ატარებდა. 1085 წელს დავითი მეფედ და სევასტოსად იხსენიება. ასევეა მოხსენიებული ის დაახლოებით 1089-1091 წლებში წყაროსთავის სახარების წარწერაში. ერთ-ერთი მინაწერის მიხედვით კი დავითი პანიპერსევასტოსიც არის. მისი სხვა ბიზანტიური ტიტულების შესახებ ცნობები არ არის შემორჩენილი. როგორც ჩანს, დავით აღმაშენებელმა, პოლიტიკურ არენაზე მიღწეული წარმატებების შემდეგ, უარყო ეს საკარისკაცო ტიტულები. ყოველ შემთხვევაში, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დროს (1103 წ.) ის ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს უკვე აღარ ატარებს.

ჩვენამდე მოღწეული დავით აღმაშენებლის მცირერიცხოვანი მონეტები (რვა ცალი) სამ ემისიად იყოფა. პირველი ემისიის მონეტები თავიდან ბოლომდე იმეორებს ბაგრატ IV-ის და გიორგი II-ის მონეტებს, შეცვლილია მხოლოდ რევერსის ქართული ზედწერილი. ვიძლევიტ მათ აღწერილობას:

შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების

მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა: MP – ԹԿ – დედა ღვთისა.
ზურგი: მონეტები დაზიანებულია, წრიული ქართული ასომთავრული წარწერიდან იკითხება მხოლოდ ნაწილი: ...**ᲠᲗᲘᲙ**... (ქრისტე, ადიდე დავით აფხაზთა მეფე). ცენტრში – **ᲗᲘᲙᲚᲛᲞ** (და სევასტოსი).

დავით IV-ის მეორე ემისიის მონეტების ზურგზე ჯვარია გამოსახული, ხოლო ვლადიკერნის ღვთისმშობლის გამოსახულება შენარჩუნებულია. მათი აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლადიკერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა: MP – ԹԿ – დედა ღვთისა.

ზურგი: წრიული ქართული ასომთავრული ზედწერილი სრული სახით არ არის შემორჩენილი: **ⴌⴓⴑⴒⴓⴑⴓⴑⴓⴑ**... (ქრისტე, ადიდე დავით, მეფე და სევასტოსი (?)). მონეტის ცენტრში – ჯვარი.

საქართველო იმდენად იყო ინტეგრირებული ბიზანტიასთან, რომ აქაც და იქაც უნიფიცირებული სამონეტო ტიპები იჭრებოდა მართლმადიდებელი ინტეგრაციული სიმბოლიკით დატვირთული – „ძელი ცხორებისა“ (ჭეშმარიტი ჯვარი), ვლადიკერნის ღვთისმშობელი და ა.შ. რაც შეეხება ლეგენდებს, აქ პრინციპული განსხვავებაა. ბერძნული წარწერები უმეტესად ასეთია: უფალო, მეოხ ეყავ...; ღვთისმშობელო, მეოხ ეყავ...; ჯვარო, დაიფარე... ქართული ალტერნატივა ასეთია – ქრისტე, შეიწყალე...; ქრისტე, ადიდე...

ვლადიკერნის ღვთისმშობელი შემდეგი იმპერატორების დენომინაციებზეა:	ვლადიკერნის ღვთისმშობელი შემდეგი ქართველი მეფეების ვერცხლის ფულებზეა:
1. კონსტანტინე IX მონომახი (1042-1055 წწ.) – 2/3 მილიარისი	1. ბაგრატ IV. I ემისია. თეთრი (2/3 მილიარისი). 1055 წ. ქუთაისი. მეფე და ნოველისიმოსი
2. თეოდორა (1055-1056 წწ.) – 2/3 მილიარისი	2. ბაგრატ IV. II ემისია. თეთრი. 1068/69 წწ. ქუთაისი. მეფე და სევასტოსი

3. მიხაელ VI სტრატიოტიკი (1056-1057 წწ.) – 2/3 მილიარისი	3. გიორგი II. I ემისია. თეთრი. 1073 წ. ქუთაისი. მეფე და ნოველისიმოსი
4. კონსტანტინე X დუკა (1059-1067 წწ.) – 1/3 მილიარისი	4. გიორგი II. II ემისია. თეთრი. 1074 წ. ქუთაისი. მეფე და სევასტოსი
5. რომან IV დიოგენი (1068-1071 წწ.) – 1/3 მილიარისი	5. გიორგი II. III ემისია. თეთრი და ნახევარი თეთრი (1/3 მილიარისი). 1075-1089 წწ. ქუთაისი. მეფე და კესაროსი
6. მიხაელ VII დუკა (1071-1078 წწ.) – 1/3 მილიარისი	6. დავით IV. I ემისია. ნახევარი თეთრი. 1089-1099 წწ. ქუთაისი. მეფე და სევასტოსი
7. ნიკიფორე III ბოტანიატი (1078-1081 წწ.) – 2/3 მილიარისი	7. დავით IV. II ემისია. ნახევარი თეთრი. 1089-1099 წწ. ქუთაისი. მეფე და . . . ჯვარი
8. ალექსი I კომნენოსი (1081-1118 წწ.) – ტეტარტერონი	
<p>აქედან ჩანს, რომ ვლახურის ღვთისმშობლის ტიპის პრეზერვაცია არა ტრადიციულაა, არამედ ბიზანტიური თანადროული ტიპის პერმანენტული გათვალისწინება. დავით IV ბაძავს ალექსის 90-იან წლებში და შემდგომაც. მაგრამ საიდან გაჩნდა კონკრეტული ჯვარი მისი ფულის რევერსზე? ტრაპეზუნტის დუქსის, თეოდორე გაბრასის ფულებიდან. ე.ი. ნებისმიერი ბიზანტიური „რუდიმენტი“ საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური პარტნიორია.</p> <p>ვიდრე დავით IV-ის უნიკალური სპილენძის მონეტის აღწერაზე გადავიდოდეთ, რამდენიმე სიტყვით უნდა შევჩერდეთ ზემოთ აღწერილი ნუმისმატიკური ძეგლების თარიღზე.</p> <p>სევასტოსის ტიტულით დავითი უკვე 1085 წელს იხსენიება („მეფე და სევასტოსი“). ასევეა ის წოდებული 1089-1091 წლებში. ხოლო მოგვიანებით მისთვის ახალი პატივი „პანიპერსევასტოსობაც“ უბოძებიათ; მაგრამ რუის-ურბნისის კრების დროს (1103 წ.) ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს მეფე უკვე აღარ ატარებს.</p>	

ამრიგად, დავით IV-ის პირველი და მეორე ემისია უნდა დათარიღდეს 1085-1103 ან, უფრო ზუსტად, 1089-1103 წლებით. თუმცა შეიძლება აღნიშნული ქრონოლოგიური ჩარჩოების კიდევ უფრო დავიწროება. მართლაც, დავითი ამ მონეტებზე არ იხსენიება „ქართველთა მეფის“ ტიტულით. ეს ლოგიკურია, იმიტომ, რომ 1099 წლამდე ის მთელ ქვეყანას ვერ აკონტროლებდა და იყო მხოლოდ „მეფე აფხაზთა“. 1099 წელს სიტუაცია შეიცვალა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ პირველი და მეორე ემისია დავითმა თავისი მეფობის დასაწყისში – 1089-1099 წლებში გამოუშვა.

1957 წელს ჟურნალ Numismatic Chronicle-ში დ. ლანგმა გამოაქვეყნა ბრიტანეთის მუზეუმის კუთვნილი დავით აღმაშენებლის სპილენძის უნიკალური მონეტა. ის 1857 წელს ბრიტანეთის მუზეუმს შეუძენია ენისკილენის ლორდისგან და ასი წლის განმავლობაში უყურადღებოდ იყო მიტოვებული მუზეუმის საცავში. მისი აღწერილობა ასეთია:

ფოლისი. წონა – 10,73 გრ.

შუბლი: საიმპერატორო ტანსაცმელში გამოწყობილი წვეროსანი დავით აღმაშენებლის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. მარჯვენა ხელში მას გრძელი სკიპტრა უჭირავს. მარცხენაში – სფერო, რომელიც ჯვრითაა დაგვირგვინებული. თავსამკაულის ზემო ნაწილიც ჯვრითაა დამშვენებული (სტემა, საიმპერატორო გვირგვინი). მეფეს ყელზე მძივები უკეთია. გამოსახულების მარცხნივ – ასომთავრული ოცი – დავით, მარჯვნივ – შფ – მეფე.

ზურგი: მონეტის ცენტრში თანაბარტოტებიანი ჯვრის გამოსახულება. გარშემო ქართული ასომთავრული ლეგენდა: **ქ ო ც ი შ ფ ო რ დ ა** (ქრისტე, დავით მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა).

მონეტის შუბლის მხარის პროტოტიპია ალექსი I კომნენოსის რეფორმის შემდგომდროინდელი ბილონის ასპრის ზურგის ტიპოლოგია. თუმცა ქართველი მეფის საიმპერიო სამოსი ფიქცია არ არის.

როგორ უნდა დათარიღდეს ეს უნიკალური მონეტა?

მონეტის მოჭრა შეიძლება განხორციელებულიყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დავითმა 1118 წელს ლორე აიღო და გააუქმა ტაშირ-ძორაკეტის სამეფო. დავით აღმაშენებლის ტიტულში „სომეხთა მეფე“ ნიშნავს ტაშირ-ძორაკეტის მეფობას.

	<p>ბოლო ხანებში გამოჩნდა კიდევ ერთი იდენტური ცალი, თუმცა არსებობს საფუძვლიანი ეჭვი, რომ ის ყალბია.</p> <p>ყველა ზემოაღწერილი ცალი, გარდა დავით III კურაპალატის მონეტებისა, ქუთაისში უნდა იყოს მოჭრილი.</p>
--	--

<p>ბიბლიოგრაფია</p>	<p>თ. აბრამიშვილი. დვირის განძი. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XIX-B. თბ. 1956; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები. თბ. 1965; იდუმალას განძი. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XXVI-B. თბ. 1970; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები (1966-1984 წწ.). თბ. 1989.</p> <p>გ. დუნდუა. ფული საქართველოში. თბ. 2003 (მეორე შეესებული და გადამუშავებული გამოცემა) (თ. დუნდუასთან, ნ. ჯავახიშვილთან და ა. ერისთავთან თანაავტორობით); ქართული ნუმიზმატიკა. I. თბ. 2006 (თ. დუნდუასთან თანაავტორობით); ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. თბ. 2009 (ირ. ჯალაღანიასთან თანაავტორობით); დავით აღმაშენებლის სპილენძის იშვიათი მონეტა. კრ. ისტორიანი. სამეცნიერო კრებული მიძღვნილი როინ მეტრეველის დაბადების 70 წლისთავისადმი. თბ. 2009.</p> <p>თ. დუნდუა. X-XII საუკუნეების ქართული მონეტები და საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები (ისტორია, არქეოლოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია). ტ. 310. თბ. 1992; საქართველო და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. წ. I-II. თბ. 1995; ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997; სევასტოსები და მართლმადიდებელი სიმახია. დავით აღმაშენებელი და თეოდორე გაბრასი. თბ. 2003; ბიზანტიური პროვინციული ნუმიზმატიკა. გაბრასები და მათი სამონეტო ემისიები. თბ. 2011; გაბრასები და მათი სამონეტო ემისიები. თეოდორე გაბრასი და დავით აღმაშენებელი. თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. სპეციალური გამოშვება. დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა. თბ. 2012.</p> <p>დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკის სიახლენი. კრ. კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები. თბ. 1966; ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969.</p>
----------------------------	--

თ. ლომოური. ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა. თბ. 1938.

მ. პატარიძე. დავით აღმაშენებლის ვერცხლის მონეტა მესტიის მუზეუმიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია. №2 (47-B). თბ. 2010.

ვ. სილოგავა. სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა. თბ. 2006.

რ. ქებულაძე. დავით აღმაშენებლის ბიზანტიურტიტულიანი ვერცხლის მონეტები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XXXIX. თბ. 1987.

ნ. ქოიავა. ფულის ტრიალი რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის (ენიმკის) მოამბე. ტ. III. ტფ. 1938.

დ. ცინცაძე. ბაგრატ მეოთხის მონეტა. გაზ. „კომუნისტი“. 11.03.1976, № 58.

იზ. ცუხიშვილი. ბიჭვინთის ბიზანტიური მონეტები. დიდი პიტიუნტი. II. თბ. 1977.

გ. ჯაფარიძე. ოქროს მონეტის ტერმინოლოგია XI-XIII სს. საქართველოში. მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №3. თბ. 1976.

Т. Я. Абрамишвили. Находка византийских золотых монет в Гурджаани. Византийский временник. Т. XIII. М. 1958; Клад монет из Двири. Византийский временник. Т. XVIII. М. 1961.

И. Л. Джалаганиа. Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тб. 1979.

Т. Г. Дундуа. Грузинские монеты X-XII вв. как исторический источник. Тб. 2009; Грузинские монеты X-XII вв. как исторический источник (к истокам грузино-русских взаимоотношений). Грузинская русистика. Кн. 5. Тб. 2011.

Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955; Новый тип монеты Давида Строителя. Византийский временник. Т. VIII. М. 1956; Медная монета грузинского царя Давида, сына Георгия. Эпиграфика Востока. XII. М.-Л. 1958.

Р. В. Кебуладзе. Монеты Давида Курапалата в кладах западноевропейских денариев. მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №2. თბ. 1970 (ვ. პოტიხთაი თანავტორობით); Клад из села Цихесулори. Нумизматический сборник. Тб. 1977.

Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. ч. I. СПб. 1910; Монеты Грузии. ч. I-II. Тб. 1970.

С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н.э.–XIII в. н. э.). Тб. 1987.

T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of Georgian coins. Tb. 1999; Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography. Numismatica e Antichità Classiche. XXIX. Quaderni Ticinesi. 2000; Georgia within the European Integration. Part 3. Byzantines and the Georgians. Tb. 2013; Georgia within the European Integration. Graeco-Roman World, Byzantine Commonwealth, Orthodox Alliance and the Georgians. Tb. 2013.

D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New York. 1955; Notes on Caucasian Numismatics. The Numismatic Chronicle (N.C.). Vol. XVII. London. 1957.

V. Langlois. Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris. 1860.

Iz. Tsukhishvili, G. Depeyrot. History and Coin Finds in Georgia. Late Roman and Byzantine Hoards (4th-13th cc.). Moneta, Wetteren. 2003.

<p>უცხოური ფული ქართულ სამონეტო ბაზარზე</p>	<p style="text-align: center;">XI-XII საუკუნეების ბიზანტიური მონეტები საქართველოდან</p> <p style="text-align: center;">აღმოსავლეთ საქართველო</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 1936 წელს დმანისის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის (976-1025 წწ.) სპილენძის ოთხი მონეტა. 2. 1937 წელს სოფელ უდუში (ადიგენის რაიონი) იპოვეს მათივე სპილენძის მონეტა. 3. მათივე სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა სოფ. ფარავნის მიდამოებში. 4. 1940-იან წლებში სოფელ ნოსტეში (კასპის რაიონი) ნაპოვნია ბასილ II-ის და კონსტანტინე VIII-ის სპილენძის მონეტა. 5. 1948 წელს განძის კარის (თბილისის ისტორიული ადგილი) მიდამოებში არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა მათივე სპილენძის მონეტა. 6. ასეთივე მონეტას მიაკვლიეს ოკამში (ახალქალაქის რაიონი) საკარმიდამო მიწის დამუშავების დროს. 7. მათივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ აბავრეთში (ახალქალაქის რაიონი) მიწის დამუშავების დროს. 8. 1960 წელს ბაკურიანში (ბორჯომის რაიონი) აღმოჩნდა ბასილ II-ის და კონსტანტინე VIII-ის სპილენძის მონეტა. 9. 1906 წელს ახალციხის მიდამოებში ნაპოვნ განძში კონსტანტინე VIII-ის (1025-1028 წწ.) ოქროს ხუთი მონეტა იყო. 10. 1930-იან წლებში სოფელ დვირში (ბორჯომის რაიონი) მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ქილაში მოთავსებული ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი. მთელი განძი, ერთი მონეტის გამოკლებით, ეკუთვნის ბიზანტიის სამ იმპერატორს: კონსტანტინე VIII-ს, კონსტანტინე X დუკას (1059-1067 წწ.) და რომანოზ IV დიოგენეს (1067-1071 წწ.). განძში 22 მონეტა ბრტყელი ტიპისაა და მაკედონიის დინასტიის წარმომადგენელს, კონსტანტინე VIII-ს ეკუთვნის. 23 ჩაღრმავებული წესით არის მოჭრილი და დუკასა და რომანოზ IV დიოგენეს განეკუთვნება, 22 ცალი – კონსტანტინე X დუკას, 1 ცალი – რომანოზ IV დიოგენეს. განძის დამარხვა სავარაუდოა XI საუკუნის 70-80-იან წლებში. 11. 1936 წელს დმანისში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა რომანოზ III-ის (1028-1034 წწ.) სპილენძის მონეტა. 12. იმავე დმანისში მიაკვლიეს მიხაელ IV-ის (1034-1041 წწ.) სპილენძის 6 მონეტას.
---	---

13. იქვე აღმოჩნდა კონსტანტინე IX-ის (1042-1055 წწ.) სპილენძის მონეტა.
14. 1956 წელს ავჭალაში შემთხვევით იპოვეს კონსტანტინე IX-ის ოქროს მონეტა.
15. 1911/12 წლებში თბილისში (ავლაბარი) ნაპოვნია თეოდორას (1055-1056 წწ.) სპილენძის მონეტა.
16. 1920-იან წლებში სოფელ წყორძას (ახალციხის რაიონი) მიდამოებში იპოვეს თეოდორას სპილენძის 2 მონეტა.
17. 1936 წელს სოფელ წინწყაროში (თეთრიწყაროს რაიონი) ნაპოვნია თეოდორას სპილენძის მონეტა.
18. 1936 წელს დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა თეოდორას სპილენძის 3 მონეტა.
19. იქვე აღმოჩნდა მიხაელ VI-ის (1056-1057 წწ.) სპილენძის 2 მონეტა.
20. 1925 წელს თბილისში, ლესელიძის ქუჩის გაფართოების დროს, იპოვეს კონსტანტინე X-ის სპილენძის მონეტა.
21. თბილისის მიდამოებშივე 1926 წელს აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის სპილენძის ფული.
22. ასეთივე მონეტა იპოვეს 1926 წელს სოფელ ძველ დმანისში.
23. დმანისშივე 1936 წელს არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა კონსტანტინე X-ის სპილენძის 5 მონეტა.
24. 1948 წელს თბილისში სამას არაგველთა სახელობის ბაღთან იპოვეს კონსტანტინე X-ის სპილენძის მონეტა.
25. მისივე ოქროს მონეტა ნაპოვნია სოფელ უგუდეთში (თეთრიწყაროს რაიონი) 1950-იან წლებში.
26. 1952 წელს თელავის რაიონის სოფელ იყალთოსთან აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა.
27. მისივე ნომისმა 1953 წელს იპოვეს თელავში.
28. მისივე ნომისმა ნაპოვნია 1956 წელს ხრამჭკესის (წალკის რაიონი) მშენებლობის დროს.
29. 1957 წელს თბილისის ზღვის მახლობლად შემთხვევით აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა.
30. 1962 წელს სოფელ იდუმალაში (ასპინძის რაიონი) სასოფლო კლუბის მშენებლობის დროს იპოვეს ბიზანტიური ფულების განძი. ჩვენამდე მოაღწია ოქროს ერთმა და ელექტრუმის თორმეტმა მონეტამ. ოქროს მონეტა კონსტანტინე X-ს ეკუთვნის და, როგორც თ. აბრამიშვილი ვარაუდობს, შეიძლება „კონსტანტინატი“ იყოს, დანარჩენი ელექტრუმის მონეტები ნიკიფორე III-ის (1078-1081 წწ.) სახელითაა მოჭრილი და ალბათ „ბოტინატი“. თ. აბრამიშვილის აზრით, განძი შეიძლება დაიმარხა თურქების გამანადგურებელი შემოსევების დროს

1080-1090 წლებში.

31. 1962 წელს სოფელ პატარა დმანისში აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა.

32. იმავე 1962 წელს ზურტაკეტ-გომარეთის პლატოზე (დმანისის მიდამოები) არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა აღმოაჩინა.

33. რუსთავის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1965 წელს კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტას მიაკვლია.

34. 1936 წელს დმანისში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ რომანოზ IV-ის სპილენძის მონეტა აღმოაჩინა.

35. იმავე 1936 წელს დმანისში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მიაკვლია მიხაელ VII-ის (1071-1078 წწ.) სპილენძის მონეტას.

36. 1873-1875 წლებში საფარის (ახალციხის რაიონი) მონასტრის მახლობლად ნაპოვნია ნიკიფორე III-ის (1078-1081 წწ.) ოქროს მონეტა.

37. 1890 წელს საფარის მონასტრის მიდამოებში აღმოჩნდა ნიკიფორე III-ის ვერცხლის მონეტების განძი. მონეტები მოჭრილი იყო ჩაღრმავების წესით. ზუსტი რიცხვი ცნობილი არ არის.

38. 1930-იან წლებში თეთრიწყაროს მიდამოებში იპოვეს ნიკიფორე III-ის ელექტრუმის მონეტა.

39. 1936 წელს სოფელ ვარდისუბანსა (თელავის რაიონი) და გულგულას შუა, ნატკორაში უპოვიათ თერთმეტი ვერცხლნარევი ოქროს ფული (ელექტრუმის). ერთი ცალი, დაცული თელავის მუზეუმში, ნიკიფორე III-ისა აღმოჩნდა.

40. 1962 წელს შიომღვიმის მონასტერთან, მცხეთის მახლობლად, იპოვეს ალექსი I-ის (1081-1118 წწ.) სპილენძის მონეტა.

41. 1935 წელს კრწანისში აღმოჩნდა ალექსი I-ის სპილენძის მონეტა.

42. ასეთივე მონეტა იპოვეს 1936 წელს არქეოლოგიური გათხრების დროს დმანისში.

43. 1948 წელს თბილისში (განჯის კართან) წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ალექსი I-ის სპილენძის ორი მონეტა.

44. 1949 წელს გურჯაანის მიდამოებში, ალაზნის არხის რეკონსტრუქციის დროს, აღმოჩნდა ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი. ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ შვიდმა ეგზემპლარმა. ექვსი ეკუთვნის ალექსი I-ს და ერთიც – იოანე II (1118-1143 წწ.).

45. 1929 წელს სოფელ შიბლიანთან (საგარეჯოს რაიონი) ნაპოვნია იოანე II-ის ოქროს მონეტა.

46. 1953 წელს სოფელ ხოდაშენში (თელავის რაიონში) იპოვეს იოანე II-ის ოქროს მონეტა.

47. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა გურჯაანის რაიონის სოფელ მახარაძეში.
48. 1938 წელს თბილისში აღმოჩნდა XI საუკუნის სპილენძის ანონიმური ბიზანტიური მონეტა.
49. ასეთივე ორი მონეტა იპოვეს დმანისის მიდამოებში 1941-1943 წლებში.
50. ასეთივე ორი მონეტა ნაპოვნია 1952 წელს სოფელ ოკამში (ახალქალაქის რაიონი).
51. 1953 წელს წელს თმოგვის ციხის (ასპინძის რაიონი) მიდამოებში იპოვეს XI საუკუნის ბიზანტიური სპილენძის ანონიმური მონეტა.
52. თბილისში, ორთაჭალჭესის მშენებლობაზე, მტკვრის კალაპოტის ამოწმენდის დროს იპოვეს X-XI საუკუნეების სპილენძის ბიზანტიური მონეტა.
53. 1954 წელს აქვე ნაპოვნი ბიზანტიური ოქროს მონეტა XI საუკუნისაა.
54. 1953 წელს ახალქალაქის ძველი ციხის ნანგრევებთან ნაპოვნია XI საუკუნის ბიზანტიური სპილენძის მონეტა.

ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში ნაპოვნია XI-XII საუკუნეების 150 ცალზე მეტი ბიზანტიური მონეტა. აქედან ოქროსია 72 ცალი, ელექტრუმის – 24 და სპილენძის – 52. საერთო რიცხვიდან ხუთი ოქროს, ვერცხლის და ელექტრუმის მონეტების განძია.

ძალიან საინტერესო სურათს გვაძლევს XI-XII საუკუნეების ბიზანტიური მონეტების საერთო რიცხვის განაწილება საუკუნეების მიხედვით. დაახლ. 150 ცალიდან 11 ეკუთვნის ალექსი I-ს (1081-1118 წწ.), ე.ი. გარდამავალ პერიოდს, ხოლო საკუთრივ XII საუკუნეზე მოდის მხოლოდ 4 ეგზემპლარი და ყველა მათგანი მიეკუთვნება იოანე II-ს (1118-1143 წწ.). აქედან დასკვნა: აღმოსავლეთ საქართველოში განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმოიქცეოდა XI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები. XII საუკუნეში მათი შემოსვლა კლებულობს, ხოლო ამ საუკუნის 40-იანი წლებიდან, დღესდღეისობით არსებული ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, თითქმის წყდება.

დასავლეთ საქართველო

1. 1903 წელს ოჩამჩირეში აღმოჩენილი სამონეტო კომპლექსის შემადგენლობაში ერია ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის (976-1025 წწ.) სპილენძის შვიდი მონეტა.

2. სოფელ ბობოყვათში (ქობულეთის რაიონი) 1956 წელს აღმოჩნდა მათივე სახელით მოჭრილი სპილენძის ორი მონეტა.
3. ასეთივე მონეტა ნაპოვნია 1957 წელს ახალ ათონში (გუდაუთის რაიონი).
4. 1957 წელს სოხუმში (შუქურას მახლობლად) იპოვეს ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის ორი ფოლისი.
5. მათივე სპილენძის მონეტა ნაპოვნია 1958 წელს წებელდაში (გულრიფშის რაიონი).
6. ასეთივე მონეტა ნაპოვნია ქობულეთში 1962 წელს.
7. ორი ასეთი მონეტა ნაპოვნია ბობოყვათში 1962-1963 წლებში.
8. ციხისძირში (ქობულეთის რაიონი) 1949 წელს იპოვეს სპილენძის ექვსი ბიზანტიური მონეტა, რომელთაგან ორი კონსტანტინე VIII-ს ეკუთვნოდა.
9. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო რომანოზ III-ის (1028-1034 წწ.) სპილენძის 4 მონეტა.
10. გუდაუთის რაიონის სოფელ ლიხნში 1948 წელს იპოვეს რომანოზ III-ის სპილენძის მონეტა.
11. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა 1962 წელს ქობულეთში.
12. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში მიხაელ IV-ის (1034-1041 წწ.) სპილენძის ოთხი მონეტაც ერია.
13. ასეთივე ორი მონეტა უპოვიათ 1910-1911 წლებში გელათში.
14. 1929 წელს ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ საქარაში (ზესტაფონის რაიონი).
15. 1957 წელს სოფელ ქვედა ვანში (ვანის რაიონი) უპოვიათ ასეთივე მონეტა.
16. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში კონსტანტინე IX-ის (1042-1055 წწ.) სპილენძის ორი მონეტაც იყო.
17. ახალ ათონში 1957 წელს კონსტანტინე IX-ის ვეცხლის მონეტა აღმოჩნდა.
18. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო იმპერატორ თეოდორას (1055-1056 წწ.) სპილენძის 11 მონეტა.
19. ასეთივე მონეტები (ზუსტი რიცხვი ცნობილი არაა) აღმოჩენილა 1910-1911 წლებში გელათში.
20. ორი ასეთი მონეტა უპოვიათ ბობოყვათში 1956 და 1962-1963 წლებში.
21. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო კონსტანტინე X-ის (1059-1067 წწ.) სპილენძის ხუთი მონეტა.
22. მისივე სპილენძის ორი მონეტა აღმოჩნდა 1950 წელს ციხისძირში.
23. ასეთივე მონეტა ნაპოვნია ქობულეთის მიდამოებში 1962 წელს.

24. სოფელ აბანოეთში (ამბროლაურის რაიონი) 1968 წელს აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების განძი, რომელიც შედგებოდა: ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის – 2, მიხეილ IV-ის – 1, თეოდორას – 2, კონსტანტინე X-ის – 2 ფოლისისაგან. გარდა ამისა, განძის შემადგენლობაში შედის ლათინთა დროის სამი და ერთი განუსაზღვრელი მონეტა.
25. ზუგდიდის რაიონის სოფელ ოდიშში აღმოჩნდა კონსტანტინე X დუკას და მისი მეუღლე, ევდოკიას სპილენძის მონეტა.
26. იქვე უპოვიათ რომანოზ IV-ის (1067-1071 წწ.) ფოლისი.
27. 1983 წელს სოფელ ლიხნში, შუა საუკუნეების სასახლის კომპლექსის გათხრების დროს, თიხის კოჭობში აღმოჩნდა ქართული ვერცხლისა და ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი. ბიზანტიური მონეტები ჩაღრმავებული ტიპისაა და მოჭრილია შემდეგი იმპერატორების სახელით: კონსტანტინე IX მონომახის – 1 ცალი; კონსტანტინე X-ის – 9 ცალი; მისი მეუღლის, ევდოკიასი – 1 ცალი; რომანოზ IV-ის – 17 ცალი; სულ – 28 ცალი. 43 მონეტა ქართულია და მოჭრილია ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წწ.) – 31 ცალი და გიორგი II-ის (1072-1089 წწ.) სახელით – 12 ცალი.
28. სოხუმის მთაზე 1951 წელს იპოვეს მიხაელ VII-ის (1071-1078 წწ.) ოქროს მონეტა.
29. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა ციხისძირში 1959 წელს.
30. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო ნიკიფორე III-ის (1078-1081 წწ.) სპილენძის მონეტა.
31. თერჯოლის რაიონის სოფელ ჩხარში 1925 წელს აღმოჩნდა ნიკიფორე III-ის ელექტრუმის მონეტა.
32. ასეთივე მონეტა უპოვიათ 1925 წელს სოფელ მესხეთში (ქუთაისის რაიონი).
33. 1926 წელს რაჭაში აღმოჩენილა ნიკიფორე III-ის ასეთივე მონეტა.
34. ასეთივე მონეტა იპოვეს 1926 წელს ქუთაისის მიდამოებში.
35. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ გუბში (ხონის რაიონი) 1933 წელს.
36. ასეთივე მონეტა იპოვეს სოხუმის მთაზე 1951 წელს.
37. ხუთი ასეთი მონეტა აღმოჩნდა ბიჭვინთის არქეოლოგიური გათხრების დროს 1956 წელს.
38. 1955 წელს სოხუმში აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა: მიხაელ IV-ის – 2, კონსტანტინე IX-ის – 5, კონსტანტინე X-ის – 3 და 10 ანონიმური ფოლისი (1075-1080 წწ.).
39. 1901 წელს რაჭაში იპოვეს ჩაღრმავების წესით მოჭრილი XI საუკუნის ოქროს ბიზანტიური მონეტა.

40. სოფელ ქედაში (ქედის რაიონი) 1904 წელს აღმოჩენილა XI-XII საუკუნეების რამდენიმე ცალი სპილენძის ბიზანტიური მონეტა.
41. ოზურგეთის მიდამოებში 1905 წელს იპოვეს ჩაღრმავების წესით მოჭრილი XI საუკუნის ბიზანტიური ოქროს მონეტა.
42. სინოპის მიდამოებში (სოხუმი) 1969 წელს აღმოჩნდა ნიკიფორე III-ის ელექტრუმის მონეტა.
43. 1910-1911 წლებში გელათში უპოვიათ ბიზანტიური სპილენძის მონეტები (ზუსტი რიცხვი ცნობილი არ არის) „ოთხსტრიქონიანი წარწერით“.
44. ასეთივე მონეტა აღმოჩენილა 1934 წელს ციხისძირში.
45. ქუთაისში, ბაგრატის ტაძრის ნანგრევების სიახლოვეს, 1935 წელს იპოვეს XI-XII საუკუნეების სპილენძის ბიზანტიური მონეტა „ოთხსტრიქონიანი წარწერით“.
46. ასეთივე მონეტა აღმოჩენილია ქუთაისში, რკინიგზის ხიდის მახლობლად, 1939 წელს.
47. XI საუკუნის ბიზანტიური სპილენძის მონეტა იპოვეს ციხისძირის მახლობლად 1948 წელს.
48. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა ციხისძირში 1949 წელსაც.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილია XI-XII საუკუნეების დაახლ. 145 ცალი ბიზანტიური მონეტა. აქედან დაახლ. 100 სპილენძისაა, 32 – ოქროსი, 12 – ელექტრუმის და 1 – ვერცხლის. საერთო რიცხვიდან სამი განძია: ორი სპილენძის მონეტებისა და ერთი შერეული – ოქროსა და ვერცხლის.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ზემოთ დასახელებული მონეტები XI საუკუნით თარიღდება. XII საუკუნის მასალა ჯერჯერობით აქ დაფიქსირებული არ არის.

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ქვეჯგუფი – დემეტრე I-ის ემისიები
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. სხვადასხვა ფორმის, წონის და ზომის. მაგ., 0,72 გრ., 2,13 გრ., 6,11 გრ. d≈8 მმ., 15/16 მმ., 21/22 მმ.</p> <p>1. შუბლი: ცენტრში მოთავსებული ასომთავრული Ծ, რომელიც დემეტრეს სახელის ინიციალს წარმოადგენს. ზემოთ და ქვემოთ არაბული ზედწერილი: ملك الملوك მეფეთა მეფე. ირგვლივ რკალი და გაურკვეველი არაბული წარწერა.</p> <p>ზურგი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: محمود بن محمد მაჰმუდ იბნ მუჰამმადი (1118-1131 წწ.). გარშემო ასევე არაბული ლეგენდა, რომელიც ძნელად იკითხება.</p> <hr/> <p>2. შუბლი: რვაკუთხედ ფიგურიან ჩარჩოს ცენტრში ასომთავრული Ծ. ჩარჩოს გარეთ არაბული წარწერა: ملك الملوك حسام المسيح მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი – სტილიზებულია და ჩარჩოს ნაწილს წარმოადგენს.</p> <p>ზურგი: ხუთღერძიანი ვარდულის შინაგან ბუდეებში მოთავსებული არაბული წარწერა გვამცნობს არაბთა ხალიფას ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰის (1136-1160 წწ.) სახელს, ხოლო გარეგან ბუდეებში არაბული ზედწერილი – სელჩუკთა სულთნის ღიას ედ-დინ მასუდის (1133-1152 წწ.) სახელს.</p>

ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	სპილენძი. რემედიუმი: მაგ. 0,72 გრ.-6,11 გრ.
თარიღი	1125-1131 წწ. 2. 1136-1152 წწ.
კოლექცია	<p>1. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №60, ქვ. №68, ქვ. №№1715-1722, ქვ. №1746, ქვ. №3278, ქვ. №3280, ქვ. №3281, ქვ. №3319, ქვ. №4048, ქვ. №4104, ქვ. №№4106-4108; რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი – 1 ცალი, №4771; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი), ქართული მონეტების ფონდი – 4 ცალი, №№14225-14226, №14232 და ერთი უნომრო.</p> <p>2. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – რამდენიმე ათეული ცალი, მაგ. ქვ. №№63-65, ქვ. №№1747-49, ქვ. №1750, ქვ. №№2856-57, ქვ. №3279, ქვ. №4109; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი), ქართული მონეტების ფონდი – მაგ. №14224, №№14227-30.</p>

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ემისია – დავით V-ის ემისია
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. „უწესოდ“ მოჭრილი. წონა – 6,09 გრ. d≈14/23 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი, რომლის შემდეგი ფრაგმენტებია შემორჩენილი: [م]ك...[الملوك] حسام الم[سيح] دا[د] მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი დავით ..., მარჯვნივ ვერტიკალურად მოთავსებული გაურკვეველი ნიშანი. წრიულ ხაზოვანი რკალის ფრაგმენტი და წრიული ლეგენდის ნაშთი.</p>

	<p>ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: محمد السلطان [الاعظم] بن مح[مود] მუჰამმადი სულტანი [უდიდესი] ბე მაჰ [მუდისა].</p>
ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	სპილენძი. წონა – 6,09 გრ.
თარიღი	1155 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №4076.

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ქვეჯგუფი – გიორგი III-ის ემისიები მთავრული ნიშნით
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. „უწესოდ“ მოჭრილი. წონა: მაგ. 2,15 გრ., 6,03 გრ. d≈15/20 მმ., 18/21 მმ.</p> <p>შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი Ⴎ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად: كبيركى، ملك الملوك، حسام المسيح მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი.</p> <p>ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერილი: المقتفى/لامر/الله/ امير / المومنين ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. რემედიუმი: მაგ. 2,15 გრ.-6,03 გრ.
თარიღი	1156-1160 წწ.

კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№73-77, ქვ. №№1751-64, ქვ. №№3151-52, ქვ. №№4111-19, ქვ. №№10598-10599, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №7704, გვ. №7706, გვ. №10088, გვ. №12438; რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი – რამდენიმე ათეული ცალი; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – მაგ. №№14245-46, №№5359, №3393, №16801; აზერბაიჯანის სახელმწიფო მუზეუმი – 4 ცალი, №№1751-52, №1754, №4289; ყაზბეგის ეთნოგრაფიული მუზეუმი – 1 ცალი, №15.
----------	---

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	გიორგი III-ის მონეტები – მეფე შევარდენით ხელში
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. წონა≈5,56 გრ. d≈22/23 მმ.</p> <p>შუბლი: აზიურ-ბიზანტიურ სამოსელში გამოწყობილი გიორგი III მარცხენა (ზოგჯერ მარჯვენა) ხელით დოინჯუმეოყრილი ფეხმორთხ-</p>

	<p>მით ზის პირდაპირ. მას მეორე გაწვდილ ხელზე შევარდენი უზის. თავს საიმპერატორო სტემა უმშვენებს. მონეტის არეზე გაფანტულია ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც იუწყება მეფის სახელს (შემოკლებულად – გი, ზოგან ამას ემატება 'L-ს მონოგრამა) და ასომთავრული წარწერა 𐌕𐌖𐌒𐌔 𐌔𐌚𐌚𐌚𐌚𐌚 394 (= 1174 წ.).</p> <p>ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: ملك الملوك كيو رکی بن ديمطری حسام المسیح მეფეთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, მესიის მახვილი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. წონა≈5,56 გრ.
თარიღი	1174 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) ქვ. №№102-03, ქვ. №109, ქვ. №111, ქვ. №№1810-1815, ქვ. №3154, ქვ. №3320, ქვ. №3431, ქვ. №3459, ქვ. №№4154-58, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №1872; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – მაგ. №14255, №7250, №№14248-51, №14256, №16803.

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ქვეჯგუფი – გიორგი III-ის და თამარის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. „უწესოდ“ მოჭრილი. წონა – მაგ. 13,46 გრ. d≈22/24 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

	<p>შუბლი: გრებილორნამენტული ნასკვებით გამოყვანილი ექვსზუდიანი ვარდულის ცენტრში ორი ასომთავრული ნიშანი ႦႧ (გიორგი). ვარდულის გარეგან ბუდეებში ასომთავრულითვე: ႠႡႦ/ႡႦ/ႦႦ/ႡႦ/ႡႦ ადიდენ ღმერთმან მეფეთა მეფე.</p> <p>ზურგი: ისეთივე, ოღონდ რვაზუდიანი ვარდულის ცენტრში თამარის ასომთავრული ინიციალი, ან მისი სახელის სხვადასხვანაირი დაქარაგმება – ႠႡ, ႠႡႡ, ႠႡ (თრ, თმრ, თმ). ვარდულის გარეგან რვა ბუდეში მოთავსებული ასომთავრული ზედწერილი: ႠႡႡ/ႦႦႦ/ႡႦႦ/ႡႦ/ႡႦ/ႡႦ ადიდენ ღმერთმან მეფე და დედოფალი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. წონა – მაგ. 13,46 გრ.
თარიღი	1179-1184 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №2860, ქვ. №№4162-64, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№10624-26; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – მაგ. №3392, №16805.

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ქვეჯგუფი – თამარ მეფის მონეტები მისი ხელრთვით
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. „უწესოდ“ მოჭრილი. წონა – მაგ. 14,97 გრ., 16,24 გრ. d≈23/41 მმ., 26/31 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ემისია – მონეტები წარწერით „თამარ დედოფალი“
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. „უწესოდ“ მოჭრილი.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ხუთი ნახევარწრისგან შემდგარ ფიგურიან ჩარჩოში მოთავსებული სამი ასომთავრული ნიშანი – C-K- – თრდ, თამარ დედოფალი. წარწერის ზემოთ მომცრო ჯვარია გამოსახული.</p> <p>ზურგი: მონეტის მთელ არეზე გაბნეული მსხვილი წერტილები.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	„უწესოდ“ მოჭრილი სპილენძი.
თარიღი	1184-1186 წწ.
კოლექცია	

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	თამარის და დავითის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი.</p> <p>რემედიუმი: 4 გრ.-10 გრ.</p> <p>d≈26/27 მმ., 26/28 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

შუბლი: მონეტის ცენტრში მოთავსებულია რთული აგებულების ნახაზი – ნიშანი, რომელსაც დ. კაპანაძე ნაკვეთს ეძახის და ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნად მიიჩნევს. მარცხნივ და მარჯვნივ ასომთავრულით დაქარაგმებულია თამარისა და დავითის სახელები – ԹԻ და ԾԹ. ზემოთ და ქვემოთ ასომთავრულითვე ԿԿԿ ქორონიკონსა 420 (=1200 წ.).

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

ملكة الملكات

جلال الدنيا والدين

تامار ابنة كيوري

ظهير المسيح

დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის მიმდევარი.

ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. რემედიუმი: 4 გრ.-10 გრ.
თარიღი	1200 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№158-178, ქვ. №№180-182, ქვ. №№1885-1902, ქვ. №2867, ქვ. №3271, ქვ. №№3322-3326; თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი – მაგ. №313, №1487; რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი – 3 ცალი; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – ქართული მონეტების ფონდი, №16918, №14232, №14300; აზერბაიჯანის სახელმწიფო მუზეუმი – 1 ცალი, №4291.

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	ქვეჯგუფი – გიორგი IV ლაშას მონეტები წარწერით „გიორგი ძე თამარისა“
აღწერა, ფოტო	სპილენძი. „უწესოდ“ მოჭრილი. წონა: მაგ., 5,6 გრ., 13,35 გრ., 37,75 გრ.

d≈15/62 მმ., d≈23/24 მმ.

შუბლი: წნული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში მოთავსებული ასომთავრული ზედწერილი: **𐌆𐌆𐌇𐌈/𐌌𐌍𐌎** გიორგი, ძე თამარისა. ჩარჩოს შემოვლებული აქვს ასომთავრული ზედწერილი: **𐌕𐌖𐌗𐌘𐌙𐌚𐌛𐌜𐌝𐌞𐌟𐌠𐌡𐌢𐌣𐌤𐌥𐌦𐌧𐌨𐌩𐌰𐌱𐌲𐌳𐌴𐌵𐌶𐌷𐌸𐌹𐌺𐌻𐌼𐌽𐌾𐌿** სახელითა ღვთისაითა იქნა ჭედაი ვერცხლისი ამის ქორონიკონსა 430 (=1210 წ.).

ზურგი: ცენტრში მოთავსებული ოთხსტრიქონიანი არაბული ლეგენდა:

الملك الملوك

جلال الدنيا والدين

كبيركى بن تمار

حسام المسيح

მეფეთა მეფე, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, გიორგი, ძე თამარისა, მესიის მახვილი.

გარშემო რკალი.

რკალს გარეთ სპარსული ზედწერილი:

بنام خدای پاک این سیمرا زده اند بتاریخ چهار صی و سی سا

უწმინდესი ღმერთის სახელით იჭედა ეს ვერცხლი 430 წელს.

ზარაფხანა

თბილისი.

ნომინალი

სპილენძი. რემედიუმი: მაგ. 5,6 გრ.-37,75 გრ.

თარიღი

1210 წ.

კოლექცია

სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№191-214, ქვ. №№1905-1955; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – მაგ. №16809, №№16815-17, №16819, №№14302-313; აზერბაიჯანის სახელმწიფო მუზეუმი – მაგ. №№1757-60, №№4296-97.

ჯგუფი	ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)
ტიპი	გიორგი IV ლაშას მონეტები – მეფე საიმპერატორო სამოსელში
აღწერა, ფოტო	<p>გიორგი IV ლაშას სპილენძის უნიკალური მონეტა. წონა – 5,6 გრ. d=23/24მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: მთელი ტანით პირდაპირ მდგარი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო გვირგვინით (სტემა), ლაზარუმით მარჯვენა ხელში და ე.წ. ანექსიკაკიით – მტვრიანი პერგამენტის შეკვრა, მოკვდავის სიმბოლო – მარცხენაში. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტები, რომელიც ასე იკითხება: 𐌕𐌆𐌸𐌗/𐌘𐌸/𐌆𐌗/.../.../...𐌶 გიორგი, მე თამარისი ... 30 ე.ი. ქორონიკონსა 430 (=1210 წ.)</p> <p>ზურგი: ვარდულის ოთხ ფურცელში მოთავსებული არაბული წარწერა: سنة / ست / ست / وست / مائة 606 წელს (=1209/1210 წწ.). ფურცლებს შორის სეგმენტებში მეორე არაბული ზედწერილი: كبيركى بن تامار حسام المسيح მეფეთა მეფე გიორგი, მე თამარისა, მესიის მახვილი. ირგვლივ რკალი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. 5,6 გრ.
თარიღი	1210 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 1 ცალი, ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №1956.

	<p>ლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№232-261, ქვ. №№268-70, ქვ. №1627, ქვ. №№1977-87, ქვ. №3105, ქვ. №3159, ქვ. №№3175-76, №№3331-38. ქვ. №№3476-80, ქვ. №3773, ქვ. №№4197-98, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №737, გვ. №№6828-6935, გვ. №№8552-53, გვ. №9570, გვ. №9725, გვ. №№10069-71, გვ. №10079, გვ. №№10100-01, გვ. №№10179-97, გვ. №№10568-78, გვ. №№11081; თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი – 2 ცალი, №1483, №2579; რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი 113 ცალი; აზერბაიჯანის სახელმწიფო მუზეუმი – №1763, №4299, №4300, №9067, №1309, №13699, №№35625-35688; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – უნომრო 249 ცალი.</p>
--	---

<p>სამეცნიერო კომენტარი</p>	<p>ქართული საკრედიტო ფულის (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები) განხილვას ვიწყებთ დემეტრე I-ის (1125-1156 წწ.) სპილენძის მონეტებით და ვამთავრებთ რუსუდანის (1222-1245 წწ.) სპილენძის ნუმიზმატიკური ძეგლებით. დროის ეს მონაკვეთი ქართულ ნუმიზმატიკაში მკვეთრად გამოხატული „სპილენძის ხანაა“. ე.წ. ვერცხლის კრიზისი მახლობელ აღმოსავლეთში თავის ზენიტშია და ყოველივე საქართველოს სამონეტო საქმეზეც ახდენს ზეგავლენას. დემეტრე I-ის დროიდან მოკიდებული რუსუდანის მეფობამდე ქართული მონეტები იჭრება მხოლოდ და მხოლოდ სპილენძისგან. ეს სამონეტო საქმის ერთი თავისებურებაა. მეორე თავისებურება ის გახლავთ, რომ XII საუკუნეში მონეტის გარეგნული სახე მკვეთრად შეიცვალა – აქამდე მიღებულ კანონზომიერ მოყვანილობას, სიმრგვალებს, მონეტა კარგავს. ამიერიდან ფულის უმეტესი ნაწილი შემთხვევითი ფორმის სპილენძის ფირფიტების სახით იჭრება. ხშირად, ფირფიტის სიმცირის გამო, სიქის ანაბეჭდი მასზე მთლიანად ვერ თავსდება. მონეტის მოჭრის ეს წესი თავდაპირველად აღმოსავლეთის ქვეყნებში იქნა დანერგილი და ჩვენშიც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ე.წ. „უწესოდ“ მოჭრილ მონეტებს ვაჭრობის დროს დაბუღობდნენ უკვე წონის და არა თვლის ანგარიშით. „უწესოდ“ მოჭრილი ფულის პარალელურად, რა თქმა უნდა, იჭრებოდა მრგვალი ფორმის მონეტებიც.</p> <p>დემეტრე I-ის ემისიები.</p> <p>სპილენძი, სხვადასხვა ფორმის, წონის და ზომის. მაგ., 0,72 გრ., 2,13 გრ., 6,11 გრ. d≈8 მმ., 15/16 მმ., 21/22 მმ.</p> <p>1. შუბლი: ცენტრში მოთავსებული ასომთავრული Ծ, რომელიც დე-</p>
------------------------------------	--

მეტრეს სახელის ინიციალს წარმოადგენს. ზემოთ და ქვემოთ არა-
ბული ზედწერილი:

ملك الملوك

მეფეთა მეფე. ირგვლივ რკალი და გაურკვეველი არაბული წარწერა.

ზურგი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

محمود بن محمد

მაჰმუდ იბნ მუჰამმადი (1118-1131 წწ.).

გარშემო ასევე არაბული ლეგენდა, რომელიც ძნელად იკითხება.

2. შუბლი: რვაკუთხედ ფიგურიან ჩარჩოს ცენტრში ასომთავრული **Ծ**.

ჩარჩოს გარეთ არაბული წარწერა:

ملك الملوك

حسام المسبح

მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი – სტილიზებულია და ჩარჩოს ნაწილს
წარმოადგენს.

ზურგი: ხუთღერძიანი ვარდულის შინაგან ბუდეებში მოთავსებული
არაბული წარწერა გვამცნობს არაბთა ხალიფას ალ-მუქთაფი ლი-ამრ
ალლაჰის (1136-1160 წწ.) სახელს, ხოლო გარეგან ბუდეებში არაბული-
ვე ზედწერილი – სელჩუკთა სულთნის ღიას ედ-დინ მასუდის (1133-
1152 წწ.) სახელს.

დემეტრე I-ის კონკრეტული ემისიების თარიღი მონეტაზე მო-
ცემული მუსლიმი მმართველების წლების მიხედვით უნდა დავადგი-
ნოთ. გამოდის, რომ დემეტრე I ემისიებს 1125-1131, 1136-1152 წლებში
ახორციელებდა.

დავით V-ის (1155 წ.) „უწესოდ“ მოჭრილ სპილენძის მონეტას
(დავით V-ის ემისია) ადრე მკვლევარები დავით აღმაშენებელს (1089-
1125 წწ.) მიაწერდნენ, რადგან ზურგის მხარის არაბული ზედწერილი
წაკითხულ იქნა როგორც მუჰამმად სულტანი უმაღლესი ბარქ
[იარუკ]. სულტანი ბარქიარუქი კი სწორედ რომ დავით აღმაშენებლის
თანამედროვე იყო. გ. ჯაფარიძემ ამ მონეტის ზურგი მხარის ლეგენდა
შემდეგნაირად წაიკითხა: მუჰამმადი სულტანი [უდიდესი] ძე მაჰ
[მუდისა]. აღნიშნული სულტანი, ერაცის სელჩუკიანი მმართველი
მუჰამმად იბნ მაჰმუდი (1153-1159 წწ.), დავით V-ის თანამედროვეა.
ამრიგად, ამ მონეტის კუთვნილება მისადმი საეჭვო აღარ არის.

შუბლი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი, რომლის შემდეგი
ფრაგმენტებია შემორჩენილი:

[م...الملك]

حسام الم[سيح]

داو[د]

მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი და ვით ..., მარჯვნივ ვერტიკალურად მოთავსებული გაურკვეველი ნიშანი. წრიულ ხაზოვანი რკალის ფრაგმენტი და წრიული ლეგენდის ნაშთი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

محمد

[السلطان الاعظم]

بن مح[مود]

მუჰამადი სულტანი [უდიდესი] ბე მაჰ [მუდისა].

გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) „უწესოდ“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები (გიორგი III-ის ემისიები მთავრული ნიშნით) დემეტრე I-ის ზემოთ აღწერილ მონეტის ვარიანტს წარმოადგენს და განსხვავდება მეფის სახელის ინიციალით. ასომთავრული დონის ნაცვლად აქ გიორგის ინიციალია ამოკვეთილი ასომთავრულითვე. არ შეიძლება გაკვირვება არ გამოიწვიოს იმ ფაქტმა, რომ გაერთიანებული საქართველოს ძლიერი მეფე გიორგი III თავის მონეტაზე არაბულ ზედწერილებსა და ხალიფას სახელს ათავსებს. ზოგიერთი მკვლევარი ამას იმიტომ ხსნის, რომ საქართველოს მეფე რაღაც ფორმით დამოკიდებული იყო მუსლიმ მფლობელზე. მაგრამ ასეთი მოსაზრება ყოვლად უსაფუძვლოა. დემეტრესა და გიორგი III-ის ასეთი კონკრეტული ჟესტი ნაკარნახევი იყო წმინდა ეკონომიკური მოტივებით, რადგან ქართულ მონეტებს გზა უნდა გაეკვლია მახლობელი აღმოსავლეთის ბაზრისკენ, ამას კი არაბული ლეგენდა და ხალიფას სახელის მოხსენიება უთუოდ უწყობდა ხელს. ამავე დროს წარწერის შინაარსი იმასაც ატყობინებდა მუსლიმურ სამყაროს, რომ, ვთქვათ, გიორგი III „მეფეთა მეფე“ და „მესიის მახვილი“ იყო.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი „**ⴗ**“

ვარდულის ბუდეებში არაბულად:

كبيركى، ملك الملوك، حسام المسيح

მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი.

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერილი:

المقتفى/لامر/الله/ امير/ المؤمنين

ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი.

კონკრეტული ემისიები 1156-1160 წლებში ხორციელდებოდა.

გიორგი III „უწესოდ“ მოჭრილი მონეტების პარალელურად იწყებს აგრეთვე მრგვალი მოყვანილობის (გიორგი III-ის მონეტები –

მეფე შევარდენით ხელში) მონეტების ემისიასაც. გიორგი III-ის მონეტაზე პირველად ქართული სამონეტო საქმის ისტორიაში თავსდება მხედრული წარწერა. გარდა ამისა, კვლავ ჩნდება თარიღი, რომელიც XI საუკუნის პირველი მესამედის შემდეგ ჩვენში მოჭრილ მონეტებზე აღარ თავსდება. მაგრამ ეს თარიღი უკვე ქართული ქორონიკონითაა მოცემული.

შუბლი: აზიურ-ბიზანტიურ სამოსელში გამოწყობილი გიორგი III მარცხენა (ზოგჯერ მარჯვენა) ხელით დონიჭშემოყრილი ფეხმორთხმით ზის პირდაპირ. მას მეორე გაწვდილ ხელზე შევარდენი უზის. თავს საიმპერატორო სტემა უმშვენებს. მონეტის არეზე გაფანტულია ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც იუწყება მეფის სახელს (შემოკლებულად – გი, ზოგან ამას ემატება Ⴆ-ს მონოგრამა) და ასომთავრული წარწერა 𐌕𐌖𐌒𐌔 ქორონიკონსა 394 (= 1174 წ.).

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

ملك الملوك

كیورگی بن دیمطری

حسام المسیح

მეფეთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, მესიის მახვილი.

1178 წელს გიორგი III-მ თავისივე სიცოცხლეში თანამოსაყდრედ თამარი აკურთხა. როგორც ჩანს, მათი ერთობლივი მმართველობის ხანას ეკუთვნის ქვემოთ აღწერილი სპილენძის „უწესოდ“ მოჭრილი მონეტები (გიორგი III-ის და თამარის მონეტები). ეს მასალა ერთგვარი გამონაკლისია ქართულ ნუმიზმატიკაში, ვინაიდან მასზე მოთავსებულია მხოლოდ და მხოლოდ ქართული ლეგენდები. მონეტები 1178-1184 წლებს შორის უნდა მოეჭრათ.

შუბლი: გრეხილორნამენტული ნასკვებით გამოყვანილი ექვსბუდიანი ვარდულის ცენტრში ორი ასომთავრული ნიშანი Ⴆ (გიორგი). ვარდულის გარეგან ბუდეებში ასომთავრულითვე: 𐌒𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖 ადიდენ ღმერთმან მეფეთა მეფე.

ზურგი: ისეთივე, ოღონდ რვაბუდიანი ვარდულის ცენტრში თამარის ასომთავრული ინიციალი, ან მისი სახელის სხვადასხვანაირი დაქარაგმება – 𐌕𐌖, 𐌕𐌖𐌖, 𐌕𐌖 (თრ, თმრ, თმ). ვარდულის გარეგან რვა ბუდეში მოთავსებული ასომთავრული ზედწერილი: 𐌒𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖/𐌖𐌖 ადიდენ ღმერთმან მეფე და დედოფალი.

როგორც ცნობილია, 1188 წელს თამარმა ხელმეორედ იქორწინა დავით სოსლანზე. მათი სახელითაა მოჭრილი ქვემოთ აღწერილი „წესიერი“ ფორმის სპილენძის მონეტები (თამარისა და დავითის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“), რომლებმაც ჩვენამდე დიდი რაოდენობით მოაღწია.

რემედიუმი: 4 გრ.-10 გრ.

შუბლი: მონეტის ცენტრში მოთავსებულია რთული აგებულების ნახაზი – ნიშანი, რომელსაც დ. კაპანაძე ნაკვეთს ეძახის და ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნად მიიჩნევს. მარცხნივ და მარჯვნივ ასომთავრულით დაქარაგმებულია თამარისა და დავითის სახელები – **ԹԻ** და **ՃԹ**. ზემოთ და ქვემოთ ასომთავრულითვე **ԿԿԿ** ქორონიკონსა 420 (=1200 წ.).

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

ملكة الملكات

جلال الدنيا والدين

تامار ابنة كيوري

ظهير المسيح

დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის მიმდევარი.

რაც შეეხება თამარისა და დავითის მონეტის შუბლზე მოთავსებულ რთულ ფიგურულ ნიშანს, რომელსაც დ. კაპანაძე ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნად მიიჩნევს, მისი მნიშვნელობა გახსნა ქართული პალეოგრაფიის შესანიშნავმა მცოდნემ, თ. ბარნაველმა. მისი აზრით, მონეტაზე მოთავსებულ ფიგურულ ნიშანში მოცემულია მონოგრამულად შერწყმული ქართული ასოები, რომლებიც გადმოცემს თამარისა და დავითის სახელებს. დაბოლოს, გაკვრით შევეხებით თამარის გარდაცვალების თარიღს, რამდენადაც ამ თარიღის დადგენისას მნიშვნელოვან როლს სწორედ ნუმიზმატიკური ძეგლები ასრულებს. თამარის გარდაცვალების თარიღად მკვლევარები განსხვავებულ წლებს ასახელებენ. ყველაზე მისაღები 1210 წელია, რასაც ნუმიზმატიკური მასალა ავლენს. საქმე ის გახლავთ, რომ თამარი მონეტებს 1210 წელს ჭრიდა, და ამავე დროს ცნობილია 1210 წლით დათარიღებული გიორგი IV ლაშას მონეტები წარწერით „გიორგი, ძე თამარისა“ და გიორგი IV ლაშას მონეტები – მეფე საიმპერატორო სამოსელში. აქედან დასკვნა: თამარი გარდაიცვალა 1210 წელს და იმავე წელს ტახტზე მისი ვაჟი ასულა.

حسام المسيحي

მეფე უმაღლესი, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, გიორგი, ძე თამარისა, მესიის მახვილი.

თამარისა და გიორგი IV ლაშას სამონეტო საქმე კომენტარს საჭიროებს: 1. საქართველო კარგავს აკუმულაციური ფულადი ბაზრის ჰაბიტუსს. მაშინ სახეზე უნდა იყოს ყოველწლიური ემისიები?! 1187 და 1210 წლები ამ ასპექტით უპირისპირდება ლოგიკურ ეკონომიკურ კონიუნქტურას. როგორ უნდა აიხსნას კონკრეტული დივერგენცია?! სსრკ 1961 წლის დენომინაცია კონკრეტული ასპექტით სიმპტომატური პარალელია. ე.ი. თამარის შესაბამისი მონეტები იჭრება ყოველწლიურად, მაგრამ – ძველი თარიღით; 2. ლაშა ჯავახთუფალი თამარის თანამოსაყდრეა და მის სიცოცხლეშივე ახორცილებს ფულის ემისიას. ე.ი. 1207-1209 წლებში სპეციფიური საუფლისწულო ატრიბუტი დიარხიის მასშტაბით თამარის მის სუბორდინირებულ პოზიციაზე მიგვანიშნებს. სხვა დიარხიის დროსაც, მაგ. დავით ულუსა და დავით ნარინის, ემისიაზე ერთ-ერთის სახელი თავსდება მხოლოდ და მხოლოდ; 3. მონეტა სამი მთავრული ნიშნით – CHC – ასე გავიაზრეთ: ფული 1187 წლის შემდეგ ვერ მოიჭრებოდა. სოსლანი კი თამარს შერთეს 1188 წელს, ე.ი. ეს მონეტა სინამდვილეში პირველია, ის კონკრეტული მონარქის სამონეტო რეგალიის რეალი-ზაციის ადრეული ნიმუშია. ლეგენდა ასე უნდა იქნას წაკითხული – თამარ დედოფალი. ემისია განხორციელდა 1184-1186 წლებში.

გიორგი IV ლაშას სპილენძის უნიკალური მონეტა (გიორგი IV ლაშას მონეტები – მეფე საიმპერატორო სამოსელში). წონა – 5,6 გრ. d=23/24მმ.

შუბლი: მთელი ტანით პირდაპირ მდგარი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო გვირგვინით (სტემა), ლაბარუმით მარჯვენა ხელში და ე.წ. ანექსიკაკიით – მტვრიანი პერგამენტის შეკვრა, მოკვდავის სიმბოლო – მარცხენაში. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტები, რომელიც ასე იკითხება: $\text{G}\text{L}\text{C}\text{H}/\text{C}\text{H}/\text{S}\text{G}/\dots/\dots/\dots$ გიორგი, ძე თამარისი ... 30 ე.ი. ქორონიკონსა 430 (=1210 წ.).

ზურგი: ვარდულის ოთხ ფურცელში მოთავსებული არაბული წარწერა:

سنة / ست / وست / مائة

606 წელს (=1209/1210 წწ.).

ფურცლებს შორის სეგმენტებში მეორე არაბული ზედწერილი:

كبيركى بن تامار حسام المسيح

მეფეთა მეფე გიორგი, ძე თამარისა, მესიის მახვილი. ირგვლივ რკალი.

რუსუდანის მეფობა რთული საგარეო ვითარებით აღინიშნა. თბილისი ოკუპირებულ იქნა ხორეზმშაჰის, ჯალალ ედ-დინის მიერ. რუსუდანი ქუთაისში გადადის. ამ შემოსევებმა ქართულ ნუმიზმატიკაშიც პოვა ასახვა. როგორც ჩანს, ჯალალ ედ-დინს ხელში ჩაუვარდა სახელმწიფო ხაზინა, რომელიც საკუთარი მონეტების მოსაჭრელად გამოიყენა. ქართულ მონეტებს ახალი სიქა დაარტყეს.

რუსუდანის სამონეტო საქმიანობით ქართულ ნუმიზმატიკის ისტორიაში ახალი ტაპი იწყება, რაც გამოიხატა შემდეგში: 1. შეწყდა ე.წ. „უწესოდ“ მოჭრილი მონეტების ემისია და 2. კვლავ დაიწყო ვერცხლის ფულის გამოშვება. ამჯერად, ვიძლევიტ რუსუდანის სპილენძის მონეტების აღწერლობას.

რუსუდანის „წესიერად“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები. რემედიუმი: მაგ. 3,66 გრ.-9,49 გრ.

შუბლი: რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში მოთავსებულია რუსუდანის ასომთავრულით დაქარაგმებული სახელი – ႠႠႠ(რსნ). მის ზემოთ ამოკვეთილია მცირე ზომის ხვეული, რომელიც თ. ბარნაველის განმარტებით, ასევე რუსუდანის მონოგრამაა. დ. კაპანაძე ამ მონოგრამას დედოფლის „ხელრთვას“, „ფაქსიმილეს“ უწოდებს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, თ. ბარნაველის ინტერპრეტაციით, ასევე რუსუდანის მონოგრამას წარმოადგენს მონეტაზე მოთავსებული რთული ორნამენტული ჩარჩო, რომლის გარე ხვეულების გახსნა გვამლევს შემდეგ ასოებს: ႠႠႠႠ ე.ი. რუსუდან. ორნამენტის ბუდეებში შემოკლებით თარიღია: ႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠႠႠႠႠ 447 (=1227 წ.)

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

الملكة لملوك و الملكات

جلال الدنيا والدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის მიმდევარი, განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი. გარშემო რკალი.

ზემოთ აღწერილ მონეტებთანთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ, მიუხედავად მათი მრავალრიცხოვნებისა, ყველა მათგანს თარიღად 1227 წელი უზის. ეს იმას ნიშნავს, რომ 1227 წელი გახლავთ

კონკრეტული ნიმუშის შემოღების და არა ემისიის წელი.

ამ მონეტებთან დაკავშირებით ასევე საინტერესოა მათი ემისიის ცენტრის დადგენის საკითხი. თბილისი ჯალალ ედ-დინმა პირველად 1226 წლის მარტში აიღო. იმავე 1226 წელს ქართველებმა თბილისი დაიბრუნეს და ხელმეორედ მხოლოდ 1227 წლის ბოლოს დათმეს. ასე რომ, 1227 წლით დათარიღებული მონეტების ემისია დედაქალაქის ზარაფხანაში სავსებით შესაძლებელია.

როგორც აღვნიშნეთ, კარგა ხნის მანძილზე საქართველოში სამონეტო მეტალის ფუნქციას ასრულებს მხოლოდ და მხოლოდ სპილენძი. ვერცხლის დროებითი მატერიალური დეფიციტის ჰიპოთეტური ეგზისტენცია ალოგიკურად მიგვაჩნია. საქმე ეხება ფეოდალურ სამყაროს, სადაც სანედლეულო შიმშილის შესაძლებლობის დაშვება კონკრეტულ ეტაპზე უბრალოდ აბსურდია. ხომ არ ხდება ასეთი რამ: ევოლუციის რაღაც ეტაპზე აღმოსავლეთში ვერცხლის სასაქონლო აკუმულაცია საერთო სასაქონლო მასასთან მიმართებაში შეფარდებითად მცირეა, რაც ვალუტის შეფარდებითად და არარენტაბელურად მაღალი კურსის საფუძველია. სოციალური დისტრიბუციული წესრიგი ორგანიზაციასა და წარმოებას შორის მოითხოვს ნომინალის გაწვრილებას იმ დონემდე, რასაც ცირკულაციის ასპექტით უამრავი სირთულე მოჰყვებოდა. ვერცხლის უკნინესი ერთეული უდრის რაციოზე გადაყვანილ სპილენძს. საფუძველი ეყრება საკრედიტო ფულს. მაინც, რას უნდა გამოეწვია ასეთი სპეციფიური სავალუტო კონიუნქტურა?! საწარმოო ძალების განსაკუთრებული კონცენტრაცია შავი მეტალურგიის და აგრარულ სექტორებზე მოითხოვდა გარკვეულ შეზღუდვებს ფერადი მეტალურგიის სფეროში. ვერცხლის რეცეპციის ტექნოლოგიური სირთულე (Ag₂S და უფრო ხშირად, პლუს სხვა სულფიდებიც. ერთმანეთისგან განცალკევებას ახორციელებს Pb. და Zn.) კი შრომითი კადრების ნაწილს სპილენძის წარმოებაზე გადართავდა, რაც ფერადი მეტალურგიის პროდუქციის საერთო მოცულობის შეფარდებით სტაბილიზაციას ემსახურებოდა. სარწყავი ზონა ძაბავს საკუთარ ძალებს. დუალური საქართველო კი ყოველივეს საკრედიტო ავტოპროტექციონიზმით პასუხობს. აღმოსავლური ლეგენდები სწორედ აზიურ საკრედიტო სისტემაში ჩართვის ინდიკატორია. დემეტრე I-ის დროიდან მოკიდებული რუსუდანის მეფობაში გატარებულ ფულის რეფორმამდე საქართველოში მუდმივად ხორციელდება ე.წ. „უწესოდ“ მოჭრილი სპილენძის ნუმიზმატიკური ძეგლების ემისია. უკანასკნელი ტექნიკური სიახლე 1. ზოგავს ხარჯებს და მუშახელს; 2. ნიშანია საკრედიტო კატეგორიისა.

<p>ბიბლიოგრაფია</p>	<p>თ. ბარნაველი. ფიგურული ნიშნები განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულ მონეტებზე. მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია. № 3. 1974.</p> <p>გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I. თბ. 2006 (თ. დუნდუასთან თანაავტორობით); ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. თბ. 2009 (ირ. ჯალაღანიასთან თანაავტორობით).</p> <p>თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997; ფული საქართველოში (გ. დუნდუასთან, ნ. ჯავახიშვილთან და ა. ერისთავთან თანაავტორობით). თბ. 2003 (მეორე შეესებულ და გადამუშავებული გამოცემა).</p> <p>დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969.</p> <p>ირ. ჯალაღანია. თბილისის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დროს მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალა. კრ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. II. თბ. 1974.</p> <p>გ. ჯაფარიძე. ქართული მონეტები არაბული ზედწერილებით. დავით V-ის სპილენძის მონეტები. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია. № 4. 1974.</p> <p>Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955.</p> <p>Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Ч. 1. СПб. 1910.</p> <p>T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of the Georgian Coins. Tb. 1999.</p>
----------------------------	--

უცხოური ფული
ქართულ
სამონეტო
ბაზარზე

**XII საუკუნის-XIII საუკუნის დასაწყისის უცხოური მონეტების
მიმოქცევა საქართველოში**

1. 1948-49 წლებში თბილისში, 300 არაგველის სახელობის ბაღის მახლობლად („განჯის კარი“), არქეოლოგიური გათხრების დროს, მიცვალებულის ჯიბესა თუ ქისაში აღმოჩნდა 133 სპილენძის მონეტა, ქართული და სხვა ქვეყნების ფულები. მათ შორისაა შირვანშაჰ მენუჩებრ I კესრანიდის (XII ს.) ერთი მონეტაც.
2. 1961 წელს მცხეთის რაიონის სოფელ ნიჩბისში აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების განძი, რომელიც 1460 ცალს შეიცავდა. განძის ქრონოლოგიური დიაპაზონია XII საუკუნე - XIII საუკუნის პირველი მეოთხედი. განძი შეიცავს ქართულ და აღმოსავლურ მონეტებს, მათ შორის 19 შირვანულს. ორი მათგანი მიეკუთვნება ფერიბურზ II იბნ აფრიდუნს (1187/88-1203/04 წწ.), ხოლო 17 – გერმასპ იბნ ფერუხზადს (1203/04-1224 წწ.).
3. დუშეთის რაიონის სოფელ ბერუაანთკარში აღმოჩნდა პატარა ზომის სპილენძის ძალიან გაცვეთილი მონეტა (თარიღი ცნობილი არაა), რომელიც ევგ. პახომოვის ატრიბუციით, ეკუთვნოდა შირვანშაჰების მეორე დინასტიას, კესრანიდებს.
4. 1956-1957 წლებში თბილისის არქეოლოგიური გათხრების დროს ერეკლე II-ის მოედანსა და შავთელის აღმართზე იპოვეს სპილენძის ოთხი პატარა მონეტა, რომლებიც შირვანშაჰ კესრანიდებს მიეკუთვნება. უფრო ზუსტი ატრიბუცია ვერ ხერხდება.
5. გარდაბნის რაიონის სოფელ პატარა ლილოში 1937 წელს აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების დიდი განძი. მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები XII საუკუნის მეორე ნახევრით და XIII საუკუნის პირველი მეოთხედით შემოიფარგლება. განძში ქართულ მონეტებთან ერთად სხვა ქვეყნების მონეტებიც შედის, მათ შორის ორი მიეკუთვნება დარუბანდის ემირებს და XII საუკუნით თარიღდება.
6. უკვე მოხსენებულ ნიჩბისის განძში (იხ. №2) არის სპილენძის ერთი მონეტა, რომელიც მიეკუთვნება დარუბანდის ემირ მუზაფფარ იბნ მუჰამედ იბნ ხალიფს.
7. სხვადასხვა დროს თბილისის არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა მდიდარი ნუმიზმატიკური კოლექცია. მისი დამუშავების შედეგად გამოიყო XII საუკუნის სპილენძის ორი მონეტა, რომელიც დარუბანდში უნდა იყოს მოჭრილი.
8. რუსთავის არქეოლოგიური გათხრებისას, რომელიც მიმდინარეობ-

და 1949-50, 1959-62, 1965, 1972-75 წლებში, ასევე მიკვლევულ იქნა მდიდარი ნუმიზმატიკური კოლექცია. მონეტების საერთო რიცხვიდან მოხერხდა დარუბანდში მოჭრილი სპილენძის ხუთი ეგზემპლარის გამოყოფა. ხუთივე ცუდადაა დაცული და ამიტომ მათი ზუსტი განსაზღვრა ვერ ხერხდება.

9. დმანისის არქეოლოგიური გათხრების დროს, სხვა მონეტებთან ერთად, აღმოჩნდა დარუბანდის ემირების სპილენძის ფულებიც, მაგრამ მათი ცუდი დაცულობის გამო ზუსტი რიცხვის დასახელება შეუძლებელია.

10. სოფელ დილომში 1955 წელს აღმოჩნდა XII-XIII საუკუნეების ქართული და აღმოსავლური მონეტების განძი, რომელიც 474 ერთეულს შეიცავდა. მათ შორის ერთი სპილენძის მონეტა მოჭრილია დარუბანდში.

11. საგარეჯოს რაიონში 1934 წელს აღმოჩნდა XII-XIII საუკუნეების ქართული და აღმოსავლური მონეტების განძი. მის შემადგენლობაში შედიოდა დარუბანდში მოჭრილი სპილენძის ხუთი მონეტა.

12. პატარა ლილოს განძის (იხ. №5) შემადგენლობაში შედიოდა აგრეთვე სპილენძის 15 ილდეღიზიდური მონეტა, რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩოები 1186-1225 წლებში თავსდება.

13. 1935 წელს თბილისში (კრწანისში) შემთხვევით აღმოჩნდა XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების დიდი განძი, რომელიც ქართულ, აღმოსავლურ და ბიზანტიურ მონეტებს შეიცავდა. განძში იყო ათაბაგ აბუბექრის (1195-1210 წწ.) სახელით მოჭრილი სპილენძის სამი მონეტა.

14. 1940 წელს თბილისში, ნარიყალას მიდამოებში, აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების განძი, სადაც ქართულ და ჯალალ ედ-დინის მონეტებთან ერთად 2 ილდეღიზიდური სპილენძის ფულიც შედიოდა. როგორც ჩანს, ისინი აბუბექრს მიეკუთვნება.

15. 1936 წელს თბილისში (ავლაბარში) აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების დიდი განძი, რომელიც ძირითადად შედგებოდა XII-XIII საუკუნეების ქართული მონეტებისაგან. იქ იყო აგრეთვე ერთი ცალი ილდეღიზიდური სპილენძის ფული ათაბაგ უზბეკისა (1210-1225 წწ.).

16. „განჯისკარის“ არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილი განძის (იხ. №1) შემადგენლობაში XII-XIII საუკუნეების 35 ცალი ილდეღიზიდური სპილენძის მონეტაც იყო.

17. 1900-იანი წლების დასაწყისში სიღნაღის მახლობლად იპოვეს XII-XIII საუკუნეების ქართული მონეტების განძი, სადაც ილდეღიზიდური სპილენძის მონეტებიც ერია (ზუსტი რიცხვი ცნობილი არაა).

18. წყნეთში 1936 წელს აღმოჩენილ XII-XIII საუკუნეების ქართული

მონეტების განძში 8 ცალი ილდელიზიდური სპილენძის მონეტაც იყო.

19. ასევე XII-XIII საუკუნეების ქართული მონეტების განძს მიაკვლიეს 1917 წელს თბილისში, მუსლიმთა სასაფლაოზე (ბოტანიკური ბაღის ახლოს). მის შემადგენლობაში შედიოდა რამდენიმე ცალი სინქრონული ილდელიზიდური სპილენძის მონეტაც.

20. ნიჩბისის განძში (იხ. №2) ერთი ილდელიზიდური სპილენძის მონეტა ერია.

21. საგარეჯოს რაიონში აღმოჩენილი განძის (იხ. №11) შემადგენლობაში რამდენიმე ცალი ილდელიზიდური სპილენძის მონეტა იყო.

22. 1936-37 წლებში დმანისის არქეოლოგიური კამპანიის დროს იპოვეს XII-XIII საუკუნეების სპილენძის 7 ილდელიზიდური მონეტა.

23. რუსთავის არქეოლოგიური გათხრების დროს მოიპოვეს XII-XIII საუკუნეების 5 ილდელიზიდური სპილენძის ფული.

24. რამდენიმე ასეთი მონეტა აღმოჩნდა მტკვრის კალაპოტის გაწმენდისას, ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობის დროს.

25. ავლაბრის ტერიტორიაზე მიკვლეული განძის (იხ. №15) შემადგენლობაში იყო რუმის სელჩუკის, ქაიქაუს I-ის (1210-1219 წწ.) სპილენძის ერთი მონეტა.

26. „განჯისკარის“ სამონეტო კომპლექსში (იხ. №1) რუმის სულთნის ქაიქუბათ I-ის (1219-1231 წწ.) ვერცხლის მონეტაც ერია.

27. პატარა ლილოს განძის შემადგენლობაში იყო რუმის სელჩუკების ერთი მონეტაც (იხ. №5).

28. ერთი ასეთი მონეტა იყო აგრეთვე სოფელ დილომში აღმოჩენილი განძის შემადგენლობაში (იხ. №10).

29. რუმის სელჩუკთა ვერცხლის მონეტები, როგორც ჩანს, შედიოდა საგარეჯოს რაიონში აღმოჩენილ განძში (იხ. №11).

	№№269-270, ქვ. №№1988-92, ქვ. №№2005-2007, ქვ. №4199, ქვ. №№4200-4008, ქვ. №№4216-4219, ქვ. №7804; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერ-ბურგი) – 39 ცალი; რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი — 3 ცალი.
--	--

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	ქვეჯგუფი – დავით ნარინის სპილენძის მონეტები შეწიალებული ასოებით
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. წონა: მაგ. 6,46 გრ., 7,02 გრ. d≈25-28 მმ.</p> <p>შუბლი: ცენტრში შეწიალებული მთავრული Մ და Ը დავითის სახელს აღნიშნავს. ირგვლივ არაბული ზედწერილი: قان بنده شاه جهان داود ملك მსოფლიოს მფლობელის, ყაენის მონა, დავით მეფე.</p> <p>ზურგი: ასევე არაბულად ოთხსტრიქონიანი წარწერა: شهر دمانس عمرها الله ٢ ثناربعين ستمائة ქალაქსა დმანისს, ხანგრძლივ ჰყოს იგი ღმერთმან, (წელსა) 642 (=1244/45 წწ.). სხვა ცალებზე თარიღია 645 წ. (=1247-1248 წწ.) და ზარაფხანის სახელია თბილისი.</p>

ზარაფხანა	დმანისი, თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. მაგ. 6,46 გრ., 7,02 გრ.
თარიღი	1244/45 წწ., 1247/48 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №272, ქვ. №275, ქვ. №№277-278, ქვ. №283, ქვ. №2024, ქვ. №2884, ქვ. №№4228-4230; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №6943, გვ. №6952, გვ. №7791, გვ. №7793, გვ. №10962, გვ. №№ 12042-12044.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	დავით ნარინის ვერცხლის მონეტები მხედრის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>დრამა. რემედიუმი: 2,4 გრ.-2,7 გრ. d=20-23 მმ.</p> <p>შუბლი: მარჯვნივ მიმართული გვირგვინოსანი მეფე-მხედრის გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელში მათრახი უჭირავს. გამოსა-</p>

	<p>ხულების წინ მონოგრამა, რომელიც დავითის სახელს აღნიშნავს. აქვეა თარიღი 𐌕𐌆𐌕𐌆, ე.ი. ქორონიკონი 467 (=1247 წ.). მხედრის უკან ექვსქიმიანი ვარსკვლავი.</p> <p>ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი: بقوة خدا دولة كوك قان بنده داود ملك ძალითა ღვთისათა, მონა გუიუკ-ყაენის მთავრობისა. მეფე დავითი. ზედწერილის გვერდით მარჯვენა მხარეს სპარსულადვეა მოჭრის ადგილი: ضرب تقيس იჭედა თბილისს.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	დრამა.
თარიღი	1247 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №2040, ქვ. №2042, ქვ. №2046-2047, ქვ. №2049, ქვ. №4249, ქვ. №4252, ქვ. №4254, ქვ. №4450; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – რამდენიმე ცალი; რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი – 1 ცალი.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	ქვეჯგუფი – დავით ულუ „ბაგრატიონის“ 1252-1255 წლების ვერცხლის ემისიები
აღწერა, ფოტო	<p>დრამა. წონა≈2,73 გრ. d=22/23-23/24 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

داود ملك

ابن كيوركى

البقراطى

ضرب تفلينس

დავით მეფე, ძე გიორგისა, ზაგრატიონი. იჭედა თბილისს.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი:

بقوة خدای

ياقبال پاد شاهی

جهان منكو قان

و ستمایة سنة خمسين

ძალითა ღვთისათა, მსოფლიოს მანგუ ყაენის ნებითა, წელსა 650 (=1252/53 წწ.). სხვა ცალებზე 651 და 652 წლებია მოცემული.

ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	დრამა.
თარიღი	1252-1255 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №290, ქვ. №2071, ქვ. №№2076-2079, ქვ. №2082, ქვ. №2085, ქვ. №№2880-2881, ქვ. №3219,

	ქვ. №3808, ქვ. №4255-4257; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განმეების ფონდი) №11157.
--	--

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	დავით ულუს სპილენძის მონეტები მხედრის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. რემედიუმი: 1,5 გრ.-3,5 გრ. d=20-24 მმ.</p> <p>შუბლი: გვირგვინოსანი მხედრის მარჯვნივ მიმართული ფიგურა. გამოსახულების ორივე მხარეს – ასომთავრული Ծ და Տ, რაც დავითის სახელის დაქარაგმებაა.</p> <p>ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: الملك الملوك داود بن كيوركى حسان المسيح მეფეთა მეფე დავით, ძე გიორგისა, მესიის მახვილი.</p>
ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	სპილენძი. 1,5 გრ.-3,5 გრ.
თარიღი	1247-1270 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№291-297, ქვ. №№2052-2068, ქვ. №№2881-2883, ქვ. №3161, ქვ. №3772, ქვ. №№4258-

	4262; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №6963, გვ. №12953, გვ. №13063; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) — რამდენიმე ცალი.
--	---

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	დემეტრე II-ის სპილენძის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. რემედიუმი: 1,45 გრ.-3,20 გრ. d=16/17-23/26 მმ.</p> <p>შუბლი: რთული ორნამენტული ჩარჩო, რომელიც რუსუდანის სპილენძის მონეტაზე მოთავსებული ჩარჩოს მსგავსია. ცენტრში შეწიაღებული მთავრული შ და ႁ, ე.ი დემეტრე; ჩარჩოს გარე ბუდეებში სხვადასხვანაირად განლაგებული ქართული წარწერები: შჟ(მეფე) ან შჟც (მეფეთა მეფე) და იშვიათ შემთხვევაში – ჟ, ე.ი. ქორონიკონი 500 (=1280 წ.). ერთ ეგზემპლარზე ქორონიკონი 506 (=1286 წ.).</p> <p>ზურგი: ცენტრში ისეთივე ნიშანია, როგორც თამარისა და დავითის მონეტაზე, ოღონდ ის აქ უფრო ლამაზად არის შესრულებული (დ. კა-</p>

	პანაძე მას ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშანს ეძახის). შემორკალული ნიშნის ირგვლივ ასომთავრულით დაქარაგმებული ქრისტიანული ლოცვა: ႦႵႰႳႪႱႫႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿႺႻႼႽႾႿႺႻႼႽႾႿႺႻ, ე.ი. გვრწამს მამაი, ძეი და სული წმიდაი.
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	სპილენძი. 1,45 გრ.-3,20 გრ.
თარიღი	1280-1286 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№298-301, ქვ. №1591, ქვ. №№2254-2257, ქვ. №№2259-2274, ქვ. №3450; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №10964, გვ. №11412, გვ. №№11502-11504, გვ. №12130; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) — 10 ცალი.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	ქვეჯგუფი – დავით VIII-ის ვერცხლის მონეტები ქრისტიანული ლოცვით
აღწერა, ფოტო	<p>დრამა. წონა≈2,44 გრ. d= 20-22 მმ.</p> <p>შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: پادشاه اعظم سلطان محمود غازان خان</p>

	<p>خدا الله ملكه</p> <p>ფადიშაჰი უზენაესი, სულთანი მაჰმუდ ყაზან ყანი, ხანგრძლივ ჰყოს ღმერთმა მეფობა მისი.</p> <p>ზურგი: კვადრატულ ჩარჩოში არაბულად გადმოცემულია ოთხსტრიქონიანი ქრისტიანული ლოცვა, როგორც ქართულ-ჰულაგუიდურ მონეტებზე:</p> <p>بسم الاب والابن وروح القدس الاله واحد</p> <p>სახელისა მამისათა, და მისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა. აქ ჯვრის ნაცვლად მოთავსებულია დაქარაგმებული ქართული წარწერა: ՄԺԾ, ე.ი. მეფე დავითი.</p> <p>კვადრატსა და გარეთა რკალს შორის სეგმენტებში თარიღია, რომელიც შერჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით, ჰიჯრ. 696 წელს (=1296/97 წწ.) აღნიშნავს. მონეტაზე მოთავსებული თვეების მიხედვით გაირკვა, რომ ამ მონეტების ემისია გრძელდებოდა 696 წლის ოთხი თვის განმავლობაში – მეშვიდე, მერვე, მეცხრე და მეათე თვის მანძილზე, რაც 1297 წლის აპრილ-ივლისს შეესატყვისება.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	დრამა.
თარიღი	1297 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №302, ქვ. №№2276-2282, ქვ. №2915; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის განმეების ფონდი) №№5427-5548, გვ. №№10107-10108, გვ. №10110; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – 4 ცალი.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	დავით VIII-ის სპილენძის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“
აღწერა, ფოტო	სპილენძი. წონა≈1,77 გრ. d=17/18 მმ.

	 <p>შუბლი: ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში შეწიაღებული მთავრული ო და Ⴀ, ე.ი დავითი. ხოლო ბუდეებში ქართულივე დაქარაგმებული წარწერა: ჰფჰფ, ე.ი. მეფეთა მეფე. ქვემოთ ზოგჯერ ფზ, ე.ი. ქორონიკონი 530 (=1310 წ.).</p> <p>ზურგი: მოხდენილად გამოყვანილი „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშანი“, რომელსაც შემოვლებული აქვს ასომთავრულით შესრულებული ქრისტიანული ლოცვა: ღუჩჰს Ⴀცჰ Ⴀ Ⴀ Ⴀ სზ Ⴀ, ე.ი. გვრწამს მამაი, ძეი და სული წმიდაი. ზოგჯერ ამ ნიშნის გვერდით, მარცხნივ და მარჯვნივ მოთავსებულია ჩჲ ფზ, ე.ი ქორონიკონი 530 (= 1310 წ.).</p>
ზარაფხანა	ჟინვალი, ან სტეფანწმინდა.
ნომინალი	სპილენძი. ≈1,77 გრ.
თარიღი	1310 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№2283-2301, ქვ. №3098, ქვ. №№4591-4594; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №554, გვ. №№11506-11507, გვ. №№11710-11717, გვ. №12140, გვ. №№12684-12686.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	ქვეჯგუფი – ვახტანგ III-ის მონეტები ქრისტიანული ლოცვით
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი (დრამა). წონა≈2,23 გრ. სპილენძი. წონა≈1,57 გრ. d≈21-22 მმ.

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი უიღურული ზედწერილი: დიდი ხაკანის ნაცვალის ყაზანის სახელით ნაჭედი.

ზურგი: კვადრატის შიგნით მორკალული ჯვრის ნიშანი, რომლის ირგვლივ არაბულად ქრისტიანული ლოცვაა:

بسم الاب
والابن وروح
القدس الاله
واحد

სახელისა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა; და მოცემულია ასომთავრული ნიშნების ორი მონოგრამა, რომლებიც იშიფრება როგორც 𐌆𐌒𐌗 𐌖𐌙, ე.ი. ვახტანგ მეფე. კვადრატსა და რკალს შორის გარეგან სეგმენტებში არაბულად აღნიშნულია თარიღი: იჭედა წელსა 698 (=1298/99 წწ.) და მონეტის გამოშვების ერთ-ერთი თვე. არის სხვა თარიღებიც.

ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი (დრამა).≈2,23 გრ.; სპილენძი. ≈1,57 გრ.
თარიღი	1297/98-1299/1300 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№303-305, ქვ. №№2302-2315, ქვ. №2920, ქვ. №№4563-4565, ქვ. №№4581-4582; გვ. (სი-

	მონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№12267-12269; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – 6 ცალი.
--	--

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	ქვეჯგუფი – ვახტანგ III-ის სპილენძის მონეტები მონოგრამებით
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. რემედიუმი: 1,35 გრ.-2,4 გრ. d=17/18-18/21 მმ.</p> <p>შუბლი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: يادشاه جهان خزان محمود خلد ملكه ხელმწიფე მსოფლიოსი, ყაზან მაჰმუდ, ხანგრძლივ იყოს მეფობა მისი. მესამე სტრიქონქვეშ ასომთავრულით შესრულებული ორი მონოგრამა, რომლებიც იშიფრება როგორც 𐌕𐌆𐌒 𐌖𐌔, ე.ი. ვახტანგ მეფე.</p> <p>ზურგი: შემორკალულ ჩარჩოში სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: لا الله الا الله وحده لا شريك له არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე.</p>

	<p>შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: ... السلطان ا غياث الدنيا و الدين خدا بنده محمد خدا الله ملكه</p> <p>სულტანი უმაღლესი, ღიას ედ დუნია ვედდინი, ხუდაბენდე მუჰამად, ხანგრძლივ ჰყოს ღმერთმა მეფობა მისი. ზედწერილი მოთავსებულია კვადრატულ ჩარჩოში. ჩარჩოს გარეთ გაურკვეველი წარწერაა.</p> <p>ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ლეგენდა: الله لا اله الا محمد رسول الله</p> <p>არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. ქვემოთ ვახტანგის სახელი, გადმოცემული სამი მთავრული ასოსგან (ႠႢႠ) შემდგარი მონოგრამით.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	სპილენძი. 1,35 გრ.-2,4 გრ.
თარიღი	1297-1304 წწ., 1304-1308 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№4588-4590; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №12028, გვ. №12703, გვ. №12705, გვ. №№12715-12717.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	გიორგი VII-ის მონეტები „გახელილი თვალის გამოსახულებით“
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. რემედიუმი: 0,85 გრ.-0,99 გრ. d≈14/15-16 მმ.</p>

შუბლი: მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია. ამ წერტილის მარცხნივ და მარჯვნივ გაუგებარი ნიშნებია, რომლებიც მოგვაგონებს გადაბრუნებულ მუსლიმურ ღვთისმსახურებით წარმონათქვამს – „უფალს“, ეს ყველაფერი ჩასმულია წვეტიან ოვალში და ამრიგად იქმნება ადამიანის გახელილი თვალის შთაბეჭდილება. მონეტის კიდეებზე ასომთავრული წარწერა: **ՄԴԴԴ/ՄԴԴ ԼԼ**, ე.ი. მეფეთა მეფე გიორგი.

ზურგი: რამდენადმე დამახინჯებული არაბული წარწერა (სუნიტური რელიგიური სიმბოლო).

შუბლი: „ადამიანის გახელილი თვალის“ გამოსახულება. მონეტის ცენტრში მსხვილი მთავრული ასოებია მოთავსებული: **Մ** და **Փ**, ე.ი. მეფე. ჩარჩოს გარეთ ტალღისებური ხაზები და თითო წერტილი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული წარწერა (უნდა იყოს სუნიტური რელიგიური სიმბოლო).

შუბლი: მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია, რომელსაც მარცხნივ და მარჯვნივ კიდევ თითო წერტილი უზის. წერტილები ჩასმულია წვეტიან ოვალში. ზემოთ და ქვემოთ ტალღისებური ხაზები და თითო წერტილია. ყველაფერ ამას შემოვლებული აქვს ორმაგი რკალი – ხაზოვანი და წერტილოვანი.

ზურგი: მონეტის ცენტრში სამსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული ზედწერილი სუნიტური რელიგიური სიმბოლოა, რომელიც ისეთივე რკალებით არის შემოვლებული, როგორც მონეტის შუბლზე გვაქვს.

ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ვერცხლი. 0,85 გრ.-0,99 გრ.
თარიღი	1393-1407 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №2961, ქვ. №3230; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №1198, გვ. №1202.

ჯგუფი	ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში
ტიპი	ქვეჯგუფი – გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის ვერცხლის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. რემედიუმი: 0,57 გრ.-0,80 გრ. d≈13/16-16/17 მმ.</p> <p>შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: سلطان احمد خان ملکه ملك غازى كيركر ضرب تفليس სულტან აჰმად, ხანგრძლივი იყოს მეფობა მისი, მეფე გამარჯვებული გიორგი, იჭედა თბილისს.</p>

	<p>ზურგი: ორმაგ ხაზოვან კვადრატში, რომელსაც გარს უვლის ჯერ ხაზოვანი, შემდეგ კი წერტილოვანი რკალი არაბული წარწერაა: لا اله الا الله محمد رسول الله არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. კვადრატსა და რკალს შუა სეგმენტებში ოთხი ხალიფას სახელი.</p> <hr/> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: ضرب تفلين ملك غازي كبير იჭედა თბილისს, მეფე გამარჯვებული გიორგი.</p> <p>ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული წარწერა: سلطان احمد خان სულტანი აჰმად ხანი.</p> <hr/> <p>შუბლი: ხაზოვანი რკალით შემოვლებული კვადრატში მოთავსებული ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა: შჲԾშჲԴ/ԴԿԴԴ, ე.ი. მეფეთა მეფე გიორგი.</p> <p>ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული წარწერა: سلطان احمد خان სულტანი აჰმად ხანი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი. 0,57 გრ.-0,80 გრ.
თარიღი	XIV საუკუნის მიწურული.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №574, ქვ. №583, ქვ. №№2393-2394, ქვ. №3100; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№945-1121, გვ. №1204.

დასხვანაირი მახასიათებელი ნიშნებით განსხვავდება ერთმანეთი-საგან.

აღწერილ ვერცხლის მონეტებს ლიტერატურაში დრამას უწოდებენ. ბევრად უფრო იშვიათია ორიოდე ცალად ცნობილი დრამის წილადი – ნახევარდრამიანი, შესაბამისად მცირე ზომითა და წონით (1,25-1,30 გრ.). გარდა ამისა, მათ შუბლსა და ზურგზე მოთავსებული არ არის გარშემოვლებული ზედწერილი.

ჯალალ ედ-დინის შემოსევებიდან მოკლე ხანში ქვეყანაში მონღოლთა ჰეგემონია დამყარდა.

პოლიტიკური კონიუნქტურის შეცვლამ წარუხოცელი კვალი დატოვა საქართველოს ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე. მკვეთრად იცვლება მონეტის გარეგნული სახე და ზედწერილების შინაარსი. იმდროინდელი ქართული მონეტები განსაკუთრებული სიმართლით გადმოგვცემს XIII-XIV საუკუნეებში შექმნილ მძიმე ვითარებას.

რუსუდანის შემდგომ მოჭრილი მონეტები ორ ჯგუფად იყოფა: 1. ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში და 2. მონღოლური საოკუპაციო მონეტები.

ამჯერად, ჩვენ მხოლოდ ქართველ მეფეთა მონეტებს შევხებით.

ჰიჯრ. 642 წელს (=1244/45 წწ.), იმ დროს, როდესაც თბილისის ზარაფხანაში ულუს-ბეკის სახელით ვერცხლის მონღოლური მონეტა იჭრება, დმანისის ზარაფხანა უშვებს სპილენძის ქართულ მონეტას დავითის სახელით (დავით ნარინის სპილენძის მონეტები შეწიადებული ასოებით).

შუბლი: ცენტრში შეწიადებული მთავრული **Ծ** და **Ը** დავითის სახელს აღნიშნავს. ირგვლივ არაბული ზედწერილი:

قان بنده شاه جهان داود ملك

მსოფლიოს მფლობელის, ყაენის მონა, დავით მეფე.

ზურგი: ასევე არაბულად ოთხსტრიქონიანი წარწერა:

شهر

دمانس

عمرها الله

٢ ثناربعين ستمائة

ქალაქსა დმანისს, ხანგრძლივ ჰყოს იგი ღმერთმან, (წელსა) 642 (=1244/45 წწ.).

ამ მონეტის შუბლის ქვედა ნაწილში ხშირად მოთავსებულია ქორონიკონი 465, რაც 1245 წელს უდრის. ის ზოგჯერ ამავე მონეტის ზურგის მეხუთე სტრიქონშიც მეორდება.

ამ მონეტის წყალობით დადგენილ იქნა დმანისში ზარაფხანის არსებობის ფაქტი, რომლის შესახებ მანამდე არაფერი ვიცოდით.

1244/45 წლებში, როდესაც დავით ნარინის სახელით დმანისში სპილენძის მონეტის ემისია განხორციელდა, ის საქართველოში არ იმყოფება, ყარაყორუმშია, სადაც გაამგზავრეს ტახტზე დამტკიცების მიზნით.

1247 წელს მონღოლებმა საქართველოს სამეფო ტახტზე ერთდროულად ორი პრეტენდენტი დაამტკიცეს: დავით გიორგი ლაშას ძე – უფროსი, ანუ ულუ და დავით რუსუდანის ძე – უმცროსი, ანუ ნარინი. 1247 წელს ორივე დავითი საქართველოში დაბრუნდა.

დმანისის მონეტის გამოშვებიდან სამი წლის შემდეგ, კერძოდ, ჰიჯრ. 645 წელს (=1247/48 წწ.) დავით ნარინის სახელით სპილენძის მონეტები იჭრება უკვე თბილისის ზარაფხანაში, მაგრამ ქართულ ქორონიკონს აქ აღარ ათავსებენ. ის ისეთივეა, როგორც დმანისში მოჭრილი სპილენძის მონეტა, ოღონდ განსხვავდება მისგან მოჭრის ადგილისა (თბილისი) და თარიღის (ჰიჯრ. 645 წელი) მიხედვით.

დავით ნარინის სპილენძის მონეტის მოსაჭრელად მიმოქცევიდან გამოსულ მონეტებსაც იყენებდნენ. ზოგჯერ დავით ნარინის სიქის ქვეშ შეინიშნება რუსუდან დედოფლის მონეტის გადარჩენილი დეტალები. ამიტომ არის, რომ დავით ნარინის სპილენძის მონეტათა წონითი რემედიუმი შესამჩნევ გადახრებს იძლევა.

1247 წელს თბილისის ზარაფხანაში დავით ნარინის სახელით ვერცხლის მონეტაც (დავით ნარინის ვერცხლის მონეტები მხედრის გამოსახულებით) იჭრება წონითი რემედიუმით 2,4-2,7 გრ.

შუბლი: მარჯვნივ მიმართული გვირგვინოსანი მეფე-მხედრის გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელში მათრახი უჭირავს. გამოსახულების წინ მონოგრამა, რომელიც დავითის სახელს აღნიშნავს. აქვეა თარიღი ԺԿԿԽ, ე.ი. ქორონიკონი 467 (=1247 წ.). მხედრის უკან ექვსქიმიანი ვარსკვლავი.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი:

بقوة خدا
دولة كوك
قان بنده
داود ملك

ძალითა ღვთისათა, მონა გუიუკ-ყაენის მთავრობისა. მეფე დავითი.

ზედწერილის გვერდით მარჯვენა მხარეს სპარსულადვეა მოჭრის ადგილი:

ضرب تقيس

იჭედა თბილისს.

ცხენოსანი ფიგურის გამოსახულება საქართველოში მოჭრილ მონეტებზე პირველად გამოჩნდა ჰიჯრ. 642 წელს, ულუს-ბეკის ფულელებზე, ხოლო შემდეგ – დავით ნარინის მონეტებზე. ორივე მათგანი წარმოადგენს XII საუკუნის სელჩუკთა მონეტებზე მოთავსებული მხედრის ასლს, რაც საქართველოსა და რუმის სელჩუკთა სახელმწიფოს მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კავშირურთიერთობაზე მიუთითებს.

თბილისშივე ჰიჯრ. 650, 651 და 652 წლებში იჭრება დავით ნარინის თანამოსაყდრის, ულუ დავითის ვერცხლის იშვიათი მონეტები (დავით ულუ „ბაგრატიონის“ 1252-1255 წლების ვერცხლის ემისიები). უნდა ითქვას, რომ მათზე ქართული წარწერები მთლიანად ქრება და მათი გარეგნული სახე ძალიან მოგვაგონებს სელჩუკურ დირჰემებს (წონა≈2,73 გრ.).

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

داود ملك

ابن كيوركى

البقراطى

ضرب تقيس

დავით მეფე, ძე გიორგისა, ბაგრატიონი. იჭედა თბილისს.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი:

بقوة خدای

ياقبال پادشاهى

جهان منكو قان

و ستمایة سنة خمسين

ძალითა ღვთისათა, მსოფლიოს მანგუ ყაენის ნებითა, წელსა 650 (=1252/53 წწ.).

დავით ულუსვე უნდა ეკუთვნოდეს სპილენძის იშვიათი მონეტები (დავით ულუს სპილენძის მონეტები მხედრის გამოსახულებით). მათი აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: გვირგვინოსანი მხედრის მარჯვნივ მიმართული ფიგურა. გამოსახულების ორივე მხარეს – ასომთავრული **Ծ** და **Ը**, რაც დავითის სახელის დაქარაგმებაა.

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

الملك الملوك

داود بن كيوركى

حسام المسيح

მეფეთა მეფე დავით, ძე გიორგისა, მესიის მახვილი.

მონეტის ზუსტი ატრიბუცია პოლემიკის საგანია. მეცნიერთა ნაწილის აზრით, მონეტა დავით აღმაშენებელს უნდა მოეჭრა, უმრავლესობა კი მას დავით ულუს აკუთვნებს იმ ძლიერი არგუმენტის საფუძველზე, რომ სადისკუსიო მონეტა ზუსტი ასლია რუმის სელჩუკიდის, ქაიხოსრო I-ის (1192-1200 წწ.) სპილენძის ფულების იკონოგრაფიისა. ამიტომ, მისი ემისია დავით აღმაშენებლის მიერ წარმოუდგენელია.

1270 წელს გარდაიცვალა დავით ულუ და ყაენმა აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე დაამტკიცა მისი მცირეწლოვანი ვაჟი დემეტრე II (1270-1289 წწ.). 1280 წლიდან, მონღოლური საოკუპაციო მონეტების პარალელურად, დემეტრე II იწყებს წმინდა ნაციონალური ხასიათის სპილენძის მონეტების ემისიას (დემეტრე II-ის სპილენძის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“).

შუბლი: რთული ორნამენტული ჩარჩო, რომელიც რუსუდანის სპილენძის მონეტაზე მოთავსებული ჩარჩოს მსგავსია. ცენტრში შეწილებული მთავრული **Շ** და **Ղ**, ე.ი. დემეტრე; ჩარჩოს გარე ბუდეებში სხვადასხვანაირად განლაგებული ქართული წარწერები: **Մ** (მეფე) ან **Մ** (მეფეთა მეფე) და იშვიათ შემთხვევაში – **Փ**, ე.ი. ქორონიკონი 500 (=1280 წ.).

ზურგი: ცენტრში ისეთივე ნიშანია, როგორც თამარისა და დავითის მონეტაზე, ოღონდ ის აქ უფრო ლამაზად არის შესრულებული (დ. კაპანაძე მას ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშანს ეძახის). შემორკალული ნიშნის ირგვლივ ასომთავრულით დაქარაგმებული ქრისტიანული ლოცვა: **ՂԻՔՍ ՄԾՄ Մ ՇԸ ՆՆԻ Ք**, ე.ი. გვრწამს მამაი, ძეი და სული წმიდაი.

დემეტრე II-ის ქართულწარწერიან სპილენძის მონეტაზე მოთავსებული ლოცვა თითქმის ისეთივეა, როგორც ქართლ-ჰულაგუიდურ დირჰემებზე და მათი სინქრონულობა უეჭველია. ამ სამონეტო ტიპის ვარიანტთა რიცხვი საკმაოდ მრავალია. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცნობილია დემეტრე II-ის მონეტების ერთი ეგზემპლარი, რომელზეც მოთავსებულია ქორონიკონი 506 (=1286 წ.) (დაცულია თელავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).

დემეტრე II-ის სპილენძის მონეტების წონა 1,45-3,20 გრამებში მერყეობს.

1292 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე ილხანმა ქელათუმ დემეტრე II-ის ვაჟი დავით VIII (1293-1311 წწ.) დაამტკიცა. მისი მეფობის პირველ წლებში აღმოსავლეთ საქართველოსა და ირანის ილ-

ხანთა სახელმწიფოს ურთიერთობა ნორმალურად ვითარდებოდა. მაგრამ, როდესაც ილხანთა ტახტისათვის ბრძოლაში ყაზანმა ბაილუ დაამარცხა (1295 წ.), რომელსაც მხარს დავით VIII უჭერდა, ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობა გამწვავდა. თუმცა, იმის შიშით, რომ დავით VIII ოქროს ურდოს არ მიმხრობოდა, ყაენი ხშირად ფრთხილ პოლიტიკას ატარებდა.

დავით VIII სხვადასხვა წლებში ჭრიდა როგორც ვერცხლის, ასევე სპილენძის მონეტებს. ვერცხლის მონეტების (დავით VIII-ის ვერცხლის მონეტები ქრისტიანული ლოცვით) აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

پادشاه اعظم
سلطان محمود
غازان خان
خدا الله ملكه

ფადიშაჰი უზენაესი, სულთანი მაჰმუდ ყაზან ყაენი, ხანგრძლივ ჰყოს ღმერთმა მეფობა მისი.

ზურგი: კვადრატულ ჩარჩოში არაბულად გადმოცემულია ოთხსტრიქონიანი ქრისტიანული ლოცვა, როგორც ქართულ-ჰულაგუიდურ მონეტებზე:

بسم الاب
والابن وروح
القدس الاله
واحد

სახელისა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა. აქ ჯვრის ნაცვლად მოთავსებულია დაქარაგმებული ქართული წარწერა: ՄԳԾ, ე.ი. მეფე დავითი. კვადრატსა და გარეთა რკალს შორის სეგმენტებში თარიღია, რომელიც შერჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით, ჰიჯრ. 696 წელს (=1296/97 წწ.) აღნიშნავს. მონეტაზე მოთავსებული თვეების მიხედვით გაირკვა, რომ ამ მონეტების ემისია გრძელდებოდა 696 წლის ოთხი თვის განმავლობაში – მეშვიდე, მერვე, მეცხრე და მეათე თვის მანძილზე, რაც 1297 წლის აპრილ-ივლისს შეესატყვისება.

მონეტის საშუალო წონა – 2,44 გრ.

როცა ურთიერთობა ყაზან-ყაენსა და დავით VIII-ს შორის ძალიან დაიძაბა, მეფე მთიულეთში, ან ხევში გაიხიზნა და იქიდან განაგრძობდა ბრძოლასაც და სამონეტო საქმიანობასაც. საპასუხოდ, ყაზან-ყაენმა აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ მისი ძმა, ვახტანგ III დაამტკიცა, რომელიც ასევე ჭრიდა მონეტებს. ეს მონეტები, მართა-

ლია, ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს დავით VIII-ის სპილენძის ფულს, მაგრამ სჯობს, ჯერ ეს უკანასკნელნი განვიხილოთ. აღსანიშნავია, რომ დავით VIII-ის სპილენძის მონეტები დემეტრე II-ის მონეტის თითქმის სრულ ანალოგს წარმოადგენს იმ განსხვავებით, რომ ისინი უფრო მცირე ზომისა და წონისაა (დავით VIII-ის სპილენძის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“).

შუბლი: ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში შეწიაღებული მთავრული ო და ც, ე.ი დავითი. ხოლო ბუდეებში ქართულივე დაქარაგმებული წარწერა: **ჰფჰფ**, ე.ი. მეფეთა მეფე. ქვემოთ ზოგჯერ **წ**, ე.ი. ქორონიკონი 530 (=1310 წ.).

ზურგი: მოხდენილად გამოყვანილი „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშანი“, რომელსაც შემოვლებული აქვს ასომთავრულით შესრულებული ქრისტიანული ლოცვა: **ღუჩქს შცქი ძი ოც სზი წ**, ე.ი. გვრწამს მამაი, ძეი და სული წმიდაი. ზოგჯერ ამ ნიშნის გვერდით, მარცხნივ და მარჯვნივ მოთავსებულია **ჩ** **წ**, ე.ი ქორონიკონი 530 (= 1310 წ.).

ამრიგად, ზოგ ცალზე თარიღი მონეტის შუბლზეა, ზოგზე კი – ზურგზე. გვხვდება ისეთებიც, რომლებზეც თარიღი სულ არ არის.

უალრესად საინტერესოა იმ პუნქტის ლოკალიზაცია, სადაც მთებში გახიზნული დავითის სპილენძის მონეტები იჭრებოდა, რადგან დადგინდება საქართველოში კიდევ ერთი ზარაფხანის არსებობის ფაქტი. სამწუხაროდ, თვით მონეტაზე გამოშვების ადგილი დაფიქსირებული არ არის, მაგრამ უეჭველია, რომ მათი ემისია სადღაც მთაში, ჟინვალში ან სტეფანწმინდაში წარმოებდა, როგორც ამას თ. ლომოური ვარაუდობდა.

ამრიგად, დავით VIII-ის ვერცხლის მონეტები იჭრებოდა 1297 წელს, ხოლო სპილენძის – 1310 წელს. ამ წლებს შორის ხარვეზი შევსებულია ასევე ეროვნული სამონეტო ემისიებით, რომელიც დავითის ძმას, ვახტანგ III-ს ეკუთვნის. ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული ქრონოლოგიის თანახმად, ის 1302-1308 წლებში მეფობდა, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ეს თარიღი აშკარად მოითხოვს კორექტივს. ვახტანგ III, ისევე როგორც მისი ძმა, ქრის ვერცხლისა და სპილენძის მონეტებს. ვერცხლის მონეტები ძირითადად ქართულ-ჰულაგუიდური დირჰემის მსგავსია, თუმცა მის სახესხვაობას წარმოადგენს (ვახტანგ III-ის მონეტები ქრისტიანული ლოცვით).

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი უილურული ზედწერილი: დიდი ხაკანის

ნაცვალის ყაზანის სახელით ნაჭედი.

ზურგი: კვადრატის შიგნით მორკალული ჯვრის ნიშანი, რომლის ირგვლივ არაბულად ქრისტიანული ლოცვაა:

بسم الاب
والابن وروح
القدس الاله
واحد

სახელისა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა; და მოცემულია ასომთავრული ნიშნების ორი მონოგრამა, რომლებიც იშიფრება როგორც 𐌆𐌱𐌸 𐌸𐌱, ე.ი. ვახტანგ მეფე. კვადრატსა და რკალს შორის გარეგან სეგმენტებში არაბულად აღნიშნულია თარიღი: იქედა წელსა 698 (=1298/99 წწ.) და მონეტის გამოშვების ერთ-ერთი თვე.

ვახტანგ მეფის ჰიჯრ. 699 წლით (=1299/1300 წწ.) დათარიღებული ვერცხლის მონეტა ზემოაღწერილისაგან უმნიშვნელო დეტალით განსხვავდება: ჯვრის ტოტებს შორის აქ ჩასმულია თითო წერტილი ან ვარსკვლავი.

როგორც წესი, ვახტანგ III-ის ვერცხლის მონეტებზე მოჭრის ადგილი არ აღინიშნებოდა, მაგრამ ჩვენამდე მოაღწია რამდენიმე ეგზემპლარმა წარწერით: იქედა თბილისს.

აღნიშნული მონეტები ძვირფასი ისტორიული წყაროა, ვინაიდან ის აზუსტებს ვახტანგ III-ის ტახტზე ასვლის ნამდვილ თარიღს. ამას ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ თ. ლომოურმა და ნუმისმატიკური მონაცემების საფუძველზე შეიტანა კიდევ სათანადო კორექტივი ჩვენ მეფეთა ქრონოლოგიაში. მისი აზრით, ვინაიდან ვახტანგი 1298/99 წლებით დათარიღებულ ვერცხლის მონეტაზე უკვე მეფედ იხსენიება, ის ტახტზე ავიდა არა 1302, არამედ – 1298/99 წლებში. მეტიც: ეს თარიღიც მოითხოვს გადასინჯვას. საქმე ის გახლავთ, რომ ც. ღვაბერიძემ მიაკვლია ვახტანგ III-ის სახელით მოჭრილ ვერცხლის მონეტას, რომელიც ჰიჯრ. 697 წელსაა (=1297/98 წწ.) მოჭრილი. ამრიგად, ვახტანგ III-ის გამეფების ჭეშმარიტი თარიღი გახლავთ 1297 წელი.

ვახტანგ III-ის აღნიშნული ვერცხლის ფულების ანალოგიურია სპილენძის ემისიაც, თუმცა ამ მონეტებზე თარიღი შემორჩენილი არ არის. ზოგადად, ისინი შესაძლოა 1297-1304 წლებით დათარიღდეს (ვახტანგ III ტახტზე 1297 წელს ავიდა, ყაზან ყაენი კი 1304 წელს გარდაიცვალა).

გარდა ამისა, ვახტანგ III-ის სხვანაირი სპილენძის მონეტებიც არსებობს (ვახტანგ III-ის სპილენძის მონეტები მონოგრამებით).

შუბლი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

يادشاه

جهان خزان

محمود خلد ملكه

ხელმწიფე მსოფლიოსი, ყაზან მაჰმუდ, ხანგრძლივ იყოს მეფობა მისი. მესამე სტრიქონქვეშ ასომთავრულით შესრულებული ორი მონოგრამა, რომლებიც იშიფრება როგორც ҠҠҠ ҠҠ, ე.ი. ვახტანგ მეფე.

ზურგი: შემორკალულ ჩარჩოში სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

لا الله الا

الله وحده

لا شريك له

არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე.

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

السلطان ا...

غياث الدنيا و الدين

خدا بنده محمد

خلد الله ملكه

სულტანი უმაღლესი, ღიას ედ დუნია ვედდინი, ხუდაბენდე მუჰამად, ხანგრძლივ ჰყოს ღმერთმა მეფობა მისი. ზედწერილი მოთავსებულია კვადრატულ ჩარჩოში. ჩარჩოს გარეთ გაურკვეველი წარწერაა.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ლეგენდა:

الله

لا اله الا

محمد

رسول الله

არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. ქვემოთ ვახტანგის სახელი, გადმოცემული სამი მთავრული ასოსგან (ҠҠҠ) შემდგარი მონოგრამით.

აღწერილ მონეტებზე თარიღი შემორჩენილი არ არის. პირველის ემისია 1297-1304 წლებით უნდა დათარიღდეს (ვახტანგ III 1297 წელს გამეფდა, ყაზან ყაენი 1304 წელს გარდაიცვალა), ხოლო მეორე – 1304-1308 წლებით (ხუდაბენდე მუჰამადი (ოლჯაითუ) ტახტზე 1304 წელს ავიდა, ვახტანგ III 1308 წელს გარდაიცვალა).

ვახტანგის სპილენძის მონოგრამებიანი მონეტების მეორე ემისიის იდენტურია კიდევ ერთი მონეტა, რომელიც განსხვავდება მხოლოდ იმით, რომ ვახტანგის მონოგრამა აქ შეცვლილია ასო Ҡ, რაც, ალ-

ბათ, გიორგის ინიციალია. ისტორიული წყაროების მონაცემებით, ასეთი პიროვნება ამ ხანებში მართლაც არსებობს. ეს გახლავთ დავით VIII-ს ვაჟი გიორგი VI მცირე, რომელიც 1309 წელს დაამტკიცეს აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო ტახტზე. ბუნებრივია, ეს მონეტაც მას დაუკავშირეს.

ქრონოლოგიურად კონკრეტულ ნუმიზმატიკურ ძეგლებს უნდა მოსდევდეს ორ ცალად ცნობილი მონეტა. ილხან აბუსაიდის სახელით თბილისში მოჭრილ სპილენძის ამ მონეტებზე სტანდარტული არაბული ზედწერილია, შუბლის არეზე კი თითქოს მოთავსებულია ქართული მხედრული ასო – „გ“.

ილხან აბუსაიდის თანამედროვე ქართველი მეფე გიორგი ბრწინვალე (1318-1346 წწ.) იყო და შესაძლებელია მხედრული „გ“-ს მსგავსი ორნამენტი გიორგის სახელის ინიციალს წარმოადგენდეს.

დ. კაპანაძე ცდილობს ქართული ნუმიზმატიკის სფეროში შემოიტანოს ვერცხლის ანონიმური მონეტები, რომელთაც ის წონის, ზომის, ფაქტურის და სხვა მაჩვენებლების გათვალისწინებით, XIV ს-ის II ნახევარს აკუთვნებს. ზოგიერთ ასეთ მონეტაზე ფრინველია გამოსახული, ზოგიერთზე კი – ლომი, ან ჯიხვი. არაბული წარწერები დამახინჯებულია. დ. კაპანაძე თვლის, რომ ჯიხვის გამოსახულებიან მონეტების 2 თუ 3 ცალზე, გამოსახულების ირგვლივ, ასომთავრული წარწერის ძალიან მცირე ნაწილია გადარჩენილი, რომელიც თითქოს ბაგრატის სახელში შემავალ ასოებს შეიცავს. ეს მხოლოდ წინასწარი დაკვირვებაა და თუ შემდეგში დადასტურდება, მაშინ მონეტები შესაძლებელია ბაგრატ V-ს (1360-1393 წწ.) მიეკუთვნოს.

ასევე არსებობს რამდენიმე სპილენძის მონეტა, რომლებიც შესაძლებელია ბაგრატ V-ს მიერ იყოს მოჭრილი (წონა≈5,48 გრ.).

შუბლი: ცენტრში მოთავსებული ასომთავრული 4 შემოვლებულია ხაზოვანი რკალით. რკალს გარეთ კიდებზე განლაგებულია ასომთავრული ზედწერილი, რომელიც ქარაგმების გახსნის შემდეგ იკითხება: სახელითა ღვთისაითა.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული ზედწერილი.

საკითხი სადისკუსიოა და შემდგომ კვლევას მოითხოვს, რათა დადგინდეს, რომელ ბაგრატს ეკუთვნის ეს მონეტები, ბაგრატ V-ს თუ, საერთოდ, ბაგრატ IV-ს, ვინაიდან რამდენიმე ანალოგიური ცალი უწესოდ არის მოჭრილი.

გიორგი VII-ს (1393-1407 წწ.) უნდა ეკუთვნოდეს იშვიათი ვერცხლის მონეტები (გიორგი VII-ის მონეტები „გახელილი თვალის

გამოსახულებით“), რომელთა აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია. ამ წერტილის მარცხნივ და მარჯვნივ გაუგებარი ნიშნებია, რომლებიც მოგვაგონებს გადაბრუნებულ მუსლიმურ ღვთისმსახურებით წარმონათქვამს – „უფალს“, ეს ყველაფერი ჩასმულია წვეტიან ოვალში და ამრიგად იქმნება ადამიანის გახელილი თვალის შთაბეჭდილება. მონეტის კიდეებზე ასომთავრული წარწერა: **ՄԴՓԴԾ/ՄՓԴ ԴԼ**, ე.ი. მეფეთა მეფე გიორგი.

ზურგი: რამდენადმე დამახინჯებული არაბული წარწერა (სუნიტური რელიგიური სიმბოლო).

შუბლი: ადამიანის გახელილი თვალის გამოსახულება. მონეტის ცენტრში მსხვილი მთავრული ასოებია მოთავსებული: **Մ** და **Փ**, ე.ი. მეფე. ჩარჩოს გარეთ ტალღისებური ხაზები და თითო წერტილი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული წარწერა (უნდა იყოს სუნიტური რელიგიური სიმბოლო).

შუბლი: მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია, რომელსაც მარცხნივ და მარჯვნივ კიდევ თითო წერტილი უზის. წერტილები ჩასმულია წვეტიან ოვალში. ზემოთ და ქვემოთ ტალღისებური ხაზები და თითო წერტილია. ყველაფერ ამას შემოვლებული აქვს ორმაგი რკალი – ხაზოვანი და წერტილოვანი.

ზურგი: მონეტის ცენტრში სამსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული ზედწერილი სუნიტური რელიგიური სიმბოლოა, რომელიც ისეთივე რკალებით არის შემოვლებული, როგორც მონეტის შუბლზე გვაქვს.

დ. კაპანაძის აზრით, აღნიშნულ მონეტები მოჭრილია გიორგი ბრწყინვალეს (1318-1346 წწ.) მიერ. დღეს ამ იშვიათ მონეტებს გიორგი VII-ს მიაკუთვნებენ.

პირველი საბუთი ასეთი ატრიბუციის სასარგებლოდ იმ განმეხების დაფლობის ხანაა, რომელთა შემადგენლობაშიც ეს მონეტები შედიოდა. დუშეთის განძი 1389/90 წლების შემდეგ არის ჩამარხული, ხოლო ალის განძი – XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე.

მეორე საბუთი ამ ფულის წონაა. მონეტების საშუალო წონა ერთ გრამსაც კი არ აღწევს. საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული ზოგიერთი ცალის წონა 0,85-0,99 გრამებს შორის მერყეობს და უახლოვდება გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის სახელით მოჭრილი

მონეტების წონას (რემედიუმი – 0,57-0,80 გრ., შედარებისათვის, გიორგი ბრწყინვალეს დროს თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი ორიანი დირჰემის წონა 3,5 გრამია).

გიორგი VII-ის მონეტებიდან ყველაზე საინტერესოა 1861 წელს თბილისის მიდამოებში აღმოჩენილი განძის შემადგენლობაში შემავალი ცალები, რომლებიც იმავე წელს ვ. ლანგლუამ გამოაქვეყნა, მაგრამ მან ზედწერილები სწორად ვერ წაიკითხა. ამ მონეტების წონა მერყეობს 0,57-0,80 გრამებს შორის. აქვე ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ პირველი, რომელმაც ყოველმხრივ შეისწავლა ეს მონეტები, ბოლომდე გამოამჟღავნა ვ. ლანგლუას შეცდომები და მოუძებნა მათ ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოები, იყო თ. ლომოური. ამაში მას დიდი დახმარება გაუწია 1925 წელს ხაშურის რაიონის სოფ. ალში აღმოჩენილმა ფულადმა განძმა, რომელიც 471 ცალ ვერცხლის მონეტას შეიცავდა, აქედან 249 – ჩვენთვის საინტერესო მონეტაა (გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის ვერცხლის მონეტები) (მონეტების ატრიბუცია თ. ლომოურს ეკუთვნის). ვიძლევიტ სანიმუშო ცალის აღწერილობას:

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

سلطان

احمد خان ملكه

ملك غازى كيركر

ضرب تقيس

სულტან აჰმად, ხანგრძლივი იყოს მეფობა მისი, მეფე გამარჯვებული გიორგი, იჭედა თბილისს.

ზურგი: ორმაგ ხაზოვან კვადრატში, რომელსაც გარს უვლის ჯერ ხაზოვანი, შემდეგ კი წერტილოვანი რკალი არაბული წარწერაა:

لا اله الا

الله

محمد

رسول الله

არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. კვადრატსა და რკალს შუა სეგმენტებში ოთხი ხალიფას სახელი.

ალის განძში შემავალი გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის სახელით მოჭრილი 249 მონეტა, როგორც დაცულობის, ასევე ტექნიკური შესრულების მხრივ, ერთნაირი არ არის. მათი უმცირესობა (28 ც.) წესიერად არის მოჭრილი და წარწერებიც გარკვევით იკითხება. 89 ცალი პირველებს შინაარსით შეესიტყვება, მაგრამ ტექნიკურად ბევრად უფრო მდარე ღირსების არის – წარწერები მათზე გაურკვევლადაა აღბეჭდილი. მესამე ჯგუფი, 74 ცალის რაოდენობით, ამ უკანასკნელ-

თაგან უნდა მომდინარეობდეს, მაგრამ მათზე ზედწერილები შებრუნებითაა გამოყვანილი. დანარჩენები გაცვეთილია და მათზე არაფერი ირკვევა.

მონეტები მოიჭრა ალინჯის ციხესთან თემურ-ლენგის ჯარებზე გიორგი VII-ისა და აჰმედ ჯალაირის გამარჯვების აღსანიშნავად XIV საუკუნის მიწურულს.

ზემოაღწერილი მონეტების სინქრონულია კიდევ ორი მონეტა, რომლებიც უფრო იშვიათად გვხვდება.

შუბლი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

ضرب تقيس

ملك غازي كيركر

იჭედა თბილისს, მეფე გამარჯვებული გიორგი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული წარწერა:

سلطان

احمد

خان

სულტანი აჰმად ხანი.

შუბლი: ხაზოვანი რკალით შემოვლებული კვადრატში მოთავსებული ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა: **ჰფცჰფი/ღსღღ, ე.ი.** მეფეთა მეფე გიორგი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული წარწერა:

سلطان

احمد

خان

სულტანი აჰმად ხანი.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: ჯალალ ედ-დინის გადაჭედილი სპილენძის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>სპილენძი. რემედიუმი: 15,79 გრ.-21,15 გრ. d≈24-40 მმ.</p> <p>შუბლი: შემორკალული ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: სულტანი უზენაესი. გარშემო მეორე არაბული ზედწერილი: იჭედა ეს დირჰემი 623 წელს (=1226 წ.).</p> <p>ზურგი: შემორკალული ორსტრიქონიანი ზედწერილი: ჯალალ ად-დუნია ვად-დინ. გარშემო მეორე არაბული ზედწერილი: განადიდოს ღმერთმან დიდება მისი, განაგრძოს ჩრდილი მისი და განამტკიცოს კეთილდღეობა მისი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	სპილენძი. 15,79 გრ.-21,15 გრ.
თარიღი	1226 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ

	<p>ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№216-231, ქვ. №№1964-1976, ქვ. №2874, ქვ. №№3470-3475, ქვ. №№4190-4195; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№4589-4804, გვ. №№6752-6753, გვ. №6827, გვ. №11569; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – 54 ცალი.</p>
--	--

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ანონიმური დირჰემები მშვილდის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>დირჰემი. წონა≈2,64 გრ. d≈22 მმ.</p> <p>შუბლი: წერტილოვან რკალში არაბული ზედწერილი: ყან სამართლიანი. გარდა ამისა, მოცემულია თარიღი ჰიჯრ. 637 წელი (=1239/40 წწ.) და მოჭრის ადგილი – თბილისი. წარწერის ქვეშ მშვილდის გამოსახულება.</p> <p>ზურგი: ცენტრში მოთავსებულია არაბული ლეგენდა: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამმადი მოციქულია ალლაჰისა.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	დირჰემი.
თარიღი	1239/40 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №1573, ქვ. №№2890-2895, ქვ. №3339, ქვ. №№4221-4225; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №10102.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ულუს ბეკის დირჰემები მონადირე მხედრის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>დირჰემი. წონა≈2,87 გრ. d≈23 მმ.</p> <p>შუბლი: გაჭენებულ ცხენზე მჯდარი მხედრის გამოსახულება მარცხნივ, ის შემოტრიალებულია მარჯვნივ და მშვილდს ეზიდება; უკან ყარყატის გამოსახულება; ცხენის ქვემოთ – მონადირე ძაღლის. რამდენიმე შემთხვევაში ყარყატის გამოსახულება შეცვლილია ვარსკვლავით ან სოლომონის ბეჭდით, და ძაღლის გამოსახულება – გაურკვეველი გამოსახულებით, რომელიც შეიძლება მიჩნეულ იქნას ან ქვეწარმავლად, ან ფოთლოვან ორნამენტად. სხვა ეგზემპლარებზე, რომლებიც უცნობ ზარაფხანაშია მოჭრილი, გაჭენებული ცხენზე მჯდარი მხედრის გამოსახულება მარჯვნივ არის მიმართული. ზემოთ: თურქულად – (ულუღ) მანგილ ულუს ბეკ. ამ ზედწერილის შინაარსის ორი ინტერპრეტაცია არსებობს: 1. ულუს ბეკი დიდი მონღოლის სახელით და 2. დიდი მონღოლი ულუს ბეკი.</p> <p>ზურგი: არაბული ლეგენდა: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. იჭედა თბილისს 642 წელს (=1244/45 წწ.).</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	დირჰემი.
თარიღი	1244/45 წწ.
კოლექცია	ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – 2 ცალი; ამერიკის ნუმიზმატიკური საზოგადოების კოლექცია – 3 ცალი.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ანონიმური დირჰემები ექვსქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>დირჰემი. წონა – 2,61 გრ. d=21 მმ.</p> <p>შუბლი: პარალელური ხაზებისაგან შედგენილი ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. ვარსკვლავის ცენტრში ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: ყან სამართლიანი.</p> <p>ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული რელიგიური სიმბოლო: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. ზედწერილი მოთავსებულია ოთხკუთხა ჩარჩოში, რომელიც შემოვლებულია რკალით. რკალსა და ჩარჩოს შორის შექმნილ სეგმენტებში არაბულად: იჰედა თბილისს, 643 წელს (=1245/46 წწ.).</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	დირჰემი.
თარიღი	1245/46 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 1 ცალი, ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №3096.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: მანგუ ყანის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი (დირჰემი). წონა≈2,62 გრ. სპილენძი. რემედიუმი: 2,05 გრ.-4,58 გრ. d≈23-30 მმ.</p>

შუბლი: მორკალულ კვადრატში მოთავსებულია სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: მანგუ ყაენი, უმაღლესი, სამართლიანი. კვადრატსა და რკალს შორის ოთხ სეგმენტში არაბულადვე მოჭრის ადგილი – თბილისი.

ზურგი: ასეთივე მორკალულ კვადრატში სამსტრიქონიანი რელიგიური ფორმულა არაბულად: არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე. კვადრატსა და რკალს შორის ოთხ სეგმენტში არაბულადვე მოცემულია თარიღი, რომელიც შეიცავს არა მარტო წელს, არამედ თვესაც, ზოგჯერ კი – დღესაც.

ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი (დირჰემი). ≈2,62 გრ.; სპილენძი. 2,05 გრ.-4,58 გრ.
თარიღი	1254-1261 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№326-338, ქვ. №№340-347, ქვ. №3163, ქვ. №№3243-3249, ქვ. №№4296-4301; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№9085-9087, გვ. №10122, გვ. №11561; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – 2 ცალი.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: „ყაანური“
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი (დირჰემი). რემედიუმი: 2,41 გრ.-2,96 გრ. სპილენძი. რემედიუმი: 1,92 გრ.-2,7 გრ. d≈19-23 მმ.</p> <p>შუბლი: რთული გრებილგეომეტრიული ექვსქიმიანი ვარსკვლავი, რომლის ცენტრში ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილია: ყაან სამართლიანი.</p> <p>ზურგი: შემორკალულ ოთხკუთხაფიგურიან ჩარჩოში სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე. ჩარჩოსა და რკალს შორის სეგმენტებში არაბულადვე – მოჭრის ადგილი (თბილისი) და თარიღი (წელი, თვე).</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი (დირჰემი). 2,41 გრ.-2,96 გრ.; სპილენძი. 1,92 გრ.-2,7 გრ.
თარიღი	1261-1280 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№382-436, ქვ. №№2128-2151, ქვ. №2156, ქვ. №№2899-2904, ქვ. №№4328-4471; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №1225, გვ. №№11683-11689, გვ. №№12278-12280, გვ. №12912, გვ. №28203; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – რამდენიმე ცალი.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი (დირჰემი). რემედიუმი: 2,2 გრ.-2,47 გრ. სპილენძი. წონა≈2,3 გრ. d≈20-23 მმ.</p> <p>შუბლი: ხუთსტრიქონიანი უიღურული წარწერა, რომელიც ეტაპობრივად შემდეგი ილხანების სახელებს გადმოგვცემს – აბაღა (1265-1282 წწ.), აჰმადი (1282-1284 წწ.), არღუნი (1284-1291 წწ.), ქელათუ (1291-1295 წწ.) და ბაიდუ (1295 წ.) (ლეგენდის ფორმა დაახლოებით ასეთია: ხაკანის სახელით აჰმადის მოჭრილი).</p> <p>ზურგი: შემორკალულ კვადრატში ოთხ სტრიქონად განლაგებულია არაბულად გადმოცემული ქრისტიანული ლოცვა – სახელისა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა, და ქრისტიანულივე ემბლემა, ჯვარი. თარიღი კვადრატსა და რკალს შორის დარჩენილ სეგმენტებში თავსდება.</p>
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი (დირჰემი). 2,2 გრ.-2,47 გრ.; სპილენძი. ≈2,3 გრ.
თარიღი	1281/82-1294/95 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ

	ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№439-442, ქვ. №№460-469, ქვ. №481, ქვ. №№2162-2174, ქვ. №№4472-4502, ქვ. №№4516-4544; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№5354-5366, გვ. №№11634-11637, გვ. №№12262-12263; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – რამდენიმე ცალი; აზერბაიჯანის ეროვნული ისტორიული მუზეუმი – რამდენიმე ცალი.
--	--

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: ჰულაგუიდთა პოსტ-რეფორმული ემისიები
აღწერა, ფოტო	<p>ყაზან ყაენის დირჰემი. რემედიუმი: 2,1 გრ.-2,23 გრ. d≈22 მმ.</p> <p>შუბლი: ხაზოვან და წერტილოვან რკალში ჩასმული ოთხსტრიქონიანი უიღურული ზედწერილი: ზეცის ძალით, ყაზანის მოჭრილი. ლეგენდის ზემოთ ორნამენტი. მესამე და მეოთხე სტრიქონებს შორის არაბულად – ყაზან მაჰმუდი. მარცხნივ, ვერტიკალურად ტიბეტური დამწერლობით – ყაზან მაჰმუდი.</p> <p>ზურგი: ორნამენტული ხუთკუთხედის შიგნით ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მოჭრილი თბილისში, მუჰამმადი მოციქულია ალლაჰისა. ვერტიკალურად გვერდებზე – დაე, ღმერთმა დალოცოს ის. ხუთკუთხედსა და ხაზოვან რკალს შორის სეგმენტებში თარიღი – ჰიჯრ. 698 წელი (=1298/99 წწ.).</p>

	ერთ-ერთ სეგმენტში ორნამენტი. უნიფიცირებული დირჰემები, შემცირებული წონით, იჭრება უკანასკნელ ილხანებამდე.
ზარაფხანა	თბილისი, ახალციხე.
ნომინალი	დირჰემი.
თარიღი	1298/99-1301/1302 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№5131-5172, ქვ. №9361, ქვ. №9559; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №3489, გვ. №3522, გვ. №№3653-3654, გვ. №3725, გვ. №№5194-5195.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: ჯურიდების ფული
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. წონა≈1,01 გრ. d≈10/14-15 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – სულტანი სამართლიანი ჯანიბეკ ხანი. ირგვლივ ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალი.</p> <p>ზურგი: ექვსფურცლოვან ვარდულში, არაბულად – იჭედა თბილისს 757 წელს (=1356 წ.). ირგვლივ ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალი.</p> <hr/> <p>შუბლი: არაბულად – სულტანი სამართლიანი . . . ხანი.</p> <p>ზურგი: ექვსფურცლოვან ვარდულში, არაბულად – იჭედა თბილისს 757 წელს (=1356 წ.).</p> <hr/> <p>შუბლი: არაბულად – სულტანი ბერდიბეკ ხანი. იჭედა თბილისს . . .</p>

	ზურგი: არაბულად – არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. ოთხი მართლმორწმუნე ხალიფას სახელი.
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი. ≈1,01 გრ.
თარიღი	1356-1357 წ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 2 ცალი, ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №4795-4796; ერმიტაჟი (სანკტ-პეტერბურგი) – 1 ცალი.

ჯგუფი	მონღოლური საოკუპაციო მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი: ჯალაირიდების ფული
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. რემედიუმი: 0,66 გრ.-0,69 გრ. d≈13/14 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ორმაგ წრეში მოთავსებული სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – სულტანი უმაღლესი, ოვეის ბაჰადურ ხანი, განიგრძოს მეფობა მისი. გარშემო – იქედა თბილისს, 759 წელს (=1357/58 წწ.).</p> <p>ზურგი: ორმაგ წრეში მუსლიმური რწმენის ფორმულა და ოთხი ხალიფას სახელი.</p> <hr/> <p>შუბლი: სამი ნახევარწრისგან შედგენილ ბუდეში არაბულად – ოვეის სულტანი, დაე განიგრძოს მეფობა მისი. ბუდეებს შორის შექმნილ არეში მოჭრის ადგილი – იქედა თბილისს. ბუდეების გარშემო უნდა იყოს თარიღი, რომელიც ახალგორის/ლენინგორის განძის არც ერთ ეგზემპლარზე არ იკითხება.</p> <p>ზურგი: ექვსი ნახევარწრისგან შედგენილ ბუდეში, რომელიც თავის მხრივ წერტილოვან ჩარჩოშია მოთავსებული, მუსლიმური სარწმუნოებრივი სიმბოლო – არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი</p>

	მოციქულია ალლაჰისა.
ზარაფხანა	თბილისი.
ნომინალი	ვერცხლი. 0,66 გრ.-0,69 გრ.
თარიღი	1357/58-1375 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №№4797-4799, ქვ. №№4803-4813; გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№9363-9364, გვ. №№9367-9368, გვ. №№9375-9376, გვ. №№9381-9438.

სამეცნიერო კომენტარი	<p>1222-1245 წლებში საქართველოში თამარის ქალიშვილი რუსუდანი მეფობდა. მისი მმართველობა უიღბლო გამოდგა. საქართველოს თავს დაატყდა დიდი უბედურება ჯერ ჯალალ ედ-დინის, ხოლო შემდეგ – მონღოლთა შემოსევის სახით.</p> <p>ხორეზმშაჰის მემკვიდრე ჯალალ ედ-დინმა 1225 წლის ნოემბერში, ისარგებლა რა საქართველოს დიდგვაროვანთა შორის არსებული წინააღმდეგობებით, გარნისთან დაამარცხა ქართველთა ჯარი, ხოლო შემდეგ წელს თბილისიც აიღო.</p> <p>ამ დამპყრობელმა თავისი კვალი ქართულ ნუმიზმატიკაშიც დატოვა. მიტოვებულ თბილისში (რუსუდანი ქუთაისში გადავიდა) მას, როგორც ჩანს, ხელში ჩაუვარდა სახელმწიფო ხაზინა, რომელიც საკუთარი მონეტების მოსაჭრელად გამოიყენა. ქართული ფულის მთელი მარაგი ჯალალ ედ-დინმა ზარაფხანაში ხელახლა გადაამუშავა და ქართულ მონეტებზე ახალი სიქის დარტყმის საშუალებით ისინი საკუთარ ფულად აქცია (ჯალალ ედ-დინის გადაჭედილი სპილენძის მონეტები).</p> <p>შუბლი: შემორკალული ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: სულტანი უზენაესი. გარშემო მეორე არაბული ზედწერილი: იჰედა ეს დირჰემი 623 წელს (=1226 წ.).</p> <p>ზურგი: შემორკალული ორსტრიქონიანი ზედწერილი: ჯალალ ად-დუნია ვად-დინ. გარშემო მეორე არაბული ზედწერილი: განადიდოს ღმერთმან დიდება მისი, განაგრძოს ჩრდილი მისი და განამტკიცოს კეთილდღეობა მისი.</p> <p>ხშირია შემთხვევები, როდესაც ჯალალ ედ-დინის სიქის ქვეშ</p>
-----------------------------	---

შემორჩენილია გიორგი IV ლაშას, ან თამარის ფულის დაუზიანებელი წარწერების ნაწყვეტები. იშვიათ შემთხვევაში ჩნდება გიორგი III-ისა და დემეტრე I-ის მონეტების დეტალებიც. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ძირითადად ჯალალ ედ-დინის მონეტები გადაჭედებულია „უწესოდ“ მოჭრილი ქართული ფულიდან, მაგრამ იშვიათ შემთხვევაში ამ მიზნით წესიერად მოჭრილი მონეტებიცაა გამოყენებული, კერძოდ, გიორგი III და თამარის ფული.

ჯალალ ედ-დინის შემოსევებიდან მოკლე ხანში ქვეყანაში მონღოლთა ჰეგემონია დამყარდა.

პოლიტიკური კონიუნქტურის შეცვლამ წარუხოცელი კვალი დატოვა საქართველოს ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე. მკვეთრად იცვლება მონეტის გარეგნული სახე და ზედწერილების შინაარსი. იმდროინდელი ქართული მონეტები განსაკუთრებული სიმართლით გადმოგვცემს XIII-XIV საუკუნეებში შექმნილ მძიმე ვითარებას.

რუსუდანის შემდგომ მოჭრილი მონეტები ორ ჯგუფად იყოფა: 1. ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში და 2. მონღოლური საოკუპაციო მონეტები.

ამჯერად, ჩვენ მხოლოდ მონღოლურ საოკუპაციო მონეტებს შევხებით.

უკვე რუსუდანის მეფობაში იჭრება ანონიმური დირჰემი (ანონიმური დირჰემები მშვილდის გამოსახულებით).

შუბლი: წერტილოვან რკალში არაბული ზედწერილი: ყან სამართლიანი. გარდა ამისა, მოცემულია თარიღი ჰიჯრ. 637 წელი (=1239/40 წწ.) და მოჭრის ადგილი – თბილისი. წარწერის ქვეშ მშვილდის გამოსახულება.

ზურგი: ცენტრში მოთავსებულია არაბული ლეგენდა: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა.

ჯერჯერობით აუხსნელია, რატომაა ეს დირჰემი მოჭრილი ზოგადად „ყან სამართლიანის“ და არა მონღოლთა კონკრეტული მბრძანებლის სახელით. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ დროს მონღოლთა კარზე დიდი უთანხმოება იყო და ამიტომაც უმჯობესად მიაჩნდათ მონეტაზე ზოგადად „ყანის“ მოხსენიება.

ხუთი წლის შემდეგ, კერძოდ, ჰიჯრ. 642 წელს (=1244/45 წწ.) თბილისის ზარაფხანაში მოიჭრა განსხვავებული დირჰემები (ულუს ბეკის დირჰემები მონადირე მხედრის გამოსახულებით).

შუბლი: გაჭენებულ ცხენზე მჯდარი მხედრის გამოსახულება მარცხ-

ნივ, ის შემოტრიალებულია მარჯვნივ და მშვილდს ეზიდება; უკან ყარყატის გამოსახულება; ცხენის ქვემოთ – მონადირე ძაღლის. რამდენიმე შემთხვევაში ყარყატის გამოსახულება შეცვლილია ვარსკვლავით ან სოლომონის ბეჭდით, და ძაღლის გამოსახულება – გაურკვეველი გამოსახულებით, რომელიც შეიძლება მიჩნეულ იქნას ან ქვეწარმავლად, ან ფოთლოვან ორნამენტად. სხვა ეგზემპლარებზე, რომლებიც უცნობ ზარაფხანაშია მოჭრილი, გაჭენებული ცხენზე მჯდარი მხედრის გამოსახულება მარჯვნივ არის მიმართული. ზემოთ: თურქულად – (ულუდ) მანგილ ულუს ბეკ. ამ ზედწერილის შინაარსის ორი ინტერპრეტაცია არსებობს: 1. ულუს ბეკი დიდი მონღოლის სახელით და 2. დიდი მონღოლი ულუს ბეკი.

ზურგი: არაბული ლეგენდა: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. იქედა თბილისს 642 წელს (=1244/45 წწ.).

უნდა აღინიშნოს, რომ იდენტური მონეტები თბილისის გარდა იჭრებოდა განჯაში, ბაქოში, ნახჩევანში და სხვ. არ უნდა იწვევდეს გავირვებას ყარაყორუმში მჯდარი დიდი ყაენის მოუხსენებლობა, რადგან ახალი დიდი ყაენის არჩევამდე ნომინალური ძალაუფლება ოღოთაის ქვრივის, ტურაკინას ხელში იყო მოქცეული.

აღსანიშნავია, რომ დედოფალ ტურაკინას ამ მონეტებზე მოთავსებული მშვილდოსნის კომპოზიცია ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს ერზერუმში ადგილობრივი თურქი მმართველის, მუჰამად იბნ-სალდუქის (1174-1200 წწ.) მიერ მოჭრილი სპილენძის მონეტების ტიპთან. ბუნებრივია, რომ ეს მოტივი მოეწონათ მონღოლებს, რომლებიც ცნობილნი იყვნენ, როგორც „მოისართა ტომი“.

სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში დაცულია მომდევნო წლით (ჰიჯრ. 643 წ.) დათარიღებული უნიკალური ანონიმური მონეტა (ანონიმური დირჰემები ექვსქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით) (წონა – 2,61 გრ.).

შუბლი: პარალელური ხაზებისაგან შედგენილი ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. ვარსკვლავის ცენტრში ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: ყან სამართლიანი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული რელიგიური სიმბოლო: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. ზედწერილი მოთავსებულია ოთხკუთხა ჩარჩოში, რომელიც შემოვლებულია რკალით. რკალსა და ჩარჩოს შორის შექმნილ სეგმენტებში არაბულად: იქედა თბილისს, 643 წელს (=1245/46 წწ.).

თბილისის ზარაფხანაში ჰიჯრ. 652-659 წლებში (=1254-1261 წწ.) მანგუ ყაენის სახელით იჭრება ვერცხლის, ხოლო 652-654 წლებში (=1254-1257 წწ.) ასეთივე სპილენძის მონეტები (მანგუ ყაენის მონეტები):

შუბლი: მორკალულ კვადრატში მოთავსებულია სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: მანგუ ყაენი, უმაღლესი, სამართლიანი. კვადრატსა და რკალს შორის ოთხ სეგმენტში არაბულადვე მოჭრის ადგილი – თბილისი.

ზურგი: ასეთივე მორკალულ კვადრატში სამსტრიქონიანი რელიგიური ფორმულა არაბულად: არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე. კვადრატსა და რკალს შორის ოთხ სეგმენტში არაბულადვე მოცემულია თარიღი, რომელიც შეიცავს არა მარტო წელს, არამედ თვესაც, ზოგჯერ კი – დღესაც.

მანგუს ყაენის სახელით მოჭრილი სპილენძის მონეტები ისეთივეა, როგორც ზემოთ აღწერილი ვერცხლის მონეტები.

თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი მანგუ ყაენის ვერცხლის მონეტების საშუალო წონა 2,62 გრამია, ხოლო სპილენძის – 4,58 გრამი (დიდი ზომის მონეტებისათვის) და 2,5 გრამი (მცირე ზომის მონეტებისათვის). ჩანს, იჭრებოდა სპილენძის მონეტების ორი ნომინალი.

მანგუს ყაენის სახელით მოჭრილ მონეტებს ქრონოლოგიურად მოსდევს ე.წ. „ყაანური“. ტერმინი „ყაანური“ მომდინარეობს მონეტების შუბლის ლეგენდებიდან – „ყაან სამართლიანი“. ისინი ორი „ტიპისაა“. პირველი „ტიპის“ ვერცხლის „ყაანური“ იჭრებოდა ჰიჯრ. 660, 661 და 662 წლებში (=1261-1264 წწ.). მათი აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: რთული გრეხილგეომეტრიული ექვსქიმიანი ვარსკვლავი, რომლის ცენტრში ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილია: ყაან სამართლიანი.

ზურგი: შემორკალულ ოთხკუთხაფიგურიან ჩარჩოში სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე. ჩარჩოსა და რკალს შორის სეგმენტებში არაბულადვე – მოჭრის ადგილი (თბილისი) და თარიღი (წელი, თვე).

მონეტის საშუალო წონაა 2,66 გრამი.

მეორე „ტიპის“ „ყაანურები“ ზემოთ აღწერილისაგან განსხვავდება მონეტის ზურგის დეტალებით, კერძოდ, სეგმენტებში აქ მოთავსებულია ორნამენტი, ხოლო თარიღი – რელიგიური სიმბოლოს პირ-

ველსა და მეორე სტრიქონს შორის. თარიღი მომცრო არაბული ნიშნებით არის გადმოცემული და ჰიჯრ. 663-678 წლების (=1264-1280 წწ.) რომელიმე ერთ-ერთ წელს შეიცავს. მათი საშუალო წონაა 2,61 გრამი.

როგორც ვხედავთ, თბილისის ზარაფხანა „ყაანურების“ სახით კვლავ ანონიმურ მონეტებს ჭრის. რით იყო ეს განპირობებული? 1259 წელს გარდაიცვალა მანგუ ყაენი და ყარაყორუმში კვლავ ატყდა გააფთრებული ბრძოლა ტახტისთვის. მანგუ ყაენის გარდაცვალების დროისთვის მისი ძმა ჰულაგუ მახლობელ აღმოსავლეთში განლაგებული მონღოლური ჯარების სარდალი იყო. ჰულაგუ შეიქმნა სპარსეთის, მესოპოტამიის და მონღოლთა მიერ დაპყრობილი მეზობელი ტერიტორიების დამოუკიდებელი მმართველი. მან საფუძველი ჩაუყარა ილხანთა ჰულაგუიდების დინასტიას, რომელიც საუკუნის განმავლობაში მართავდა ამ მხარეებს. დიდი ყაენის ტახტისთვის ბრძოლაში კი გაიმარჯვა ყუბილაიმ. შექმნილი რთული პოლიტიკური ვითარების გამო, რაც გამოწვეული იყო ტახტისთვის მოქიშპეობით, ჰულაგუ ყაენმა თავის სამფლობელოში დაიწყო ანონიმური მონეტების ემისია „ყაან სამართლიანის“ ეპითეტით, რომელიც თანაბრად მიესადაგებოდა ნებისმიერ გამარჯვებულ პრეტენდენტს. თბილისის ზარაფხანა 1261 წლიდან ვიდრე 1280 წლამდე ანონიმურ მონეტებს ჭრიდა.

უნდა აღინიშნოს რომ ვერცხლის „ყაანურები“, ტექნიკური თვალსაზრისით, კარგად არის მოჭრილი და მათი სინჯიც ძალიან მაღალია – 916.

ვერცხლის „ყაანურების“ გარდა, იჭრებოდა სპილენძის „ყაანურებიც“, მაგრამ, როგორც ფაქტობრივი მასალა მოწმობს, ძალიან მცირე რაოდენობით. მათი ადრეული ეგზემპლარი ჰიჯრ. 675 წლით (=1276/77 წწ.) თარიღდება.

ჰიჯრ. 680 წელს (=1281/82 წწ.) მონეტის იერსახე საქართველოში კვლავ იცვლება. იწყება ფრიად თავისებური და ორიგინალური დირჰემების ემისია, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტების სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ მონეტებზე პირველად სამონეტო საქმის ისტორიაში ილხანთა სახელები თავსდება, მაგრამ – ქრისტიანულ ლოცვასთან და ჯვრის გამოსახულებასთან ერთად. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველო იყო ერთადერთი ჰულაგუიდების ქვეშევრდომთაგან, სადაც მონეტებზე ქრისტიანული ლოცვა თავსდებოდა. ეს კი, რა თქმა უნდა, ილხანთა მხრიდან დიდი კომპრომისი იყო და პირდაპირი მაჩვენებელია საქართველოს განსაკუთრებული მდგომარეობისა. ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტების ემისია ხორციელდებოდა ჰიჯრ. 680-694 წლებში (=1281/82-1294/95 წწ.).

შუბლი: ხუთსტრიქონიანი უიღურული წარწერა, რომელიც ეტაპობრივად შემდეგი ილხანების სახელებს გადმოგვცემს – აბაღა (1265-1282 წწ.), აჰმადი (1282-1284 წწ.), არღუნი (1284-1291 წწ.), ქელათუ (1291-1295 წწ.) და ბაიდუ (1295 წ.) (ლეგენდის ფორმა დაახლოებით ასეთია: ხაკანის სახელით აჰმადის მოჭრილი).

ზურგი: შემორკალულ კვადრატში ოთხ სტრიქონად განლაგებულია არაბულად გადმოცემული ქრისტიანული ლოცვა – სახელისა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა, და ქრისტიანულივე ემბლემა, ჯვარი. თარიღი კვადრატსა და რკალს შორის დარჩენილ სეგმენტებში თავსდება.

ქართულ-ჰულაგუიდურ მონეტებზე, როგორც წესი, ემისიის ადგილი არ აღინიშნებოდა. მაგრამ დ. კაპანაძის ცნობით, ბაქოში, აზერბაიჯანის ეროვნულ ისტორიულ მუზეუმში დაცულია ერთი ასეთი დირჰემი არაბული წარწერით: იჰედა თბილისს.

აღსანიშნავია, რომ აჰმადის სახელით აღბეჭდილ დირჰემზე ჯვარი ვარსკვლავითაა შეცვლილი, რასაც იმას მიაწერენ, რომ ჰულაგუიდებიდან მან პირველმა მიიღო ისლამი და მოინდომა ქრისტიანობის სიმბოლოს – ჯვრის განდევნა მონეტიდან. ამის შემდეგ ილხანთა სახელებს არაბულად იმეორებენ უიღურული ზედწერილის შემდეგ. აჰმადის მემკვიდრეების სახელით მოჭრილ ქართულ-ჰულაგუიდურ მონეტებზე ჯვრის გამოსახულება კვლავ თავის ადგილს იკავებს.

ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტის საშუალო წონაა 2,2-2,3 გრამი. როგორც ვხედავთ, ის საგრძნობლად ჩამორჩება „ყაანურების“ წონას. ასევე შედარებით დაბალია მათი სინჯი – 875.

ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტების პარალელურად იჭრებოდა აგრეთვე ასეთივე სპილენძის მონეტებიც. მათზე თარიღები თითქმის ყოველთვის დამახინჯებული, ან გადასულია, და მათი ქრონოლოგიის დადგენა ხერხდება მხოლოდ ილხანთა სახელის საშუალებით.

აქვე უნდა შევეხოთ ფრიად ორიგინალურ სპილენძის მონეტებს, რომელთა ატრიბუცია დღესაც სადისკუსიოა.

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი უიღურული ზედწერილი: ხაკანის სახელით აბაღას მოჭრილი.

ზურგი: ტოლმკლავა ჯვრის ტოტებს შუა სომხურად დაქარაგმებულია „ღმერთი ჩვენი იესო ქრისტე“. ჯვრის ტოტების პარალელურად ოთხივე მხრიდან არაბული ზედწერილია: სახელისა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა.

ამ მონეტის მოსაჭრელად პროტოტიპად გამოყენებულია ქართულ-ჰულაგუიდური დირჰემები, რომელთა ემისია 1281/82 წლებში დაიწყო და 1294/95 წლებამდე გრძელდებოდა. ამიტომ მათი დათარიღება XIII საუკუნის მიწურულით სრულიად უეჭველია.

შუბლი: ვახტანგ III-ის ვერცხლისა და სპილენძის მონეტების (ვახტანგ III-ის მონეტები ქრისტიანული ლოგვით) სრული გამეორება იმ განსხვავებით, რომ ჯვრის გარშემო განლაგებული ზედწერილი ძალიან დამახინჯებულია. თარიღის ნაცვლად სეგმენტებში სრულიად გაურკვეველი ნიშნებია.

ზურგი: უხეშად შესრულებული მარჯვნივ მიმართული ლომი, ზურგზე სხივოსანი მზის გამოსახულებით (ე.წ. „რანკი“).

ვინაიდან ამ მონეტის შუბლის მხარე ვახტანგ III-ის ვერცხლისა და სპილენძის მონეტების იმიტაციაა, მისი დათარიღება XIII საუკუნის დასასრულით ეჭვს არ იწვევს.

შუბლი: შემორკალურ კვადრატულ ჩარჩოში მოთავსებული ჯვრის გამოსახულება. სეგმენტებში თარიღის ნაცვლად გაურკვეველი ნიშნები.

ზურგი: ე.წ. „რანკი“, როგორც წინა მონეტაზე.

ამ მონეტის სინქრონულობა ზემოთ აღწერილ ორ მონეტასთან არავითარ ეჭვს არ იწვევს.

დ. კაპანაძე და ირ. ჯალაღანია მიიჩნევენ, რომ ამ ანონიმური სპილენძის მონეტების ემისია უნდა განხორციელებულიყო რომელიმე ქართულ პროვინციაში, სადაც სომხური მოსახლეობა სჭარბობდა და არსებობდა მონეტის მოჭრის ტრადიცია (სადაც ქვემო ქართლში (?)).

მახლობელი აღმოსავლეთის ვრცელ ტერიტორიაზე ფართო ფულად მიმოქცევას, გაზრდილ საშინაო და საგარეო ვაჭრობას აბრკოლებდა ილხანთა ჰეგემონიის ქვეშ მყოფ სახელმწიფოებში მოჭრილი მონეტების მრავალფეროვნება, დაბალი წონა და სინჯი. სწორედ ამიტომ, ყაზან ყაენმა (1295-1304 წწ.) გაატარა სამონეტო რეფორმა, მოახდინა რა საფასეების სტანდარტიზაცია. ყაზან ყაენის რეფორმით (1296 წ.), ვერცხლის დირჰემის წონა 2,13 გრამით განისაზღვრა. აქედან მოკიდებული საქართველოში ჰულაგუიდთა სახელით მოჭრილი მონეტები საკუთრივ ირანში გამოშვებულ მონეტებისაგან განსხვავდება მხოლოდ და მხოლოდ ზარაფხანის სახელით.

ყაზანის სახელით თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი ყველაზე ადრეული უნიფიცირებული მონეტა (ჰულაგუიდთა პოსტ-რეფორმუ-

ლი ემისიები) ჰიჯრ. 698 წელს (=1298/99 წწ.) განეკუთვნება.

შუბლი: ხაზოვან და წერტილოვან რკალში ჩასმული ოთხსტრიქონიანი უიღურული ზედწერილი: ზეცის ძალით, ყაზანის მოჭრილი. ლეგენდის ზემოთ ორნამენტი. მესამე და მეოთხე სტრიქონებს შორის არაბულად – ყაზან მაჰმუდი. მარცხნივ, ვერტიკალურად ტიბეტური დამწერლობით – ყაზან მაჰმუდი.

ზურგი: ორნამენტული ხუთკუთხედის შიგნით ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მოჭრილი თბილისში, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა. ვერტიკალურად გვერდებზე – დაე, ღმერთმა დალოცოს ის. ხუთკუთხედსა და ხაზოვან რკალს შორის სეგმენტებში თარიღი – ჰიჯრ. 698 წელი (=1298/99 წწ.). ერთ-ერთ სეგმენტში ორნამენტი.

ყაზან ყაენის დროინდელი თბილისის ზარაფხანის პროდუქცია მხოლოდ დირჰემებითაა წარმოდგენილი. ყაზანის სახელით თბილისური მონეტები მოჭრილია ჰიჯრ. 698, 699, 700, 701 წლებში.

ყაზანის სახელით მოჭრილი ერთ-ერთი მონეტა ზემოთ აღწერილისაგან განსხვავდება მოჭრის ადგილით. ამ მონეტის მესამე სტრიქონზე იკითხება: მოჭრილი ახალციხეში. როგორც ჩანს, ყაზანის დროს საქართველოს ტერიტორიაზე მეორე ზარაფხანაც მოქმედებდა, კერძოდ, ახალციხეში, სამცხეში.

ევგ. პახომოვისათვის ცნობილი იყო ყაზან ყაენის უნიფიცირებული დირჰემის მსგავსი თბილისში მოჭრილი სპილენძის მონეტა (ჰიჯრ. 700 წ.=1300/1301 წწ.).

ყაზან ყაენის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი დაიკავა მისმა ძმამ ოლჯაითუმ (1304-1316 წწ.). მან ისლამის მიღების შემდეგ ახალი სახელი, ხუდაბენდე (სპარს. ღვთის მონა) მუჰამედი დაირქვა. ახალი ილხანის მონეტაზე პირველად აღინიშნა ოთხი მართლმორწმუნე ხალიფას სახელი, ხოლო როდესაც მან შიიზმი აღიარა, ჰიჯრ. 709 წლიდან (=1309/1310 წწ.) მონეტაზე რწმენის შიიტური სიმბოლო და თორმეტი იმამის სახელი გაჩნდა.

თბილისის ზარაფხანის იმდროინდელი პროდუქცია ცნობილია მხოლოდ დირჰემებით და ორიანი დირჰემებით.

ოლჯაითუს შემდეგ, 1316 წელს ილხანის ტახტს იკავებს აბუსაიდი (1316-1335 წწ.). ოლჯაითუს მმართველობის ბოლო წლებში და აბუსაიდის ზეობის დროს ყაზან ყაენის სამონეტო რეფორმამ თანდათანობით ძალა დაკარგა. დირჰემის წონა ილხან აბუსაიდის მმართველობისას რამდენჯერმე შემცირდა. მისი მმართველობის ბოლო

წლებში დირჰემის წონა 1,4 გრამამდე დავიდა.

აბუ-საიდის სიკვდილის შემდეგ (1335 წ.) ილხანთა სახელმწიფო დაიშალა. ქართველთა რეალური ჰეგემონები თითქოს აზერბაიჯანის მმართველი ჩოხანიდები უნდა ყოფილიყვნენ. მათი მოწინააღმდეგეა ჯალაირიდების დინასტია.

ამიერიდან სხვადასხვა პოლიტიკური დაჯგუფებები ჰულა-გუიდთა დინასტიიდან სულ ახალ და ახალ პრეტენდენტებს სვამენ ილხანის ტახტზე. ამ მარიონეტების სახელით აღმოსავლეთ საქართველოში მაინც იჭრება ფული.

თბილისის ზარაფხანაში შემდეგი მონეტები იჭრება: არფა ხანის სახელით (ჰიჯრ. 736 წ.=1335/36 წწ.), მუჰამედ ხანის სახელით (ჰიჯრ. 738 წ.=1337/38 წწ.), სათი ბეგ ხათუნის სახელით (ჰიჯრ. 739 წ.=1338/39 წწ.), სულეიმან ხანის სახელით (ჰიჯრ. 740 წ.=1339/40 წწ.; ჰიჯრ. 741 წ.=1340/41 წწ.; ჰიჯრ. 743 წ.=1342/43 წწ.) და ანუშირვანის სახელით (ჰიჯრ. 745 წ.=1344/45 წწ.; ჰიჯრ. 748 წ.=1347/48 წწ.; ჰიჯრ. 750-756 წწ.=1349-1355 წწ.).

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი ილხანების – სულეიმანისა და ანუშირვანის მონეტების ნაწილი მოჭრილია კახეთის ერთ-ერთი ქალაქის, ყარაღაჯის, ზარაფხანაში.

ცნობილია ასევე ილხანების ოლჯაითუს, აბუსაიდის და ანუშირვანის სახელით თბილისში მოჭრილი სპილენძის ფულები. საერთოდ, ილხანების მიერ საქართველოში მოჭრილი სპილენძის მონეტები, ვერცხლის მონეტებთან შედარებით, მცირე რაოდენობითაა ჩვენამდე მოღწეული.

ჰიჯრ. 757 წელს (=1356 წ.) თბილისის ზარაფხანაში მონეტები იჭრება ოქროს ურდოს მმართველის ჯანიბეკ ჯუჩიდის სახელით, შემდეგ კი – ბერდიბეკ ჯუჩიდის სახელით (მონეტაზე თარიღი არ იკითხება) (ჯუჩიდების ფული).

ამ უიშვიათესი ცალების აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – სულტანი სამართლიანი ჯანიბეკ ხანი. ირგვლივ ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალი.

ზურგი: ექვსფურცლოვან ვარდულში, არაბულად – იჭედა თბილისს 757 წელს (=1356 წ.). ირგვლივ ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალი.

შუბლი: არაბულად – სულტანი სამართლიანი . . . ხანი.

ზურგი: ექვსფურცლოვან ვარდულში, არაბულად – იჭედა თბილისს 757 წელს (=1356 წ.).

შუბლი: არაბულად – სულტანი ბერდიბეკ ხანი. იჭედა თბილისს . . .

ზურგი: არაბულად – არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამმადი მოციქულია ალლაჰისა. ოთხი მართლმორწმუნე ხალიფას სახელი.

ეს უკანასკნელი მონეტა მომდინარეობს სომხეთში 1912 წელს აღმოჩენილი განძიდან და ინახება ერმიტაჟში.

როგორც ცნობილია, აბუ-საიდის (1316-1333 წწ.) გარდაცვალების შემდეგ ილხანების სახელმწიფო დაიშალა და აზერბაიჯანი ხელში ჩოხანიდებმა ჩაიგდეს. აქ მათ სასტიკი რეჟიმი დაამყარეს. ამით შეწუხებული ქვეყნის მესვეურნი ოქროს ურდოს ხანს ჯანიბეკს სთხოვდნენ აზერბაიჯანის შეერთებას ჩრდილოეთ ულუსთან. ჯანიბეკი (1342-1357 წწ.) აზერბაიჯანის მიმართ ოქროს ურდოს ტრადიციულ პოლიტიკას ახორციელებდა. მან, წერილობითი წყაროების ცნობების თანახმად, ჰიჯრ. 758 წელს (=1357 წ.) დაამარცხა ჩოხანიდი მელიქ აშრაფი, აიღო თავრიზი და მოკლე ხნით აზერბაიჯანი ჯუჩის ულუსს შეუერთა. ამ ლაშქრობის შედეგად თავრიზის (აგრეთვე აზერბაიჯანის სხვა ქალაქების) ზარაფხანამ ჰიჯრ. 757 წელს (=1356 წ.) მოჭრა ვერცხლის მონეტები ჯანიბეკის სახელით. აქ წყაროების ჩვენებასა და ნუმიზმატიკურ მასალას შორის ერთგვარი წინააღმდეგობაა: წყაროები ჯანიბეკის ლაშქრობის თარიღად ჰიჯრ. 758 წელს დებს, ხოლო მონეტების მიხედვით ეს ჰიჯრ. 757 წელს უნდა მომხდარიყო. როგორც ჩანს, ნუმიზმატიკურმა მასალამ მეტი ობიექტურობით ასახა ეს ფაქტი, ვიდრე წერილობითმა წყაროებმა. პარალელურად, თბილისის ზარაფხანა იმავე ჰიჯრ. 757 წელს ახორციელებს სამონეტო ემისიას ჯანიბეკის სახელით.

ახლა, თუ გავიხსენებთ იმ ფაქტს, რომ გიორგი ბრწყინვალემ 1337/38 წლებში დაიმორჩილა ოსეთი კავკასიონის ქედს მიღმა და ქართველმა მეფეებმა (გიორგი V, დავით IX) ოქროდ ურდოს გავლენის სფეროში, კერძოდ, ალაგირსა და ყარჯინში მონეტები ილხანების სახელით მოჭრეს (1338/39, 1348/50 წწ.), მაშინ სრულიად აშკარაა, რომ ჯუჩიდებმა საქართველოს წინააღმდეგ სარევეანშო ლაშქრობა მოაწყვეს და თბილისის ზარაფხანაში საკუთარი სახელით მონეტები მოჭრეს.

ჰიჯრ. 758 წელს თბილისის ზარაფხანა დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა ცვლილებებს, ოქროს ურდოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში რომ მოხდა. ჯანიბეკი აზერბაიჯანში დიდხანს არ დარჩენილა. აქ მან მოადგილედ თავისი შვილი ბერდიბეკი დატოვა და სარაისაკენ გასწია. გზაში ის ავად გახდა. ბერდიბეკი სასწრაფოდ გამოცხადდა მთავარბანაკში და სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინა. ეს პოლიტიკური აქცია დაუყოვნებლივ აისახა თბილისის ზარაფხანის მიერ ბერდიბეკის სახელით მოჭრილ ვერცხლის ფულეზზე. მართალია, მონეტაზე წელი

წაშლილია, მაგრამ იქ რომ 758 წელი უნდა ყოფილიყო ამოკვეთილი, ეს დავას არ იწვევს.

ბერდიბეკის მიერ აზერბაიჯანში მოადგილედ დატოვებულმა ახიჩუკმა უღალატა პატრონს და ხელთ იგდო ძალაუფლება. მაგრამ მისი ბატონობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ხანმოკლე აღმოჩნდა. ჰიჯრ. 759 წელს (=1357/58 წწ.) სპარსეთის ერაყი და აზერბაიჯანი ქალაქ თავრიზით დროებით დაიპყრეს მუზაფარიანებმა. შემდეგ კი ჯალაირიდი შეიხ ოვეისი ამარცხებს მუზაფარიანებს და შეიპყრობს ახიჩუკსაც.

საქართველოში ფულის მოჭრა ჯალაირიდებს დაეკუთვნება. ეს დასტურდება შეიხ ოვეისის სახელით თბილისში მოჭრილი ფულით. თბილისში უკვე ჰიჯრ. 759 წელს (1357/58 წწ.) მისი სახელით იჭრება ვერცხლის მონეტა (ჯალაირიდების ფული).

შუბლი: ორმაგ წრეში მოთავსებული სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – სულტანი უმაღლესი, ოვეის ბაჰადურ ხანი, განიგრძოს მეფობა მისი. გარშემო – იქედა თბილისს, 759 წელს (=1357/58 წწ.).

ზურგი: ორმაგ წრეში მუსლიმური რწმენის ფორმულა და ოთხი ხალიფას სახელი.

ჰიჯრ. 766 წელს (1364/1365 წწ.) ჯალაირთა სახელმწიფოში დირჰემის ახალი ნიმუში შემოიღეს. ასეთი ფული თბილისის ზარაფხანაშიც მოიჭრა. ეს მონეტები ცნობილი გახდა 1955 წელს ლენინგორის (ახალგორის) რაიონის სოფ. ძუკატში აღმოჩენილი განძის წყალობით, რომელიც 83 ვერცხლის წვრილ მონეტას შეიცავდა. ვიძლევიტ სანიმუშო ცალის აღწერილობას:

შუბლი: სამი ნახევარწრისგან შედგენილ ბუდეში არაბულად – ოვეისი სულტანი, დაე განიგრძოს მეფობა მისი. ბუდეებს შორის შექმნილ არეში მოჭრის ადგილი – იქედა თბილისს. ბუდეების გარშემო უნდა იყოს თარიღი, რომელიც ლენინგორის განძის არც ერთ ეგზემპლარზე არ იკითხება.

ზურგი: ექვსი ნახევარწრისგან შედგენილ ბუდეში, რომელიც თავის მხრივ წერტილოვან ჩარჩოშია მოთავსებული, მუსლიმური სარწმუნოებრივი სიმბოლო – არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამმადი მოციქულია ალლაჰისა.

ირ. ჯალაღანას აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ არც ერთ ეგზემპლარზე ემისიის თარიღი არ იკითხება, სავარაუდოდ, ისინი ჰიჯრ.

	766-776 წლებით (=1364-1375 წწ.) უნდა დათარიღდეს, რადგან ჰიჯრ. 766 წელს პირველად შემოიღეს მონეტის ეს ნიმუში, ხოლო ოვეისი გარდაიცვალა ჰიჯრ. 776 წელს.
--	---

ბიბლიოგრაფია	<p>გ. დუნდუა. ფული საქართველოში. თბ. 2003 (მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა) (თ. დუნდუასთან, ნ. ჯავახიშვილთან და ა. ერისთავთან თანაავტორობით); ქართული ნუმიზმატიკა. I. თბ. 2006, ქართული ნუმიზმატიკა. II. თბ. 2011 (თ. დუნდუასთან თანაავტორობით); ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. თბ. 2009 (ირ. ჯალალ-ნიასთან თანაავტორობით); XIV საუკუნის აღმოსავლურქართული ემისიები. თბ. 2010 (თ. დუნდუასთან თანაავტორობით).</p> <p>დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969.</p> <p>თ. ლომოური. ქოდალას განძი. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე (სსმმ). XIV-B. თბ. 1947; ქოდალას განძი. II ნაწილი. კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში. თბ. 2005; საქართველოსა და ოქროს ურდოს შორის ურთიერთობის საკითხისათვის XIV ს. (აღის განძის ჯუჩიდური ფულები). კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში. თბ. 2005; აჰმედ ჯალაირის და გიორგი VII-ის მონეტები. კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში. თბ. 2005; უკანასკნელი ილხანების ფული საქართველოში. კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში. თბ. 2005.</p> <p>ც. ღვაზერძე. საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯეღაირთა სახელმწიფოსთან. თბ. 1986.</p> <p>И. Л. Джалаганиа. Из истории монетного дела в Грузии XIII века. Тб. 1958.</p> <p>Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955.</p> <p>Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Тб. 1970; Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. I-IX. Баку. 1926-66.</p>
---------------------	--

	D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New-York. 1955.
--	--

<p>უცხოური ფული ქართულ სამონეტო ბაზარზე</p>	<p style="text-align: center;">აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი XIII-XIV საუკუნეების იმპორტული მონეტები</p> <p>აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ამ პერიოდის იმპორტული მონეტების მიმოხილვისას ყურადღებას, ძირითადად, სამონეტო კომპლექსების ჩამოთვლაზე გავამახვილებთ, ვინაიდან მათი შემადგენლობა რელიეფურად წარმოაჩენს უცხოეთიდან შემოტანილი მონეტების ცირკულაციის სურათს აღმოსავლეთ საქართველოში.</p> <p>1. ქოდალას განძი. მოქ. ი. მოსულიშვილის საშუალებით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში სამ წყებად (1940, 1941 და 1948 წლებში) შევიდა ვერცხლის მონეტების განძი, რომელიც შედგება 502 მონეტისგან. განძი ნაპოვნია სოფ. ქოდალაში (გურჯაანის რაიონი).</p> <p>ქოდალას განძი შეისწავლა და გამოაქვეყნა თ. ლომოურმა, ხოლო ზოგი რამ დააზუსტა ც. ღვაბერიძემ.</p> <p>თ. ლომოურის ატრიბუციით, განძი შეიცავს ყაზან ყაენის (1295-1304 წწ.) და სულთან ოლჯაითუს (1304-1316 წწ.) სახელით გამოშვებულ ფულს, აგრეთვე ერთ სელჩუკურ მონეტას, რომელიც ეკუთვნის რუმის სულთან ქაიხოსრო II-ს (1236-1245 წწ.).</p> <p>განძში შემავალი მონეტების უმრავლესობა (491 ც.) დირჰემებია, 10 მონეტა წარმოდგენილია სხვა ნომინალის – ორიანი დირჰემის სახით. განძის ძირითად ნაწილს ყაზან ყაენის სახელით მოჭრილი მონეტები წარმოადგენს.</p> <p>განძის ხელმეორედ გადათვალიერების შემდეგ დადგინდა-დაზუსტდა თარიღები და ზარაფხანის სახელები. განძში შემდეგ ზარაფხანებში მოჭრილი მონეტებია: თბილისი (166 ც.), თავრიზი (62 ც.), ახალციხე (18 ც.), სივასი (20 ც.), ჯეზირე (16 ც.), სამსუნი (3 ც.), ბაზარი (12 ც.), ნახჭევანი (12 ც.), ხლათი (9 ც.), ნისა (13 ც.), ირბილი (9 ც.), ბარდავი (8 ც.), ბაღდადი (7 ც.), ერზინჯანი (7 ც.), სინჯარი (6 ც.), მოსული (5 ც.), თოკათი (4 ც.), ერზერუმი (3 ც.), ისპაჰანი (3 ც.), ანისი (3 ც.), ამასია (7 ც.), ბექ-ბაზარი (8 ც.), ჰილე (2 ც.), მაიაფარიკინი (2 ც.), ჰიდლისი (1 ც.), განჯა (1 ც.), სავე (1 ც.), ვასიტი (1 ც.), არმინია (?) (1 ც.), შირაზი (1 ც.), ჰამადანი (1 ც.), ქაშანი (1 ც.), რავია (1 ც.), ნიშაბური (1 ც.), შუსთერი (3 ც.).</p> <p>თ. ლომოურის მიერ ყაზან ყაენის უნიფიცირებული დირჰემის</p>
---	--

რამდენიმე ცალზე ამოკითხულ ზარაფხანის სახელწოდებაში ც. ღვაბერძემ ეჭვი შეიტანა. თ. ლომოური კითხულობს ზარაფხანის სახელს „სამსუნი“. ზარაფხანის სახელის მოხაზულობის მიხედვით კი ეს უნდა იყოს „ნისა“, ქალაქი კასპის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, საქარავნო გზაზე, აშხაბადიდან 20 კმ. დაშორებით.

განძის მესამედს შეადგენს თბილისის ზარაფხანის პროდუქცია; მეორე ადგილზე დგას თავრიზის, შემდეგ სივასის, ახალციხის და აშ. აღმოსავლეთ საქართველოს შიდა ბაზრის მოთხოვნილებას ძირითადად აკმაყოფილებდა თბილისის ზარაფხანა.

თ. ლომოურმა ქოდალას განძი დაათარიღა ჰიჯრ. 694-715 წლებით (1294-1315/16 წწ.). ც. ღვაბერძემ განძი გადაათარიღა ჰიჯრ. 696-705 წლებით (1296-1306 წწ.). განძის ჩამარხვა ჰიჯრ. 705 წლის (1306 წ.) შემდეგ მოხდა.

2. 1979 წელს სოფ. ფოკაში (ნინოწმინდის რაიონი) ფარავნის ტბის პირას შემთხვევით იპოვეს ვერცხლის მონეტების განძი, რომელიც თიხის ჭურჭელში იყო მოთავსებული. განძის ნაწილი დაიკარგა და მხოლოდ 155 ცალია დაცული სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში. კომპლექსი შეიცავს ოლჯაითუს სახელით მოჭრილ მონეტებს (ორიანი და ერთიანი დირჰემები) შემდეგი ზარაფხანებიდან: თბილისი (27 ც.), ანისი (14 ც.), სამსუნი (?) (11 ც.), თავრიზი (8 ც.), ბაზარი (3 ც.), ბარდავი (1 ც.), გარნისი (1 ც.), ბაღდადი (1 ც.), სულთანია (1 ც.), ერზინჯანი (1 ც.). განძის ყველაზე ადრეული მონეტა თარიღდება ჰიჯრ. 709 წლით (1309/1310 წწ.), უგვიანესი – ჰიჯრ. 715 წლით (1315/1316 წწ.). ფოკას განძი დაფლული უნდა იყოს 1316 წლის შემდეგ. ფოკას განძის მონეტების რეატრიბუციის შედეგად, ზარაფხანების მიხედვით დირჰემების რაოდენობრივი გადანაწილება რამდენადმე განსხვავებულია.

3. 1968 წელს სოფ. ურაველში (ახალციხის რაიონი) საკარმიდამო ნაკვეთში ძველი შენობის დანგრევისას ნაპოვნია XIII-XIV საუკუნეების ვერცხლის მონეტები. განძის შემადგენლობა ასეთია: ა) რუმის სელჩუკთა XIII საუკუნის 20-30-იანი წლების დირჰემები – 5 ც., ბ) „ყაანური“ I „ტიპი“ – 1 ც., გ) „ყაანური“ II „ტიპი“ – 2 ც., დ) ქართულ-ჰულაგუიდური დირჰემები – 4 ც., ე) მეფე ვახტანგ III-ის (1297-1308 წწ.) ჰიჯრ. 698 წლის (1298/99 წწ.) დრამები, თბილისის ზარაფხანა – 4 ც., ვ) ჰულაგუიდ ყაზან ყაენის დირჰემები – 2 ც., ზ) ჰულაგუიდ აბუსაიდის დირჰემი – 1 ც. განძი ჩამარხული უნდა იყოს 1333 წლის შემდეგ. ის დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში.

4. 1958 წელს სოფ. დარჩიეთში (გურჯაანის რაიონი) საყანე მიწის დამუშავების დროს ნაპოვნი ვერცხლის მონეტების განძიდან 3 ცა-

ლი შევიდა სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში: 1. ქაიხოსრო სელჩუკიდის (?) დირჰემი, გამოშვებული ჰიჯრ. 628 წელს (1230/1231 წწ.); 2. აბაღა ჰულაგუიდის (1265-1282 წწ.) დირჰემი და 3. აბუსაიდის ორიანი დირჰემი, მოჭრილი ჰიჯრ. 724 წელს (1323/1324 წწ.) თავრიზში.

5. 1979 წელს სოფ. ჯანდარაში (მარნეულის რაიონი) ტრაქტორით მიწის დამუშავების დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების პატარა განძი (11 ც.). 3 მონეტა ოლჯაითუს სახელით თბილისში არის მოჭრილი, ორი მათგანი – ჰიჯრ. 714 წელს (1314/1315 წწ.). 1 მონეტა ანისის ზარაფხანას მიეკუთვნება და ჰიჯრ. 711 წლით (1311/1312 წწ.) თარიღდება. 7 ორიანი დირჰემი ილხან აბუსაიდს (1316-1335 წწ.) ეკუთვნის, აქედან 4 თბილისშია მოჭრილი ჰიჯრ. 727 წელს (1326/1327 წწ.). ორ მონეტაზე ზარაფხანა არ იკითხება, ხოლო ერთი სულთანიაშია გამოშვებული ჰიჯრ. 724 წელს (1323/1324 წწ.). სავარაუდოდ, განძი XIV საუკუნის 20-იანი წლების დასასრულს არის ჩამარხული. მონეტები დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში.

6. 1948 წელს სოფ. გრიგოლათის მიდამოებში (ხარაგაულის რაიონი) აღმოჩენილი ვერცხლის მონეტების განძი მპოვნელებმა დაინაწილეს. მოხერხდა 3 ეგზემპლარის შემოწმება. სამივე მათგანი ილხან აბუსაიდის ორიანი დირჰემი იყო.

7. 1936 წელს დმანისის რაიონის სოფ. პატარა გომარეთში წვიმების შედეგად გადარეცხილ ნიადაგში აღმოჩნდა თიხის ქოთანი, რომელშიც 92 ვერცხლის მონეტა იყო. ისინი ეკუთვნის უკანასკნელ ჰულაგუიდებს: მუჰამედი (1335-1338 წწ.) – 2 ც., სათი ბეგი (1338-1340 წწ.) – 5 ც., ტულათემური (1336-1340 წწ.) – 1 ც., სულეიმანი (1339-1346 წწ.) – 80 ც. 4 ცალი გაურკვეველია. დირჰემები მოჭრილია შემდეგ ზარაფხანებში: ბაზარი, თბილისი, თავრიზი, შირვანი (?), ბარდავი, სულთანია, ანისი. განძი უნდა ჩამარხათ XIV საუკუნის 40-იანი წლების შემდეგ.

8. 1862 წელს სოფ. სართიჭალაში (საგარეჯოს რაიონი) იპოვეს უკანასკნელი ჰულაგუიდების ვერცხლის მონეტები (243 ც.). განძი აღმოჩნდა ძველებურ აკლდამაში ჩადგმულ ფერადი ფაიანსის ქილაში. მისი შემადგენლობა ასეთია: სათი ბეგ ხათუნის ფული (ჰიჯრ. 739 წ.=1338/1339 წწ.) მოჭრილია შემდეგ ზარაფხანებში – არდებილი, ბაზარი, ბელაქანი, ხოი და ზოგი გაურკვეველი; სულეიმანის მონეტები (ჰიჯრ. 740 წ.=1339/1340 წწ.) – შემდეგ ზარაფხანებში: არდებილი, ბაზარი, ბაქო (?), ბაიბურთი, ბარდავი, ბელაქანი, ქაშანი, კალისტუვანი, ნახიჩევანი, ჰამადანი, თავრიზი, მარაღა, სულთანია, ხოი, სალმასი. განძი XIV საუკუნის შუა ხანებში უნდა იყოს ჩამარხული.

9. 1954 წელს ცხინვალ-ხეთის გზის გაფართოების დროს აღ-

მოჩნდა ვერცხლის მონეტების განძი. განძი გაიფანტა. გადარჩენილი 22 ცალი ეკუთვნოდა ილხანებს – სათი ბეგსა და სულეიმანს.

10. სოფ. ლელიანში (ლაგოდეხის რაიონი) მიწის სამუშაოების დროს თიხის ქოთანში აღმოჩნდა ილხანთა მონეტების განძი, რომელიც მპოვნელებმა დაიტაცეს. გადარჩენილი 5 მონეტა 1962 წელს შევიდა სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ხუთივე მონეტა მოჭრილია სულეიმანის სახელით ჰიჯრ. 741 წელს (1340/1341 წწ.) სხვადასხვა ზარაფხანაში – თავრიზი, ბარდავი, თბილისი. ორ მონეტაზე ზარაფხანის სახელი გადაშლილია.

11. 1933 წელს სოფ. ლიკანში (ბორჯომის რაიონი) მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების მოზრდილი განძი. აქედან საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მხოლოდ 2 ცალი შევიდა. მონეტები სულეიმან ჰულაგუიდის ორიანი დირჰემებია, მოჭრილი ჰიჯრ. 742 წელს (1341/1342 წწ.).

12. 1953 წელს სიღნაღის რაიონის საბჭოთა მეურნეობის საცდელი სადგურის ტერიტორიაზე (სადგურ წნორისწყალთან) აღმოჩნდა ვერცხლის ფულის განძი, რომელიც მპოვნელებმა დაინაწილეს. ერთი ცალი ილხან სულეიმანის მონეტა იყო.

13. 1952 წელს სოფ. ფოდაანთან (ლაგოდეხის რაიონი) შემთხვევით აღმოჩნდა თიხის ჭურჭელი ვერცხლის მონეტებით, დაახლოებით 150 ეგზემპლარი. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, განსაზღვრის მიზნით, მიიტანეს ორი მონეტა, ილხანების სულეიმანის და ანუშირვანის (1344-1356 წწ.) სახელით მოჭრილი. სულეიმანის მონეტა თბილისის ზარაფხანის პროდუქციაა.

14. 1940 წელს სოფ. ყარაღაჯში (წითელწყაროს/დედოფლისწყაროს რაიონი) იპოვეს ჰულაგუიდების ვერცხლის მონეტების განძი. სიძველეთა დაცვის კომიტეტის მეშვეობით, ის გადაეცა სომხეთის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიულ მუზეუმს. განძი შედგება სულეიმანის და ანუშირვანის მონეტებისგან. ერთის გამოკლებით, ყველა ერთიანი დირჰემია. სულეიმანის მონეტები მოჭრილია შემდეგ ზარაფხანებში: თავრიზი, სულთანია, 6 ცალზე ქალაქის სახელი არ იკითხება. ანუშირვანის მონეტები მოჭრილია შემდეგ ზარაფხანებში: არდებილი, ბაზარი, თავრიზი, ყარაღაჯი, მარაღა, ბარდავი, გუმტასბი, განჯა, თბილისი, შირვანი. გარკვეულ ცალებზე ქალაქის სახელი არ იკითხება. განძი ჩამარხული უნდა იყოს XIV საუკუნის მესამე მეოთხედის დასაწყისში.

15. 1957 წელს წითელწყაროში, გიორგი სააკაძის ქუჩაზე, მიწის დამუშავების დროს იპოვეს ილხან ანუშირვანის ვერცხლის მონეტების განძი. განძი ინახება სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუ-

ზეუმში. განძი შედგება 6 ორიანი დირჰემისგან. განძის ყველაზე ადრეული მონეტა განეკუთვნება ჰიჯრ. 747 წელს (1346/47 წწ.), გვიანი – ჰიჯრ. 755 წელს (1354 წ.).

16. იმავე ყარაღაჯში 1949 წელს ნიადაგის შესწავლის დროს იპოვეს 24 ვერცხლის მონეტა, მოჭრილი ჰულაგუიდ ანუშირვანის სახელით. წარმოდგენილია შემდეგი ზარაფხანები: ანისი, შირვანი, განჯა, თავრიზი, ბაზარი, მარაღა. განძის ადრეული მონეტა განეკუთვნება ჰიჯრ. 748 წელს (1347/1348 წწ.), გვიანი – ჰიჯრ. 753 წელს (1352/1353 წწ.). მისი ჩამარხვა შეიძლება მომხდარიყო XIV საუკუნის მესამე მეოთხედში. განძი დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში.

17. 1860 წელს თბილისის მახლობლად აღმოჩნდა 60-მდე ვერცხლის მონეტა მოჭრილი ჰულაგუიდების, ჯუჩიდების, ჯალაირიდების და მუზაფარიდების სახელით ჰიჯრ. 740-759 წლებში (1339/40-1357/58 წწ.). განძის ერთი ნაწილი სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟს გადაეცა.

18. 1861 წელს თბილისის მიდამოებში იპოვეს განძი, რომელიც 160 ვერცხლის მონეტას შეიცავდა. განძი შედგებოდა ჰულაგუიდების, ჯუჩიდების, ჯალაირიდების და გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის სახელით თბილისში მოჭრილი წვრილი მონეტებისგან. განძი XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე უნდა იყოს ჩამარხული.

19. 1955 წელს სოფ. ძუკატში (ახალგორის რაიონი) გზის გაყვანის დროს იპოვეს თიხის ჭურჭელი, რომელშიც 83 ცალი ვერცხლის წვრილი მონეტა იყო. მონეტები ერთნაირია და მოჭრილია ჯალაირიდი შეიხ ოვეისის (1356-1375 წწ.) მიერ თბილისის ზარაფხანაში.

20. 1900-იან წლებში თბილისის მიდამოებში აღმოჩენილი განძებიდან ე. პახომოვს შემოწმებული აქვს შეიხ ოვეისის (3 ც.) და აჰმედის (19 ც.) მონეტები. ისინი თითქოს მინაბადები ყოფილა.

21. 1948 წელს სოფ. ბოშურას (გორის რაიონი) მიდამოებში მწყემსებს უპოვიათ თიხის ჭურჭელი, რომელშიც მოთავსებული ყოფილა 300-მდე ვერცხლის ფული. განძის მონეტები მპოვნელებმა დაინაწილეს. მოხერხდა ერთი მათგანის ატრიბუცია. ის გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის სახელით მოჭრილი მონეტა აღმოჩნდა.

22. 1950 წელს სოფ. ფაცვისხევთან (გორის რაიონი) ნაპოვნი იყო ვერცხლის წვრილი ფულის განძი, რომელიც მპოვნელებმა დაირიგეს. გორის მუზეუმმა მოგვიანებით 72 ცალს მოუყარა თავი. ეს ნაწილი შემდეგ მონეტებს შეიცავს: 1. გაურკვეველი ქართული მონეტა ცხოველის გამოსახულებით – 1 ც., 2. გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის ვერცხლის მონეტები, არაბულ ზედწერილით – 68 ც., 3. გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის ვერცხლის მონეტები, ქართულ

ზედწერილით – 3 ც.

23. 1900-იან წლებში ახალციხის რაიონში აღმოჩენილი კირმანული თეთრის განძიდან ე. პახომოვს ოციოდე ცალი შეუმოწმებია.

24. 1905 წელს დუშეთში ნაპოვნი იყო განძი, რომელიც მაშინვე დაიფანტა. გადარჩენილი 4 მონეტა კირმანული ყოფილა.

25. 1900 წელს გორის რაიონში აღმოჩნდა ჯუჩიდური მონეტების განძი, რამდენიმე ქართული მონეტა და კირმანული.

26. ე. თაყაიშვილის ცნობით, 1905 წელს დუშეთის რაიონში აღმოჩენილა განძი, რომელიც 960 ვერცხლის მონეტას შეიცავდა. განძი გაიფანტა. გადარჩენილი 4 მონეტა, ე. პახომოვის განსაზღვრით, შემდეგია: 1. „მეფეთა მეფე გიორგი“, ე.წ. „გიორგაული“ (გიორგი VII-ის მონეტები „გახელილი თვალის გამოსახულებით“), 2. კირმანული თეთრი, 3. ორი ჯუჩიდური, თოხთამიშის სახელით მოჭრილი ურდოში. ერთ მათგანზე იკითხება თარიღი ჰიჯრ. 792 წელი (1389/90 წწ.).

27. 1925 წელს სოფ. ალში (ხაშურის რაიონი) აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების განძი, რომელიც 471 ვერცხლის მონეტას შეიცავს. ის დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში. განძი შედგება შემდეგი მონეტებისგან: 1. 204 ც. ოქროს ურდოსი, 2. ჯალაირიდების – 4 ც., 3. კირმანული – 1 ც., 4. გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის – 249 ც., 5. გაურკვეველი ქართული – 10 ც., 6. გაცვეთილი – 2 ც. განძი ჩამარხული უნდა იყოს XIV საუკუნის მიწურულს, ან XV საუკუნის დასაწყისში.

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	მონეტები ორი დავითის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. რემედიუმი: 2,3 გრ.-2,9 გრ. d=23/24 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ორი მეფის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. ორივეს თავზე გვირგვინები (სტემა) ადგას და თვლებით შემკული საიმპერატორო სამოსი აცვია. მარცხნივ მდგომ წვერულვაშებიან მეფეს მარცხენა ხელში ლაბარუმი უჭირავს, ხოლო მარჯვენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. იგივე ლაბარუმი მარჯვნივ მდგომ უწვერო მეფესაც უჭირავს მარჯვენა ხელში, ხოლო მარცხენა ხელი მასაც დოინჯშემოყრილი აქვს. მონეტის მარცხენა და მარჯვენა კიდეებზე ვერტიკალურად განლაგებულია ქართული მთავრული ასოებით შესრულებული ზედწერილი: ԾՄԳ და ՄԽԾ რომელიც ასე იშიფრება: დავით მეფე, მეფეთა მეფე დავით.</p> <p>ზურგი: ტახტზე მჯდომი ღვთისმშობლის გამოსახულება პირდაპირ, რომელსაც თავს წერტილოვანი შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. ტახტის სახელურზე დაყრდნობილი მარჯვენა ხელი მკერდზე აქვს მიდებული, მარცხენა ხელით ასევე ტახტის სახელურს უნდა ეყრდნობოდეს. გამოსახულების მარცხნივ, ერთ სტრიქონად, ქარაგმით შესრულებული ასომთავრული ზედწერილია: Ր Ծ – ე.ი. დედა(მ). მარჯვნივ, მთავრულივე ასოებით, აგრეთვე ქარაგმით, ორ სტრიქონად – ՈՒ Ը ՆԸ ღვთისა(მ).</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი (?).
ნომინალი	რემედიუმი: 2,3 გრ.-2,9 გრ.
თარიღი	1261-1262 წწ.

კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 5 ცალი, მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №1576; ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმი – №2263.
----------	--

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	კირმანეული თეთრი, მანუილის სახელიანი ემისიები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი.</p> <p>წონა: მაგ. 1,60 გრ., 1,63 გრ., 1,91 გრ., 1,93 გრ., 2,20 გრ., 2,23 გრ., 2,30 გრ., 2,35 გრ., 2,45 გრ., 2,70 გრ., 2,84 გრ., 2,88 გრ., 2,97 გრ.</p> <p>d=20/21 მმ., 21/22 მმ., 21/23 მმ., 22/23 მმ., 23 მმ., 24/25 მმ.</p>

შუბლი: ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით და გრძელნაკეცებიანი წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიაანი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – სამოსის ნაკეცები. წმ. ევგენიოსის მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი: O-A-ΓI/EY-ΓE-NI-O, ე.ი. წმინდა ევგენიოსი.

ზურგი: ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიაანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ანექსიკაკია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი: M-N-Λ/O-K-MN – მანუილ კომნენოსი.

ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	რემედიუმი: მაგ. 1,60 გრ.-2,97 გრ.
თარიღი	XIII საუკუნის მეორე ნახევარი.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №2927, №2928,

	№2929, №4596, №4597, №4598, №4599, №4600, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №5284, №6158, №6159-6161, №6162, №7866, №11159.
--	--

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	კირმანული თეთრი, იოანეს სახელიანი ემისიები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი.</p> <p>წონა: მაგ. 1,43 გრ., 1,50 გრ., 1,64 გრ., 1,72 გრ., 1,85 გრ., 2,03 გრ., 2,05 გრ., 2, 24 გრ., 2,69 გრ., 2,70 გრ., 2,96 გრ.</p> <p>d=19/20 მმ., 19/21 მმ., 20 მმ., 20/22 მმ., 21/22 მმ., 21/23 მმ., 22/23 მმ.</p>

	<div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით შემკული წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიაანი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – წამოსასხამის ნაკეცი, რომლებიც წელის არეში აქვს მოკრეფილი. ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული: Α-E-Υ/ΓΕ-NI. გარშემო გაცვეთილი წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები.</p> <p>ზურგი: ფეხზე მდგომი კეისრის გამოსახულება პირდაპირ, თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსით და სტემით. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიაანი ლაბარუმი უჭირავს. მარჯვენა ზედა კუთხეში – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული: Ω-O K/N-O. შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები.</p>
ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	რემედიუმი: მაგ. 1,43 გრ.-2,96 გრ.
თარიღი	XIII-XV სს.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – რამდენიმე ასეული ცალი, მაგ. ქგ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №2938, №2939, №2940, №2942, №3803, №3804, გგ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №2219, №2265, №2695, №5588, №5638, №5832, №6150, №6163, №6219, №6228, №12657.

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	კირმანეული თეთრი, ემისიები „კეისარი სამრკალიან სტემაში“
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი.</p> <p>1. წონა: მაგ. 1,08 გრ., 1,17 გრ., 1,23 გრ., 1,39 გრ., 1,51 გრ., 1,85 გრ., 1,93 გრ., 2,12 გრ., 2,28 გრ., 2,34 გრ.</p> <p>d=18/20 მმ., 18/21 მმ., 19 მმ., 19/20 მმ., 19/26 მმ.</p>

შუბლი: ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, მას თავზე შარავანდედი ადგას და წმინდანის სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია, მარცხენა – დოინჯშემოყრილი აქვს. ბერძნული ზედწერილი: O-Υ/T-E-N-O. შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი.

ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ და იქით საკიდრებია დაშვებული. კეისარი შემოსილია გრძელი და განიერი სამოსით. ჰორი-ზონტალურად გაწვდილ მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო უპყრია, ნახევარრკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი. მარჯვენა ზედა კუთხეში ღვთაების მკურთხებელი ხელია, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. ბერძნული ზედწერილი: ΙΩ-O-KO/H-O.

2. წონა: მაგ. 1,37 გრ., 1,51 გრ., 1,65 გრ., 1,70 გრ., 1,89 გრ., 2,00 გრ., 2,01 გრ., 2,04 გრ., 2,4 გრ.

d=18/20 მმ., 18/21 მმ., 19 მმ., 19/20 მმ., 19/21 მმ., 19/22 მმ., 20 მმ., 20/22 მმ., 21 მმ., 21/22 მმ., 22/24 მმ.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და შემოსილია საიმპერატორო სამოსის მსგავსი ტანსაცმლით. მარჯვენა ხელში უპყრია გრძელბუნიანი ჯვარი, მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. ზედწერილი ასეთი ხასიათისაა: E-I/T-E-NY-O-O.

	<p>ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ-იქით თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული (სტემა), ყელის გარშემო – თვლებით შემკული მანიაკი, წინ – ჩამოშვებული ლოროსი. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. მარცხენა მხარეს ჯვრიანმა სფერომ სამფოთლოვანი ყვავილისებური ფორმა მიიღო, ლოროსის ბოლომ კი – ოთხკუთხედის, ორივე ერთად ჯვრიანი სფეროს და ლოროსის ბოლო ნაწილის გაერთიანებული და გადაგვარებული ნახაზია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ზედწერილი: Ω-O-K-H/N-O.</p>
ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	1. რემედიუმი: მაგ. 1,08 გრ.-2,34 გრ. 2. რემედიუმი: მაგ. 1,37-2,4 გრ.
თარიღი	XIII-XIV სს.
კოლექცია	<p>1. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №4633, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №2653, №2668, №2691, №2694, №2718, №2740, №5201, №5991, №5992, №5993, №5994, №5995, №5996, №5997, №5999, №6001, №6003, №6004.</p> <p>2. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №607, №2950, გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №2543, №2546, №2567, №2580, №2581, №6111, №6115, №6129, №6138, №6146, №6205, №6204, №6212.</p>

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	კირმანეული თეთრი, ემისიები კეისრის წელზევითი გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი.</p> <p>წონა: მაგ. 1,12 გრ., 1,19 გრ., 1,25 გრ., 1,32 გრ., 1,43 გრ., 1,56 გრ., 1,57 გრ., 2,06 გრ., 2,52 გრ., 2,61 გრ.</p> <p>d=18/19 მმ., 19 მმ., 19/20 მმ., 20 მმ., 20/21 მმ., 21/22 მმ., 21/23 მმ., 22/24 მმ.</p>

შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენაში – ჯვარი, შეიმჩნევა ლეგენდების კვალი.

ზურგი: კეისრის წელზევითი გამოსახულება პირდაპირ სტემაში, შემოსილია სწორი და ირიბნაკეცებიანი კეისრის სამოსით. მარჯვენა ხელში მას უპყრია მოკლებუნიანი ლაბარუმი, მარცხენაში – გრძელბუნიანი ჯვარი. მარჯვენა ილლიის ქვეშ ორი წერტილია, ამავე მხარეს – ფარი, ლეგენდა გადასულია, თუ საერთო არ არის ამოკვეთილი?! შეიმჩნევა წერტილოვანი რკალი.

ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	რემედიუმი: მაგ. 1,12 გრ.-2,61 გრ.
თარიღი	XIII-XIV სს.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №4616, №4617, გფ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №5880, №5881, №5882, №5884, №5885, №5886, №6097, №6100, №6198, №6199.

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	კირმანეული თეთრი, ემისია ასომთავრული ნიშნებით
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. წონა – 1,13 გრ. d=18/19 მმ.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსი ჩვეულებრივ პოზაში, შარავანდედით და გრძელნაკეცებიანი სამოსით. მარცხნივ გაურკვეველი ნიშნებია. მარჯვნივ – ზემოთ ორი ქართული მთავრული ასოა: ႦႧ, ხოლო ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა: ΓΕ-Ο.

ზურგი: კეისრის (მეფის) გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის ორივე მხრიდან სამთვლიანი საკიდია დაშვებული (სტემა). კეისარი საიმპერატორო ტანსაცმლითაა შემოსილი. წინ თვლებით შემოსილი ლოროსი აქვს ჩამოშვებული. დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაზარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ ვერტიკალურად და ორ სტრიქონად ორი ქართული მთავრული ასოთი შესრულებული ზედწერილი: ფ-შ.

ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	წონა – 1,5 გრ.
თარიღი	1389-1392 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – 1 ცალი, გფ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №6213.

ჯგუფი	XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული
ტიპი	კირმანეული თეთრი, ვამეყის ფული წმინდა ევგენიოსის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. წონა – 2,91 გრ. d=20/21 მმ.

	<div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ორნამენტულ ჩარჩოში შებრუნებით მოთავსებული მხედრული წარწერა – ვამეყ.</p> <p>ზურგი: ადამიანის სქემატური გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, როგორც ჩანს, ტრაპიზონის მფარველი წმინდანის, ევგენიოსის, რადგან მის მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ბერძნული ზედწერილი: O-E/TE-IN. გამოსახულებას თავზე გვირგვინი უნდა ედგას, რომლის ორივე მხრიდან თითო თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული. მარცხნივ გაწვდილ და რკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში ბუნი უჭირავს. ის, შესაძლოა, ლაზარუმი ან ჯვარი იყოს.</p>
ზარაფხანა	ცხუმი (?).
ნომინალი	წონა – 2,91 გრ.
თარიღი	1384-1396 წწ.
კოლექცია	

სამეცნიერო კომენტარი	<p>XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული სამონეტო ჯგუფის სახელია. ის შედგება დავით ულუს და დავით ნარინის სახელით მოჭრილი ფულის (მონეტები ორი დავითის გამოსახულებით) და კირმანეული თეთრისგან.</p> <p>ორი დავითის მონეტის პროტოტიპი ბიზანტიის იმპერატორების იოანე II კომნენოსის (1118-1143 წწ.) და მიხაელ VIII პალეოლოგის (1258-1282 წწ.) ნუმიზმატიკური ძეგლები უნდა იყოს. მათი რიცხვი სულ ათი ცალით განისაზღვრება.</p> <p>მონეტები ორი დავითის გამოსახულებით. ვერცხლი. რემედიუმი: 2,3 გრ.-2,9 გრ. d=23/24 მმ.</p> <p>შუბლი: ორი მეფის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. ორივეს თავზე გვირგვინები (სტემა) ადგას და თვლებით შემკული საიმპერატორო სამოსი აცვია. მარცხნივ მდგომ წვერულვაშებიან მეფეს მარცხენა ხელში ლაზარუმი უჭირავს, ხოლო მარჯვენა ხელი დოინჯშემოყ-</p>
-----------------------------	--

რილი აქვს. იგივე ლაბარუმი მარჯვნივ მდგომ უწვერო მეფესაც უჭირავს მარჯვენა ხელში, ხოლო მარცხენა ხელი მასაც დოინჯშემოყრილი აქვს. მონეტის მარცხენა და მარჯვენა კიდეებზე ვერტიკალურად განლაგებულია ქართული მთავრული ასოებით შესრულებული ზედწერილი: ԾՄԳ და ՄՄՆ რომელიც ასე იშიფრება: დავით მეფე, მეფეთა მეფე დავით.

ზურგი: ტახტზე მჯდომი ღვთისმშობლის გამოსახულება პირდაპირ, რომელსაც თავს წერტილოვანი შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. ტახტის სახელურზე დაყრდნობილი მარჯვენა ხელი მკერდზე აქვს მიდებული, მარცხენა ხელით ასევე ტახტის სახელურს უნდა ეყრდნობოდეს. გამოსახულების მარცხნივ, ერთ სტრიქონად, ქარაგმით შესრულებული ასომთავრული ზედწერილია: Ծ Ծ – ე.ი. დედა(მ). მარჯვნივ, მთავრულივე ასოებით, აგრეთვე ქარაგმით, ორ სტრიქონად – ՈՒ Ը ՆԸ ღვთისა(მ).

მიღებული ქრონოლოგიის თანახმად, 1259 წელს მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყდა დავით ნარინი. ის დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ამით საქართველოს სამეფო de facto ორად გაიყო. სხვა ვერსიით, საქართველოს სამეფოს ორად გაყოფას ადგილი ჰქონდა ბევრად უფრო ადრე. ზოგი დასავლური წყარო ამ კუთხით თითქოს უფრო ნიშანდობლივია. საფრანგეთის მეფის ლუი IX-ის ელჩი ბერი გიომ დე რუბრუკი დიდი ყაენის კარზე გაემგზავრა. 1257 წელს ის საფრანგეთში დაბრუნდა და მოხსენებითი ბარათიც წარადგინა. აქედან, ერთი პასაჟი ძალზედ საინტერესოა: „ამ უბის იქით ზიქიაა (თანამედროვე ტუაპსეს მხარე, რუსეთის ფედერაცია – თ. დ.), რომელიც თათრებს არ ემორჩილება, და უფრო აღმოსავლეთით არიან სუენები და იბერები, რომლებიც ასევე არ ემორჩილებიან მათ“. ეს, უბრალოდ, ნიშნავს იმას, რომ 1257 წლისთვის დასავლეთ საქართველო მონღოლებისთვის უკვე დაკარგულია. 1257 წელი საქართველოს გაყოფის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარია, თუკი რუბრუკმა უახლესი ინფორმაცია დაამატა საკუთარ შთაბეჭდილებებს. ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარს კი განსაზღვრავს მისი ამ მხარეებში ყოფნის თარიღი. ეს კი 1255 წლის დასაწყისია. ყოველივე აღნიშნული ორი დავითის მონეტების ემისიის თარიღს არ ცვლის. 1260 წელს მონღოლებს დავით ულუც აუჯანყდა, მაგრამ დამარცხდა. ის ჯერ სამცხეში გადავიდა, მერე კი – დასავლეთ საქართველოში. ამრიგად, დასავლეთ საქართველოს ტახტზე ხანმოკლე დროით, ალბათ, 1261 წლის დასაწყისიდან 1262 წლის დამდეგამდე, ერთდროულად ორი მეფე აღმოჩნდა. სწო-

რედ ამ ხანებში მათ ორი მეფის სახელით მოჭრეს ვერცხლის საკმაოდ იშვიათი მონეტები.

რაც შეეხება ტრაპიზონის ასპრების ქართულ მინაბადებს, კირმანეულებს, ისინი ძირითადად ორი იმპერატორის მონეტების მიხედვით იჭრება: მანუილ I-ის (1238-1263 წწ.) და იოანე II-ის (1280-1297 წწ.). ქვემოთ ვიძლევიტ მათ აღწერილობას.

კირმანეული თეთრი, მანუილის სახელიანი ემისიები. ვერცხლი. რემედიუმი: მაგ. 1,60 გრ.-2,97 გრ. d=20/21-24/25 მმ.

შუბლი: ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით და გრძელნაკეციანი წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – სამოსის ნაკეცი. წმ. ევგენიოსის მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი: O-A-ΠI/EY-TE-NI-O, ე.ი. წმინდა ევგენიოსი.

ზურგი: ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ანექსიკაკია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი: M-N-Λ/O-K-MN – მანუილ კომნენოსი.

კირმანეული თეთრი, იოანეს სახელიანი ემისიები. ვერცხლი. რემედიუმი: მაგ. 1,43 გრ.-2,96 გრ. d= 19/20-22/23 მმ.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით შემკული წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – წამოსასხამის ნაკეცი, რომლებიც წელის არეში აქვს მოკრეფილი. ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული: Α-E-Υ/TE-NI. გარშემო გაცვეთილი წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები.

ზურგი: ფეხზე მდგომი კეისრის გამოსახულება პირდაპირ, თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსით და სტემით. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს. მარჯვენა ზედა კუთხეში – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული: Ω-O K/N-O.

შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები.

კირმანეული თეთრი, ემისიები „კეისარი სამრკალიან სტემაში“. ვერცხლი. რემედიუმი: მაგ. 1,08 გრ.-2,34 გრ. d= 18/20-19/26 მმ.

1. **შუბლი:** ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, მას თავზე შარავანდედი ადგას და წმინდანის სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია, მარცხენა – დოინჯშემოყრილი აქვს. ბერძნული ზედწერილი: O-Y/T-E-N-O. შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი.

ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ და იქით საკიდრებია დაშვებული. კეისარი შემოსილია გრძელი და განიერი სამოსით. ჰორიზონტალურად გაწვდილ მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო უპყრია, ნახევარრკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი. მარჯვენა ზედა კუთხეში ღვთაების მაკურთხებელი ხელია, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. ბერძნული ზედწერილი: IC-O-KO/H-O.

ვერცხლი. რემედიუმი: მაგ. 1,37 გრ.-2,4 გრ. d= 18/20-22/24 მმ.

2. **შუბლი:** წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და შემოსილია საიმპერატორო სამოსის მსგავსი ტანსაცმლით. მარჯვენა ხელში უპყრია გრძელბუნიანი ჯვარი, მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. ზედწერილი ასეთი ხასიათისაა: E-I/T-E-NY-O-O.

ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ-იქით თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული (სტემა), ყელის გარშემო – თვლებით შემკული მანიაკი, წინ – ჩამოშვებული ლოროსი. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. მარცხენა მხარეს ჯვრიანმა სფერომ სამფოთლოვანი ყვავილისებური ფორმა მიიღო, ლოროსის ბოლომ კი – ოთხკუთხედის, ორივე ერთად ჯვრიანი სფეროს და ლოროსის ბოლო ნაწილის გაერთიანებული და გადაგვარებული ნახაზია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ზედწერილი: Ω-O-K-H/N-O.

შემდეგი ე.წ. კირმანეულის ახალი სახეა (კირმანეული თეთრი, ემისიები კეისრის წელზევითი გამოსახულებით). ვერცხლი. რემედიუმი: მაგ. 1,12 გრ.-2,61 გრ. d=18/19-22/24 მმ.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენაში – ჯვარი, შეიმჩნევა ლეგენდების კვალი.

ზურგი: კეისრის წელზევითი გამოსახულება პირდაპირ სტემაში, შემოსილია სწორი და ირიბნაკეცებიანი კეისრის სამოსით. მარჯვენა ხელში მას უპყრია მოკლებუნიანი ლაბარუმი, მარცხენაში – გრძელბუნიანი ჯვარი. მარჯვენა ილლიის ქვეშ ორი წერტილია, ამავე მხარეს – ფარი, ლეგენდა გადასულია, თუ საერთო არ არის ამოკვეთილი?! შეიმჩნევა წერტილოვანი რკალი.

შემდეგია კირმანეული თეთრი, ემისია ასომთავრული ნიშნებით. ის სულ ორ ცალად არის ცნობილი. ერთი აღმოჩნდა კოპიტნარის განძის შემადგენლობაში და საქართველოს ეროვნულ მუზეუმშია დაცული, ხოლო მეორე – ბარათაევის კოლექციის ცალი – ბერლინის მუზეუმის კუთვნილება იყო. მისი აღწერილობა ასეთია:

გვ. №6213. ვერცხლი. წონა – 1,13 გრ. d=18/19 მმ.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსი ჩვეულებრივ პოზაში, შარავანდედით და გრძელნაკეცებიანი სამოსით. მარცხნივ გაურკვეველი ნიშნებია. მარჯვნივ – ზემოთ ორი ქართული მთავრული ასოა: „ქ“, ხოლო ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა: ΓΕ-Ο .

ზურგი: კეისრის (მეფის) გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის ორივე მხრიდან სამთვლიანი საკიდია დაშვებული (სტემა). კეისარი საიმპერატორო ტანსაცმლითაა შემოსილი. წინ თვლებით შემოსილი ლოროსი აქვს ჩამოშვებული. დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ ვერტიკალურად და ორ სტრიქონად ორი ქართული მთავრული ასოთი შესრულებული ზედწერილი: ფ-შ.

მონეტის შუბლის და ზურგის ზედწერილი ბუნებრივად იმიფრება როგორც „გიორგი მეფე“ (ქართული) და როგორც „წმ. ევგენიოსი“ (ბერძნული). სპეციალისტების უმრავლესობა ამ მონეტებს იმერეთის

მეფე გიორგი I-ს (1389-1392 წწ.) მიაკუთვნებს

კირმანეული თეთრი, ვამეყის ფული წმინდა ევგენიოსის გამოსახულებით. ვერცხლი. წონა – 2,91 გრ. d=20/21 მმ.

შუბლი: ორნამენტულ ჩარჩოში შებრუნებით მოთავსებული მხედრული წარწერა – ვამეყ.

ზურგი: ადამიანის სქემატური გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, როგორც ჩანს, ტრაპიზონის მფარველი წმინდანის, ევგენიოსის, რადგან მის მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ბერძნული ზედწერილი: O-E/TE-IN. გამოსახულებას თავზე გვირგვინი უნდა ედგას, რომლის ორივე მხრიდან თითო თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული. მარცხნივ გაწვდილ და რკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში ბუნი უჭირავს. ის, შესაძლოა, ლაზარუმი ან ჯვარი იყოს.

პირველად ვამეყის ფული ს. მაკალათიამ გამოაქვეყნა. 1940 წლის მაისში მან პირადად გასინჯა და ფოტოგრაფიულად გადაიღო აღნიშნული ფული, რომელიც ინახებოდა ალექსანდრე სიმონოვის ოჯახში, ქალაქ სოხუმში. მასზე აღბეჭდილი წარწერის მიხედვით, ს. მაკალათიამ ეს მონეტა ვამეყ I დადიანს (1384-1396 წწ.) მიაკუთვნა.

იგივე მონეტა მეორედ დ. კაპანაძემ გამოსცა და გაიმეორა ს. მაკალათიას მოსაზრება, ოღონდ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ მონეტაზე ვამეყის სახელი უკუღმაა შესრულებული.

უფრო ვრცლად ამ უაღრესად საინტერესო მონეტას თ. აბრამიშვილი შეეხო. მისი გენეზისის საკითხი მან ისტორიულ ფონზე განიხილა. ცნობილია, რომ ვამეყ I დადიანი ერთიანი საქართველოს მეფის გიორგი VII-ისადმი ერთგულებას ინარჩუნებდა და არ ცნობდა უზურპატორების – ალექსანდრეს და მისი მემკვიდრის, გიორგის მეფობას იმერეთში. დადიანმა ერთ-ერთ ბრძოლაში სძლია კიდევ გიორგის ჯარს და თვით გიორგიც ამ ბრძოლაში დაიღუპა. საფიქრებელია, ვამეყ დადიანმა მაშინ მოაჭრევინა თავისი სახელით ფული, როდესაც იმერთა მეფე გიორგიზე გამარჯვება მოიპოვა. მაგრამ, ვინაიდან, როგორც ფეოდალს, მას არ ჰქონდა ფულის მოჭრის უფლება, მონეტაზე საკუთარი სახელი უკუღმა აღბეჭდა.

ტრაპიზონის ასპრების დღევანდელი კლასიფიკაცია ეფუძნება ო. რეტოვსკის ნაშრომს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ის საბოლოოა და არავითარ ეჭვს არ იწვევს როგორც საკუთრივ ტრაპიზონის მონეტებთან, ასევე, განსაკუთრებით, კირმანეულ თეთრთან დაკავშირებით.

ჯერ კიდევ 1844 წელს მ. ბარათაევმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ

საქართველოში იჭრებოდა ტრაპიზონის ასპრების იმიტაციები და ისინი გააიგივა ქართულ წერილობით ძეგლებში მოხსენიებულ კირმანეულთან.

მ. ბარათაევის ვარაუდი უყურადღებოდ არ დარჩენილა მომდევნო ნუმიზმატიკის მხრიდან, მაგრამ ო. რეტოვსკის ნაშრომის გამოსვლამდე ყველაფერი ჰიპოთეზის ფარგლებში რჩებოდა. მან პირველმა დაბეჯითებით გამოყო იოანე II-ის ასპრების ქართული მინაბადები და მათ დამახასიათებელ ნიშნებად მიიჩნია გამოსახულებათა დეტალების დამახინჯება, ლეგენდების არასწორი გადმოცემა, ზოგიერთ შემთხვევაში კი მათი წაკითხვის შეუძლებლობა. ო. რეტოვსკი შეეცადა აგრეთვე გამოეყო მანუილ I-ის ასპრების მინაბადები, თუმცა მათი გარჩევა ორიგინალებისგან ძალიან ძნელია. მას თავისი ატრიბუციის საფუძვლად მიაჩნდა არტიკლის მოთავსება იმპერატორის სახელის წინ და ასო M-ს არასწორი მოხაზულობა.

ო. რეტოვსკის ნაშრომმა, კ. გოლენკოს პუბლიკაციამ და თ. აბრამიშვილის სპეციალურმა მონოგრაფიამ კირმანეულთან დაკავშირებით ეჭვმიუტანლად გამოყო იოანე II-ის ასპრების მიხედვით მოჭრილი კირმანეული თეთრი. წყაროებში შემონახული სახელწოდება „კირმანეული“ კი იმაზე მიუთითებს, რომ ამ სახის პირველი ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე სწორედ რომ მანუილის სახელი იყო მოცემული.

ო. რეტოვსკის კრიტერიუმებს ჩვენ ზემოთ უკვე გავეცანით. ამ გზით წარმართა თავისი კვლევა-ძიება თ. აბრამიშვილმა. მან შეისწავლა 1907 წელს სამტრედიის მახლობლად მდებარე სოფ. კოპიტნარში აღმოჩენილი ვერცხლის მონეტების განძი 652 ცალის რაოდენობით. განძის შემადგენლობის გათვალისწინება აუცილებლად დაგვჭირდება ქვემოთ, კირმანეულის დათარიღების თვალსაზრისით, ამიტომ ვიძლევიტ კომპლექსის მონეტების სიას: I. ტრაპიზონის ასპრები – მანუილ I (1238-1263 წწ.) – 6 ცალი, იოანე II (1280-1297 წწ.) – 7 ცალი, მანუილ III (1390-1417 წწ.) – 1 ცალი, ალექსი IV (1417-1446 წწ.) – 1 ცალი, ე.ი. სულ – 15 ცალი; II. XII-XIV საუკუნეების ბულგარული ფული – 1 ცალი; III. დასავლურქართული ფული (კირმანეული) – 633 ცალი, აქედან 5 ცალი მოჭრილია მანუილის სახელით, 619 ცალი – იოანეს, ხოლო 9 ცალი, თ. აბრამიშვილის ატრიბუციით, კირმანეულის ახალი სახეა. გარდა ამისა, განძის შემადგენლობაში კიდევ შედიოდა რამდენიმე მონეტა, რომელთაც ქრონოლოგიურად არავითარი კავშირი არა აქვთ კომპლექსთან. როგორც ჩანს, ისინი შემთხვევით შეერია მას. ეს სავსებით შესაძლებელია. საქმე ისაა, რომ განძის ერთი ნაწილი პარიზში იყო წაღებული სხვა ძვირფას ნივთებთან ერთად ექვთ. თაყაიშვილის მიერ, ხოლო მეორე – ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრ-

ცელებელ საზოგადოებაში იყო დაცული, საიდანაც ეს ნაწილი უნივერსიტეტის კოლექციის შემადგენლობაში შევიდა, შემდეგ კი – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. აქვე გაერთიანდა ის პარიზიდან ჩამოტანილ განძის მეორე ნაწილთან. ჩანს, ამ „მოგზაურობის“ დროს მოხვდა კოპიტნარის კომპლექსში ქრონოლოგიურად განსხვავებული მონეტები.

თ. აბრამიშვილმა კოპიტნარის განძის შემადგენლობაში გამოყო 5 მონეტა, რომლებიც, მისი სიტყვებით, საქართველოში უნდა იყოს მოჭრილი სხვადასხვა დროს მანუილ I-ის ასპრების მიხედვით. ხუთი მონეტიდან პირველი (გფ. №6162) გამოირჩევა მოჭრის ტექნიკის მაღალი დონით. შემდეგ მას მოჰყვება 3 მონეტა (გფ. №№6159-6161), რომელთა მოჭრის ტექნიკამ და დამწერლობამ დაცემა-დაქვეითება დაიწყო, ხოლო უკანასკნელ რიგში №6158-ია. ის ხასიათდება არა მარტო მოჭრის ტექნიკის დაბალი დონით, არამედ ხელოსნის სრული უცოდინრობით, რის გამოც ფიგურის ხელში მიცემულმა ატრიბუტებმა და ზედწერილებმაც ადგილი შეიცვალა.

კ. გოლენკომ ტობანიერის განძიდან (მისი შემადგენლობა იხ. ქვემოთ) გამოყო 21 ეგზემპლარი, მოჭრილი მანუილ I-ის ასპრების მიხედვით, აქედან 6 ცალი გადაჭედილი იყო არაბული და ჰულაგუიდური დირჰემებიდან. ავტორის განცხადებით, მათი დამახასიათებელი შტრიხებია დამახინჯებული ლეგენდები და წმ. ევგენიოსის ბრტყელი გამოსახულება, რომელიც სქემატურობით და უხეში შესრულებით გამოირჩევა, ასევე, მონეტაზე ახალი დიფერენტების გამოჩენა. საკუთრივ მონეტები მოზრდილი და ბრტყელი ფორმისაა.

ვინაიდან ზემოთ მოხსენიებული ტობანიერის განძის აღმოჩენის პირობებისა და შემადგენლობის შესახებ ინფორმაცია აუცილებლად დაგვჭირდება, მოკლედ შევხებით მას. განძი აღმოჩნდა ვანის რაიონის სოფ. ტობანიერში 1927 წელს. ჩვენამდე მოაღწია 215 ცალის რაოდენობით. დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. განძი ძირითადად შეიცავს ტრაპიზონის ასპრებს და კირმანეულებს. ვიძლევიტ მათ სიას: I. ტრაპიზონის ასპრები – იოანე I (1235-1238 წწ.) – 4 ცალი, მანუილ I (1238-1263 წწ.) – 56 ცალი, იოანე II (1280-1297 წწ.) – 125 ცალი, იოანე II და ალექსი II (1297 წლამდე) – 1 ცალი; II. სელჩუკური დირჰემი, მოჭრილი ჰიჯრ. 630 წელს (?) (=1232-1233წწ.); III. ქართულ-ჰულაგუიდური დირჰემი, მოჭრილი თბილისში აბაღა ყაენის დროს ჰიჯრ. 680 წელს (?) (=1281-1282 წწ.); IV. დასავლურქართული ფული (კირმანეული) – 25 ცალი. აქედან 21 მოჭრილია მანუილ I-ის ასპრების მიხედვით და მხოლოდ 4 იოანე II-ის მონეტების იმიტაციაა; V. ორი დავითის მონეტა – 2 ცალი. განძის ჩამარხვის თარიღად კ. გოლენკო

XIII-XIV საუკუნეების მიჯნას მიიჩნევს.

დავუბრუნდეთ კირმანეულ თეთრს. ამ პრობლემის შესწავლას სპეციალურად შეეცადა ირ. სოკოლოვა. მან მანუილ I-ის და იოანე II-ის ორიგინალური ასპრების საერთო ნიშნები მოხაზა: უმეცდომო წარწერები, ასოების ტრაპიზონის ეპიგრაფიკული ძეგლებისთვის მახასიათებელი მოხაზულობა, 2,5 გრამზე მაღალი წონა; კირმანეულის ტრაპიზონის ასპრებისგან განმასხვავებელი მთავარი ნიშანი კი შედარებით დაბალი წონაა.

როგორ უნდა დათარიღდეს კირმანეული? ამასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში რამდენიმე მოსაზრებაა გამოთქმული. კირმანეულის მოჭრის გვიანდელ თარიღად თ. აბრამიშვილი XIV საუკუნეს მიიჩნევს, თუმცა, რა თქმა უნდა, ის ანგარიშს უწევს იმ ფაქტსაც, რომ ტერმინი „კირმანეული“ XV საუკუნის ქართულ საბუთებში იხსენიება. იმასაც უნდა გაეხსენებინათ, რომ მის მიერ გამოქვეყნებული კოპიტნარის განძი, სადაც დიდი რაოდენობით კირმანეულებიც შედის, სწორედ XV ს-შია ჩამარხული.

კირმანეულის ემისიის დაწყების თარიღს შეეხო დ. კაპანაძე. ის ამ აქციას უკავშირებს კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტს, კერძოდ, 1284/1285 წლებში საქართველოში გათხოვილმა იოანე II-ის დამ თეოდორამ, საქართველოს ჯარის დახმარებით, დროებით ხელთ იგდო ტრაპიზონის იმპერიის ტახტი. დ. კაპანაძის ჰიპოთეზის თანახმად, საქართველოს ხელისუფლება თეოდორას დაეხმარა არა მარტო ჯარით, არამედ – ფულით. ქართველებმა ჩაატარეს მახვილგონივრული ღონისძიება: მათ, ალბათ, განახორციელეს იმ ქვეყნის ვალუტის ემისია, სადაც იგზავნებოდა „დამხმარე ჯარი“. ავტორის მიერ შემოთავაზებული თარიღი ჩვენთვის საინტერესო სამონეტო „ჯგუფის“ ემისიის დაწყებისა არის 1284/1285 წლები.

თითქმის იგივე აზრისაა კ. გოლენკო, რომელიც აღნიშნავს, რომ ვინაიდან კირმანეულის ზოგიერთი ცალი გადაჭედილია „ყაანურების“ და ილხანების, აბაღას (1265-1282 წწ.) და არღუნის (1284-1291 წწ.) დირჰემებიდან, გვაქვს ყველა საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ მანუილ I-ის ასპრების მიხედვით მოჭრილი კირმანეულები XIII საუკუნის 80-იან წლებს მივაკუთვნოთ. მანუილ I-ის ასპრების მიხედვით მოჭრილი კირმანეულების ემისიის შეწყვეტას ის უკავშირებს დასავლეთ საქართველოში იოანე II-ის ორიგინალური მონეტების მასობრივ შემოსვლას.

რაც შეეხება იოანე II-ის ასპრების მიხედვით მოჭრილ კირმანეულებს, კ. გოლენკოს განცხადებით, ამ ტიპის კირმანეულები იჭრებოდა ძალიან დიდი ხნის განმავლობაში, როგორც ჩანს, XV საუკუნემდე.

დაბოლოს, კირმანეულის ემისიის თარიღს შეეხო ირ. სოკოლოვა. მისი აზრით, კირმანეულის ემისია შეიძლება დაწყებულიყო მხოლოდ მანუილ I-ის გარდაცვალების, ე.ი 1263 წლის შემდეგ. მაგრამ, მეორე მხრივ, ვინაიდან კირმანეულის ზოგიერთი ნიმუში არღუნის მონეტაზეა გადაჭედილი, რომელიც 1284-1291 წლებში მმართველობდა, უნდა მივიჩნიოთ რომ „კირმანეული თეთრის“ ემისია XIII საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრამდე დაიწყო, ეს, ფაქტობრივად, იგივე მოსაზრებაა, რაც წამოაყენეს დ. კაპანაძემ და კ. გოლენკომ.

რაც შეეხება იოანე II-ის ასპრების მიხედვით მოჭრილი კირმანეულების თარიღს, ირ. სოკოლოვას მიხედვით, მათი ემისია უნდა დაწყებულიყო სულ მალე თეოდორას ლაშქრობის შემდეგ.

როგორია კირმანეულის იურიდიული ბუნება, შეიძლება თუ არა ეს სამონეტო ჯგუფი ჩაითვალოს ოფიციალურ ემისიად, როგორია სხვადასხვა სპეციალისტების დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი?

ო. რეტოვსკის ეს მონეტები საქართველოში მოჭრილად მიაჩნდა. ამას იმით ასაბუთებდა, რომ ეს ფული მხოლოდ საქართველოში იყო გავრცელებული და მას საქართველოში სპეციალური სახელიც კი შეარქვეს – კირმანეული, კირმენაული, კირმანაული. მკვლევარი მათ ქართულ იმიტაციებს და ნაყალბევს უწოდებს.

ასეთივე იმიტაციებად მიიჩნევდა ამ მონეტებს ევგ. პახომოვი. მისი აზრით, ტრაპიზონის და დასავლეთ საქართველოს მჭიდრო პოლიტიკურ-დინასტიურმა და ეკონომიკურმა ურთიერთობამ გამოიწვია აქ ტრაპიზონის ასპრების ფართო ცირკულაცია. როდესაც ამ მონეტების შემოსვლამ იკლო, მაშინ დასავლეთ საქართველოში დაიწყო მათი იმიტაციების ემისია.

კირმანეულის იმიტაციებად კვალიფიკაციის კატეგორიული წინააღმდეგია დ. კაპანაძე. ის თვლის, რომ ტერმინი „კირმანეული“ წმინდა ქართული სახელწოდებაა, ხოლო ამ სამონეტო ჯგუფის ემიტენტი – სახელმწიფო ხელისუფლება, რომელმაც თეოდორა მოამარაგა სათანადო ვალუტით. ტერმინ „კირმანეულის“ შესახებ ვაჩნაძეების სასისხლო სიგელში ვკითხულობთ: „ . . . ამა თეთრისა საქმე ასე უწყოდეთ, ბერძენთა მეფეს კირმანოელ ერქვა და მისეულად კირმანოელისეული ჰქუიან“.

<p>ბიბლიოგრაფია</p>	<p>თ. აბრამიშვილი. ორი დავითის მონეტა. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე (სსმმ). ტ. XVI-B. თბ. 1950; XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული. თბ. 1959; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრებისა და დასავლურქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი. თბ. 1984.</p> <p>გ. დუნდუა. ქართული ნუმისმატიკა. II ნაწილი. თბ. 2011 (თ. დუნდუასთან თანაავტორებით).</p> <p>ს. კაკაბაძე. სასისხლო სიგელების შესახებ. საისტორიო მოამბე. II. თბ. 1924.</p> <p>დ. კაპანაძე. ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულ ნუმისმატიკაში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე (სსმმ). ტ. XII-B. თბ. 1944; ქართული ნუმისმატიკა. თბ. 1969.</p> <p>ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. III. თბ. 1949.</p> <p>М. Баратаев. Нумизматические факты Грузинского царства. СПб. 1844.</p> <p>К. В. Голенко. Клад монет из села Тобаниери. Византийский Временник (ВВ). XVI. М. 1959.</p> <p>Д. Г. Капанадзе. Так называемые грузинские подражания трапезундским аспрам. Византийский Временник (ВВ). III. М. 1950.</p> <p>Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Тб. 1970.</p> <p>И. В. Соколова. Трапезундские аспры и кирманеули с именем Мануила I и Иоанна Комнинов. Нумизматика и Эпиграфика (НЭ). XI. М. 1974; Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа. Нумизматический Сборник (НС). Тб. 1977; Медные монеты Трапезундской империи из собрания Эрмитажа. Нумизматика и Эпиграфика (НЭ). XIV. М. 1984.</p> <p>D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New-York. 1955.</p> <p>O. Retowski. Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. М. 1910; Отдельный оттиск из Нумизматического Сборника. I. 1911.</p>
----------------------------	--

უცხოური ფული
ქართულ
სამონეტო
ბაზარზე:

XIII-XV საუკუნეების უცხოური მონეტების მიმოქცევა დასავლეთ
საქართველოში

1. კოპიტნარის განძი. მასში 15 ცალი ტრაპიზონის ასპრი შედის, რომლებიც მოჭრილია შემდეგი იმპერატორების სახელით: მანუილ I (1238-1263 წწ.) – 6 ცალი, იოანე II (1280-1297 წწ.) – 7 ცალი, მანუილ III (1390-1417 წწ.) – 1 ცალი, ალექსი IV (1417-1446 წწ.) – 1 ცალი.
2. ტობანიერის განძი. მის შემადგენლობაში 186 ასპრი შედის და ისინი განეკუთვნება შემდეგ იმპერატორებს: იოანე I (1235-1238 წწ.) – 4 ცალი, მანუილ I – 56 ცალი, იოანე II – 125 ცალი, იოანე II და ალექსი II (1297 წ-მდე) – 1 ცალი.
შემდეგი აღმოჩენები დალაგებულია აღმოჩენის წლების მიხედვით.
3. 1885 წელს სოხუმში, მდ. ბესლეთის მარცხენა ნაპირის მახლობლად, აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტა. ა. ორემნიკოვის განსაზღვრით, ეს იყო ტრაპიზონის კომნენოსების დროინდელი ცუდად შენახული ასპრი.
4. 1886 წელს სოხუმში, ე.წ. სამხედრო ქალაქის ტერიტორიაზე, აღმოჩნდა ტრაპიზონის ერთ-ერთი კომნენოსის ასპრი.
5. 1894 წელს ხონის მახლობლად მდებარე სოფ. პატარა ჯიხაიში შემთხვევით მიაკვლიეს განძს, რომლის შემადგენლობაში 500-მდე ვერცხლის მონეტა შედიოდა, მათ შორის იყო იოანე III-ის (1340-1344 წწ.) ასპრი. განძის ძირითადი ნაწილი თურქული (1520-1617 წწ.) და ირანული (1524-1574 წწ.) მონეტებია.
6. 1908 წელს ქუთაისის მაზრაში აღმოჩნდა იოანე I-ისა (1235-1238 წწ.) და მანუილ I-ის (1238-1263 წწ.) ასპრების განძი. ევგ. პახომოვს აქედან 50 ცალი პირადად უნახავს და 30 ცალი შეუძენია კიდეც.
7. 1928 თუ 1929 წელს სოხუმის მიდამოებში იპოვეს იოანე II-ის ასპრი.
8. 1931 წელს სოხუმში იპოვეს იოანე II-ის 5 ასპრი, აქედან 1 ცალი შედის სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდში.
9. 1932 წელს ჭიათურის შემოგარენში ბავშვებმა შემთხვევით იპოვეს იოანე II-ის ასპრი, რომელიც დ. კაპანაძემ შეიძინა.
10. იმავე წელს ისევ ჭიათურაში ნაპოვნი იყო იოანე II-ის მონეტა.
11. 1935 წელს ქუთაისში ნაპოვნი იყო XIII საუკუნის ტრაპიზონის მონეტა.
12. 1940 წელს ვანის რაიონის სოფ. შუამთის მახლობლად აღმოჩენილი იოანე II-ის ასპრი შეიძინა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა.
13. 1948 წელს თერჯოლის რაიონის სოფ. ზედა საზანოში შემთხვევით

აღმოჩნდა თიხის ქილა ვერცხლის მონეტებით. სელჩუკურ მონეტებთან ერთად აქ მანუილ I-ის ასპრებიც იყო, რომლებიც დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, სულ – 9 ცალი.

14. 1951 წელს სოხუმის რაიონის სოფ. ბესლეთში შემთხვევით იპოვეს მანუილ I-ის მონეტა.

15. 1960 წელს ქუთაისში, ბაგრატის ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთით, საკარმიდამო ნაკვეთის დამუშავების დროს აღმოჩნდა ტრაპიზონის ასპრები: იოანე I – 1 ცალი, მანუილ I – 1 ცალი, იოანე II – 19 ცალი. განძი დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში.

16. 1969 წელს ხონში, ერთ-ერთი მაცხოვრებლის ეზოში, მიწის ზედაპირზე იპოვეს იოანე II-ის მონეტა. დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

17. 1999 წელს მარტვილის რაიონის სოფ. ნოჯიხევში ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ნოჯიხევის რაზმმა აღმოაჩინა მანუილ I-ის ასპრები და კირმანული.

ტრაპიზონის ასპრები აღმოსავლეთ საქართველოშიც მიმოიქცეოდა:

18. 1858 წელს თბილისში იპოვეს 2 ცალი ტრაპიზონის ასპრი.

19. დაახლოებით 1930 წელს ბორჯომის რაიონის დაბა წალვერში დასასვენებელი სახლის – კეჩხოვის ტერიტორიაზე მიწის ჩიჩქნის დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტები, მათ შორის იყო მანუილ I-ის ასპრი.

20. 1934 წელს ვარძიის მონასტრის (ასპინძის რაიონი) ერთ-ერთ გამოქვაბულში ნაპოვნი ყოფილა მანუილ I-ის ასპრი.

21. 1936 წელს ასპინძის რაიონში ვარძიის მონასტრის მახლობლად იპოვეს მანუილ I-ის ასპრი, რომელიც დ. კაპანაძემ შეიძინა.

22. 1939 წელს ქარელის რაიონის სოფ. ხეობაში, ეკლესიის აღმოსავლეთით მიწის თხრის დროს, ადგილობრივმა მცხოვრებმა იპოვა 265 ვერცხლის მონეტისგან შემდგარი განძი. განძის ძირითადი ნაწილი აღმოსავლური მონეტებია და დამარხულია 1267 წლის შემდეგ. მის შემადგენლობაში მანუილ I-ის ერთი ასპრიც ერია.

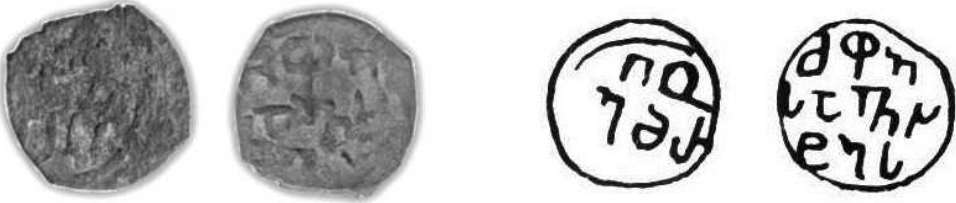
23. 1968 წელს ბორჯომის რაიონის სოფ. ახალდაბაში ბალავრის ამოღების დროს მიკვლეულ ვერცხლის მონეტების განძში, სხვა მონეტებთან ერთად, აღმოჩნდა მანუილ I-ის ასპრი. განძი დაცულია ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

24. ასპინძის რაიონის სოფ. ვარძიის მიდამოებში ნაპოვნია (დრო და პირობები უცნობია) მანუილ I-ის ასპრი.

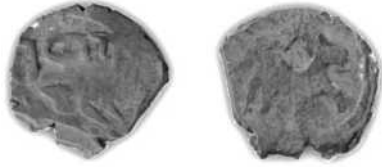
ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ემისია – კონსტანტინე I-ის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. წონა – 0,40 გრ. d=13/14 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: კვადრატში ჩასმული ასომთავრული ასოები Ⓢ Ⓚ Ⓜ – კონსტანტინე. Ⓢ</p> <p>ზურგი: ორსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული წარწერა – „ღმერთი ჩემი კმაყოფაა“.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ვერცხლი. წონა – 0,40 გრ.
თარიღი	1407-1411 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – ქვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი) №3202.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ემისია – ალექსანდრე I-ის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. წონა≈0,35 გრ. d≈13/14 მმ.</p>

	 <p>შუბლი: მონეტის ცენტრში ხაზოვან რკალში ჩასმული მთავრული ასო კ (რ) (ხშირ შემთხვევაში შებრუნებული), წრიული ასომთავრული წარწერა, რომელიც, ევგ. პახომოვის ცნობით, კარგად შენახულ ცალებზე იკითხება ასე: „მეფეთა მეფე ალექსანდრე“.</p> <p>ზურგი: ორსტრიქონიანი ქართული წარწერა: სქც/ისც „სახელითა ღვთისაჲთა“.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ვერცხლი. წონა≈0,35 გრ.
თარიღი	1412 წ.
კოლექცია	სანკტ-პეტერბურგის ერმიტაჟი – ყოფილი აზიური მუზეუმის ფონდი, თარო №147, ძირითადი ფონდი №14437-14442. სულ 73 ცალი.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ემისია – ვახტანგ IV-ის მონეტები მთავრული წარწერებით
აღწერა, ფოტო	<p>ბილონი. წონა – მაგ. 0,60 გრ., 0,85 გრ. d=13/15 მმ.</p> <p>შუბლი: სამსტრიქონიანი ქართული წარწერა: იღ/ღჟჟ/ჯღს – „ღმერთო, გაუმარჯოს“.</p> <p>ზურგი: ასევე სამსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც შუბლის ლეგენდას აგრძელებს: ჟღწ/სწწწ/წღს – „მეფესა ვახტანგს“.</p>

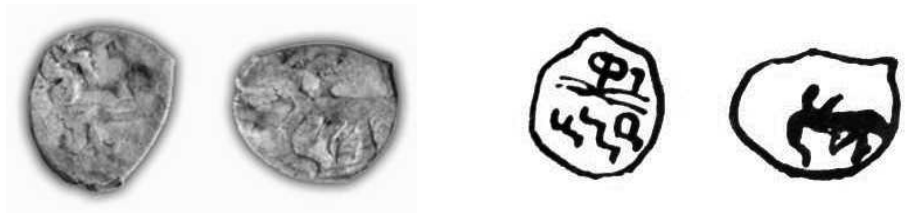
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ბილონი. წონა – მაგ. 0,60 გრ., 0,85 გრ.
თარიღი	1442-1446 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №7184.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ვახტანგ IV-ის მონეტები ცხოველის გამოსახულებით
აღწერა, ფოტო	<p>ბილონი. წონა – მაგ. 0,65 გრ., 0,88 გრ. d=15 მმ.</p> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული წარწერა: ՄՓՂ/ԴԷԷ – „მეფე ვახტანგი“.</p> <p>ზურგი: ცხოველის გამოსახულება, რომელიც ძლიერ წააგავს სახედარს.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ბილონი. წონა – მაგ. 0,65 გრ., 0,88 გრ.
თარიღი	1442-1446 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №3142-3150, 3154-3157.

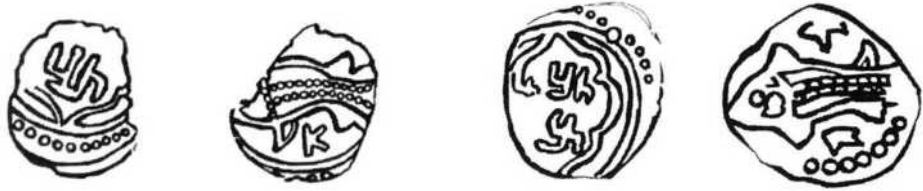
ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ემისია – გიორგი VIII-ის მონეტები „მეფეთა მეფის“ ტიტულით
აღწერა, ფოტო	<p>ბილონი. რემედიუმი: 0,47 გრ.-0,70 გრ. d=12/14 მმ.</p>

	 <p>შუბლი: ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული ქართული წარწერა: ՅԻՓԿ/ՅԻՓԿԴ/ՅԻՓԿԵ/ՆԼԿԿԿ – „მეფე მეფეთა, მონა ღვთისა, გიორგი“.</p> <p>ზურგი: თანაბარტოტებიანი ჯვარი.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ბილონი. რემედიუმი: 0,47 გრ.-0,70 გრ.
თარიღი	1446-1466 წწ.
კოლექცია	გიორგი VIII-ის მონეტებისთვის, სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №7188-7196.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ემისია – გიორგი VIII-ის მონეტები „მეფის“ ტიტულით
აღწერა, ფოტო	<p>ბილონი.</p> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული ზედწერილი – [ՅԻՓԿ]/ԿԿԿԿ – „მეფე გიორგი“.</p> <p>ზურგი: რომელიღაც ცხოველის კონტურები, ხშირ შემთხვევაში კი, გამოსახულების გარეშე.</p>
ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	ბილონი.
თარიღი	1466-1476 წწ.
კოლექცია	გიორგი VIII-ის მონეტებისთვის, სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №7188-7196.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ემისია – ბაგრატ VI-ის მონეტები
აღწერა, ფოტო	ბილონი. წონა≈0,64 გრ. d=14 მმ. შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული წარწერა – შქლ/ყლ – „მეფე ბაგრატი“. ზურგი: ფრთოსანი მხეცის გამოსახულება.
ზარაფხანა	უცნობია.
ნომინალი	ბილონი. წონა≈0,64 გრ.
თარიღი	1466-1478 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №7209-7210.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი – ყვარყვარე ათაბაგის მონეტები
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. რემედიუმი≈0,39 გრ.-0,66 გრ. d=12/16 მმ.

	 <p>შუბლი: ხაზოვან ოთხკუთხედში ორსტრიქონიანი მხედრული ზედწერილი – ყრ/ყრე (ზედწერილი შესრულებულია შებრუნებულად), „ყვარყვარე“. გვაქვს მონეტა ასომთავრული წარწერით.</p> <p>ზურგი: თევზის სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების ზემოთ და ქვემოთ რვაქიმიანი ვარსკვლავი.</p>
ზარაფხანა	ახალციხე.
ნომინალი	ვერცხილი. რემედიუმი: 0,39 გრ.-0,66 გრ.
თარიღი	1451-1498 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №7197-7208.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი – კონსტანტინე II-ის მონეტები
აღწერა, ფოტო	<p>ბილონი. რემედიუმი: 0,43 გრ.-0,62 გრ. d=12/16.</p>

	<p>შუბლი: ორსტრიქონიანი ასომთავრული ზედწერილი – შქ/ბსუ (ზოგჯერ – შქ/ბუ), „მეფე კონსტანტინე“, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი ჰორიზონტალური ხაზით.</p> <p>ზურგი: მარცხნივ მიმავალი უცნობი მხეცი, გრძელი აშვერილი და ზურგისკენ გადახრილი კუდით (ზოგჯერ გამოსახულების ქვემოთ ან ზემოთ – ჯვარი).</p> <hr/> <p>ბილონი, წონა – მაგ. 0,57 გრ.</p> <p>შუბლი: ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა – შქ/ბე – „მეფე კონსტანტინე“, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი ჰორიზონტალური ხაზით.</p> <p>ზურგი: მზის გამოსახულება.</p> <hr/> <p>ბილონი, რემედიუმი: 0,47 გრ.- 0,64 გრ.</p> <p>ცალმხრივად სიქანაკრავ მონეტებზე კონსტანტინეს სახელის სხვადასხვა შემოკლებები გვხვდება: შქ/ბეჲ, შ/ბუ, შ/ბს, „მეფე კონსტანტინე“, ან ტიტულის გარეშე – ბს/ბეჲ, „კონსტანტინე“. დ. კაპანაძეს ეს მონეტები ქრონოლოგიურად უფრო გვიანდელად მიაჩნია. წარწერები ამ მონეტებზე, როგორც ორმხრივად სიქანაკრავ მონეტებზე, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი ჰორიზონტალური ხაზით.</p>
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ბილონი. რემედიუმი: 0,43 გრ.-0,64 გრ.
თარიღი	1478-1505 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გფ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№ 743-1213, №№1683-1863, №№7183-7482.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი – დავით X-ის მონეტები
აღწერა, ფოტო	ბილონი. შუბლი: სამსტრიქონიანი ქართული წარწერა: ⲒⲘ/ⲚⲔⲬ/ⲪⲘⲎ – „ღმერთო, გაუმარჯოს“. ზურგი: ასევე სამსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც შუბლის ლეგენდას აგრძელებს: – „მეფესა დავითს“.
ზარაფხანა	თბილისი (?).
ნომინალი	ბილონი.
თარიღი	1505-1525 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განმეების ფონდი) №3302-3325.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ბაგრატ იმერთა მეფის მონეტები
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. წონა – 0,63 გრ. d=13/14. შუბლი: პირდაპირ მიმართული სქემატურად შესრულებული მეფის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით. ზურგი: ჰორიზონტალური ხაზით გაყოფილი ორსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული ზედწერილი, რომელიც ასე უნდა იკითხებოდეს: „მეფე ბაგრატ“.
ზარაფხანა	ქუთაისი (?).
ნომინალი	ვერცხლი. წონა – 0,63 გრ.
თარიღი	1510-1565 წწ.
კოლექცია	

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. პირველი ტიპი
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. წონა – 0,62 გრ., 1,44 გრ. d=11 მმ. შუბლი: წვერულვაშიანი მამაკაცის თავის სქემატური გამოსახულება პირდაპირ, ძვირფასი თვლებით შემკული სამეფო თავსაბურით. მარცხნივ – მცენარეული ორნამენტი, ირგვლივ – ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალები. ზურგი: დაქარაგმებული ქართული ასომთავრული წარწერა: ՄՓՄԼԴ – „მეფე გიორგი“, მარჯვნივ მცენარეული ორნამენტი.
ზარაფხანა	ქუთაისი (?).
ნომინალი	ვერცხლი. წონა – 0,62 გრ., 1,44 გრ.
თარიღი	1565-1585 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №5288, 7484.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მეორე „ტიპი“
აღწერა, ფოტო	ვერცხლი. წონა – 0,75 გრ. d=6/14.

შუბლი: ორ სტრიქონად განლაგებული წარწერა. სტრიქონებს შუა ხაზია. პირველ სტრიქონზე წერია – შიქ, მეორეზე – შიქ, ე.ი. „მეფე მეფეთა“.

ზურგი: წარწერა შიქ იქი – „მეფე გიორგი“.

ვერცხლი. წონა – 0,79 გრ.
d=6/15.

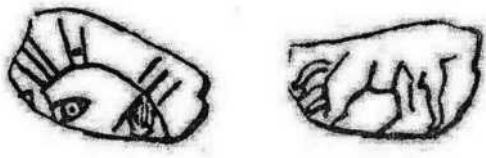
შუბლი: ორ სტრიქონად განლაგებული წარწერა. სტრიქონებს შუა ხაზია. პირველ სტრიქონზე წერია – შიქი, მეორეზე – შიქ, ე.ი. „მეფე მეფეთა“.

ზურგი: წარწერა შიქ იქი – „მეფე გიორგი“.

ვერცხლი. წონა – 0,77 გრ.
d=6/16.

შუბლი: მოგრძო არეზე წარწერა: შიქიქი – „მეფეთ“, და რადგანაც რკალი ყველა მხრიდან დახურულია, ამ ერთი სიტყვის მეტი აქ სხვა სიტყვა არც არის სავარაუდო.

ზურგი: წარწერა შიქ იქი – „მეფე გიორგი“.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მესამე ტიპი
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი. წონა – 0,82 გრ. d=8/15.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>შუბლი: ადამიანის თავი მარცხნივ. მონეტის ფირფიტის სიმცირის გამო სახე მთლიანად აღბეჭდილი არ არის. შეიმჩნევა შუბლი, მარცხენა, ფართოდ გახელილი თვალი, ნაწილობრივ იკვეთება თავსაბურავი და თითქოს წვერი. შუბლის წინ მოთავსებულია რომელიღაც ასოს მცირე ნაწილი – 7. ამ ნაწილის მიხედვით, ეს ასო, შესაძლოა, მთავრული 7, 7 ან 7 იყოს.</p> <p>ზურგი: რომელიღაც ცხოველი. კარგად ჩანს ტანი და სამი ფეხი. ბუნდოვნად მოჩანს მალა აწეული კუდი. ცხოველი მარცხნივ არის მიმართული.</p>
ზარაფხანა	ქუთაისი (?).
ნომინალი	ვერცხლი. წონა – 0,82 გრ.
თარიღი	1565-1585 წწ.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – გფ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) № 5291.

ჯგუფი	XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები
ტიპი	ქვეჯგუფი – შაჰ თაჰმასპის ბისტების მინაბაძეები
აღწერა, ფოტო	<p>ვერცხლი, წონა≈0,9 გრ. d=13/18 მმ.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

	<p>შუბლი: არაბულად, შიიტური რწმენის სიმბოლო სამ სტრიქონად: „არ არს ღმერთი გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა, ალი თანაგამზრახია ალლაჰისა“.</p> <p>ზურგი: სპარსული ზედწერილი: „შაჰ თაჰმასპ. მოიჭრა ზაგემს 963“ (= 1555/6 წწ.).</p>
ზარაფხანა	ზაგემი.
ნომინალი	ვერცხლი. წონა≈0,9 გრ.
თარიღი	XVI ს.
კოლექცია	სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი – მაგ. გვ. (სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი) №№5059, №5200, №№5292-5300.

სამეცნიერო კომენტარი	<p>XV საუკუნე საქართველოს ისტორიაში მძიმე პერიოდია. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ერთიანი საქართველო ცალკე სამეფო-სამთავროებად საბოლოოდ სწორედ XV საუკუნეში დაიშალა და ამის შემდეგ ქვეყნის ინტეგრირება დიდი ხნის განმავლობაში ვეღარ მოხერხდა. ცხადია, პოლიტიკურ კონიუნქტურასთან უნისონშია XV საუკუნის საქართველოს ნუმიზმატიკური ძეგლებიც.</p> <p>1935 წელს გორში, ყოფილი სემინარიის ქუჩასა და სასაფლაოს შორის, მიწის დამუშავების დროს, დაბალხარისხოვანი ვერცხლის და ბილონის დაკნინებული წონის მონეტების განძი აღმოჩნდა. მიახლოებითი გამოანგარიშებით ის 10000 ცალს შეიცავდა. გორის განძის მნიშვნელობა ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიისათვის უაღრესად დიდია, ვინაიდან, მისი წყალობით, მეცნიერებისთვის ცნობილი გახდა XV საუკუნის ქართველ მეფეთა, თუ ცალკეულ ფეოდალთა მონეტების უმრავლესობა და მოხერხდა მათი ზუსტი ატრიბუცია. განძის მონეტები რამდენიმე ჯგუფად იყოფა: I ჯგუფი – მონეტები ქართული ზედწერილებით; II ჯგუფი – მონეტები არაბული ზედწერილებით; III ჯგუფი – ანეპიგრაფიკული მონეტები სხვადასხვა გამოსახულებებით (მაგ. მხეცის), ან მონეტები უაღრესად დამახინჯებული ზედწერილებით. გარდა ამისა, მონეტების გარკვეული რაოდენობა ცალმხრივად სიქანაკრავია. განძის მონეტების დათარიღება იმის საშუალებით მოხერხდა, რომ მის შემადგენლობაში შემავალ ერთ-ერთ თურქულ ახჩაზე (ან მის მინაბაძზე) მოთავსებულია სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: „ისახელოს ძლევა მისი, მოჭრილია ადრიანოპოლში წელსა [8]86 (=1481 წ.)“. ამრიგად, განძის დაფლობა XV საუკუნის 80-იან წლებშია სავარაუდო და მის შემადგენლობაში შემავალი მონეტები</p>
-----------------------------	---

XV საუკუნეშია მოჭრილი. განძის ქართული მონეტები მიეკუთვნება შემდეგ მეფეებს და ფეოდალებს: ალექსანდრე I (1412-1442 წწ.), ვახტანგ IV (1442-1446 წწ.), გიორგი VIII (1446-1466 წწ.), ვიდრე ის ერთიანი საქართველოს მეფე იყო, ბაგრატ VI (1466-1478 წწ.), სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე (1451-1498 წწ.), კონსტანტინე II (1478-1505 წწ.). მისი სახელით მოჭრილი მონეტები განძის შემადგენლობაში ყველაზე მრავალრიცხოვანია და გამოირჩევა ვარიანტული მრავალფეროვნებით. განძი დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის განძების ფონდში.

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ კიდევ ერთი სამონეტო კომპლექსი, კერძოდ, ყაზბეგის რ-ნის სოფ. მნაში 1924 წელს აღმოჩენილი განძი, რომელიც ბილონის და სპილენძის 926 მონეტას შეიცავს. მნას განძის შემადგენლობა თითქმის იდენტურია გორის განძის კომპლექსისა. ის ორ წყებად შევიდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (გფ. №№3142-3481, 16293-16868). განძი შედგება XV-XVI საუკუნეების დაკნინებული მონეტებისგან და მოჭრილია შემდეგი მეფეების სახელით: ვახტანგ IV, გიორგი VIII, კონსტანტინე II და დავით X (1505-1525 წწ.). გარდა ამისა, განძის შემადგენლობაში შედიოდა თურქული ახჩების მინაბაძები, მონეტები მხეცის, თევზის და გეომეტრიული ორნამენტის გამოსახულებით.

გიორგი VII-ის შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტი მისმა ძმამ, კონსტანტინე I-მა (1407-1411 წწ.) დაიკავა. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციის ქართული მონეტების ძირითად ფონდში დაცულია ერთადერთი ვერცხლის მონეტა (№3202), რომელსაც დ. კაპანაძე კონსტანტინე I-ს აკუთვნებდა (კონსტანტინე I-ის მონეტები). მას ასეთი სახე აქვს:

ვერცხლი. წონა – 0,40 გრ.

შუბლი: კვადრატში ჩასმული ასომთავრული ასოები

Ⓔ

Ⓕ Ⓖ – კონსტანტინე.

Ⓒ

ზურგი: ორსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული წარწერა – „ღმერთი ჩემი კმაყოფაა“.

იდენტური მონეტა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში გამოაქვეყნა ვ. ლანგლუამ და შეცდომით კონსტანტინე II-ს

მიაკუთვნა. მაგრამ, როგორც მის მიერ არც თუ ისე ზუსტად დასახელებული თარიღიდან ჩანს (1407-1414 წწ.), ის კონსტანტინე I გულისხმობდა.

ეს მონეტა უცილობლად კონსტანტინე I ეკუთვნის. ამის დასამტკიცებლად სამი საბუთის მოტანა შეიძლება: 1. აღწერილი მონეტა გარეგნულად ახლოს დგას გიორგი VII-ის მონეტასთან, 2. მიუხედავად იმისა, რომ გორის და მნას განძებში, კონსტანტინეს სახელით აღბეჭდილი მონეტები მრავალი ვარიანტით არის წარმოდგენილი, ანალოგიური მონეტა იქ არ გვხვდება, დაბოლოს, 3. ასეთი მონეტა შედიოდა 1832 წელს ლორეში აღმოჩენილ ფულად განძში, რომლის უკიდურესი ქრონოლოგიური ზღვარი 1426 წელია.

ალექსანდრე I-ის (1412-1442 წწ.) მონეტები სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკურ კოლექციაში არ ინახება. მართალია, გორის განძში ერია ერთადერთი ცალი (გვ. №7183, წონა – 0,38 გრ.), რომელსაც დ. კაპანაძე ალექსანდრე I-ს აკუთვნებს, მაგრამ ეს მონეტა იმდენად გაცვეთილია, რომ გადაჭრით რაიმეს მტკიცება შეუძლებელია (ალექსანდრე I-ის მონეტები). მონეტის შუბლზე თითქოს უნდა იკითხებოდეს შებრუნებული მთავრული ასო კ (რ). თუ ეს ასეა, მაშინ ის ნამდვილად ალექსანდრე I ეკუთვნის, რადგან, როგორც ჯერ კიდევ ვ. ლანგლუამ მიუთითა, ეს ასო ქორონიკონს აღნიშნავს, და ალექსანდრე I-ის გამეფების წელს ემთხვევა (100=1412 წელს). ვ. ლანგლუა, მართალია, სწორ გზაზე იდგა, როდესაც კ-ში ქორონიკონის აღმნიშვნელი დაინახა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან ასეთი მონეტა შეცდომით კონსტანტინე I მიაკუთვნა.

ალექსანდრე I ჯერ კიდევ ვერცხლის მონეტის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: მონეტის ცენტრში ხაზოვან რკალში ჩასმული მთავრული ასო კ (რ) (ხშირ შემთხვევაში შებრუნებული), წრიული ასომთავრული წარწერა, რომელიც, ევგ. პახომოვის ცნობით, კარგად შენახულ ცალეზე იკითხება ასე: „მეფეთა მეფე ალექსანდრე“.

ზურგი: ორსტრიქონიანი ქართული წარწერა: სქც/ოსც „სახელითა ღვთისაჲთა“.

გ. დუნდუამ თავის დროზე სანკტ-პეტერბურგის/ლენინგრადის ერმიტაჟის საცავში დაცული ალექსანდრე I მონეტები შეამოწმა და ევგ. პახომოვის წაკითხვის სისწორეში დარწმუნდა. განსაკუთრებით კარგად იკითხება მონეტის ზურგის ზედწერილი: სქც/ოსც (სახელი-

თა ღვთისადათა). მონეტის შუბლის წარწერის ამოკითხვა კი რამდენიმე მონეტის ლეგენდის ფრაგმენტების შეერთებით მოხერხდა, რადგან სრული ზედწერილი არც ერთ მათგანზე შერჩენილი არ არის. სულ ერმიტაჟში ალექსანდრე I მონეტები 73 ცალის რაოდენობითაა დაცული.

ალექსანდრე I ტახტზე მისმა ვაჟმა, ვახტანგ IV (1442-1446 წწ.) შეცვალა. დ. კაპანაძეს გამოქვეყნებული აქვს ვახტანგ IV-ის მონეტების ერთი ვარიანტი, რომელიც გორის განძში აღმოჩნდა (გგ. №7184) (ვახტანგ IV-ის მონეტები მთავრული წარწერებით), მაგრამ ის ისე ცუდად არის დაცული, რომ მნას განძის იდენტური ცალები რომ არა, მისი მიკუთვნება ვახტანგისადმი გამწვანდებოდა.

ბილონი. რემედიუმი: მაგ. 0,60 გრ.-0,85 გრ.

შუბლი: სამსტრიქონიანი ქართული წარწერა: $\text{N} \text{Q} / \text{N} \text{S} \text{K} / \text{X} \text{Q} \text{S}$ – „ღმერთო, გაუმარჯოს“.

ზურგი: ასევე სამსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც შუბლის ლეგენდას აგრძელებს: $\text{S} \text{P} \text{N} / \text{S} \text{C} \text{H} \text{E} / \text{P} \text{N} \text{S}$ – „მეფესა ვახტანგს“.

სოფ. მნას მეტად საინტერესო, მაგრამ, სამწუხაროდ, დღემდე გამოუქვეყნებელი განძის შემადგენლობაში დაფიქსირებულია ვახტანგ IV-ის მონეტის სხვა ვარიანტი (ვახტანგ IV-ის მონეტები ცხოველის გამოსახულებით).

ბილონი. რემედიუმი: მაგ. 0,65 გრ.-0,88 გრ.

შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული წარწერა: $\text{S} \text{P} \text{N} / \text{H} \text{E} \text{E}$ – „მეფე ვახტანგი“.

ზურგი: ცხოველის გამოსახულება, რომელიც ძლიერ წააგავს სახედარს.

ცხადია, აღწერილი მონეტები ვახტანგ IV ეკუთვნის, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი XVI საუკუნის პირველ მეოთხედში ჩამარხული განძის შემადგენლობაში შედიოდა. სხვა ვახტანგი ამ ხანაში არ მოიძებნება. ამაზე ნათლად მეტყველებს თვით მნას განძის შემადგენლობის ანალიზიც. დასახელებული განძი შედგება ვახტანგ IV-ის I ვარიანტის, გიორგი VIII-ის, კონსტანტინე II-ის და დავით X-ის მონეტებისგან. სავსებით ნათელია, რომ ქართველ მეფეთა ასეთი თანმიმდევრობა

შემთხვევითი არ არის და აღწერილი მონეტაც ვახტანგ IV უნდა მიეკუთვნოს.

გორის განძში გიორგი VIII-ის (1446-1466, 1466-1476 წწ.) ერთმანეთისგან განსხვავებული ლეგენდიანი მონეტები აღმოჩნდა. მათი აღწერილობა ასეთია:

გიორგი VIII-ის მონეტები „მეფეთა მეფის“ ტიტულით. ბილონი. რემედიუმი: 0,47-0,70 გრ.

შუბლი: ოთხსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერა: ՄԴԴ/ՄԴԴԾ/ՄԶԿԸՈ/ՆԿԴԿ – „მეფე მეფეთა, მონა ღვთისა, გიორგი“.

ზურგი: თანაბარტოტებიანი ჯვარი.

გიორგი VIII-ის მონეტები „მეფის“ ტიტულით.

ბილონი.

შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული ზედწერილი – [ՄԴԴ]/ԿԿԿ – „მეფე გიორგი“.

ზურგი: რომელიღაც ცხოველის კონტურები, ხშირ შემთხვევაში კი, გამოსახულების გარეშე.

დ. კაპანაძის აზრით, მონეტა, რომლის ზედწერილში გიორგი მოხსენებულია უბრალოდ „მეფედ“ და არა „მეფეთა მეფედ“, უნდა ეკუთვნოდეს მისი კახეთში მეფობის პერიოდს (1466-1476 წწ.), როდესაც მას, ბაგრატ VI-ის მიერ შევიწროებულს, არ შეეძლო რაიმე პრეტენზია ჰქონოდა „მეფეთა მეფის“ ტიტულზე. შეიძლება ეს ასეც იყოს.

გიორგი VIII-ის მეტოქეს, ბაგრატ VI-ს (1466-1478 წწ.) უნდა ეკუთვნოდეს შემდეგი მონეტა (ბაგრატ VI-ის მონეტები):

ბილონი. წონა≈0,64 გრ.

შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული წარწერა – ՄԴԴ/ԿԿԸ – „მეფე ბაგრატ“.

ზურგი: ფრთოსანი მხეცის გამოსახულება.

გორის განძში ასეთი მონეტა ორ ცალად აღმოჩნდა.

გიორგი VIII-ის და ბაგრატ VI-ის მონეტების სინქრონულია

ყვარყვარე ათაბაგის მონეტა (ყვარყვარე ათაბაგის მონეტები).
ვერცხლი. რემედიუმი≈0,39 გრ.-0,66 გრ.

შუბლი: ხაზოვან ოთხკუთხედში ორსტრიქონიანი მხედრული ზედწერილი – ყრ/ყრე (ზედწერილი შესრულებულია შებრუნებულად), „ყვარყვარე“. გვაქვს მონეტა ასომთავრული წარწერით.

ზურგი: თევზის სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების ზემოთ და ქვემოთ რვაქიმიანი ვარსკვლავი.

ფეოდალურ მონეტებს თავდაპირველად მ. ბარათაევი შეეხო, მაგრამ მსგავსი მონეტა შეცდომით რუსუდანს (1222-1245 წწ.) მიაკუთვნა. ათაბაგ ყვარყვარეს სახელის ასოებში მან 450 (=1230 წ.) დაინახა, რომელიც რუსუდანის დრამებზე გვხვდება.

შემდეგში, იდენტური მონეტა, რომელიც გორის განძში აღმოჩნდა, ოღონდ ასომთავრული ზედწერილით, დ. კაპანაძემ მიაკუთვნა ბაგრატ VI-ის და კონსტანტინე II-ის თანამოსაყდრეობის (1466-1478 წწ.) პერიოდს. უკვე მაშინვე ავტორი თავის განსაზღვრას ეჭვის ქვეშ აყენებდა. ამიტომ იყო, რომ ზედწერილის საკუთარ წაკითხვას (ხჩ/ჟს . . .?) კითხვის ნიშანი დაუსვა. სხვა ცალის აღმოჩენამ მხედრული წარწერით კი მას საშუალება მისცა სწორად ამოეხსნა ამ თევზის გამოსახულებიანი მონეტების მომჭრელის ვინაობა. ეს არის სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე (1451-1498 წწ.), ცნობილი თავისი პარტიკულარიზმით. მისი მონეტების სხვადასხვა ვარიანტი მოწმობს, რომ მესხეთის ზარაფხანა, რომელიც, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, ახალციხეში იყო, საკმაო პროდუქციას უშვებდა. ყვარყვარეს მონეტებიდან განსაკუთრებით გამოსაყოფია ის ცალი, რომელსაც ც. ღვაბერიძემ მიაკვლია და რომლის შუბლზე ათაბაგის სახელი არაბულად არის დაქარაგმებული, ხოლო ზურგზე ისევ და ისევ თევზია გამოსახული.

სპეციალურად უნდა შევჩერდეთ ანეპიგრაფიკულ მონეტებზე, რომელთა ემისია ახალციხის ზარაფხანაში არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ქვემოთ წარმოდგენილია მათი აღწერილობა ც. ღვაბერიძის მიხედვით:

1. გვ. №7200. ვერცხლი. წონა – 0,77 გრ. d=14/16 მმ.

შუბლი: წრეში მოთავსებული მარჯვნივ მიმართული თევზის სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების ზემოთ და ქვემოთ წერტილები.

ზურგი: წრეში მოთავსებულია თევზის სქემატური გამოსახულება მარცხნივ. ზემოთ და ქვემოთ წერტილები.

2. ქვ. №603. ვერცხლი. წონა – 0,48 გრ. d=13/14 მმ.

შუბლი: წრეში გამოსახული ჯვარი.

ზურგი: წრეში მოთავსებული თევზის სქემატური გამოსახულება მარცხნივ.

3. ქვ. №3215. ვერცხლი. წონა – 0,73 გრ. d=13/14 მმ.

შუბლი: წრეში მოთავსებული თევზის გამოსახულება მარცხნივ.

ზურგი: ხაზოვან ოთხკუთხედში სუნიტური რწმენის ფორმულა სამ ხაზზე არაბულად – „არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა“.

როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული, თევზის გამოსახულებიანი ქართული მონეტები ანონიმურია. მიუხედავად ამისა, დ. კაპანაძემ ეს მონეტები სავსებით მართებულად მესხეთის ზარაფხანას დაუკავშირა. მას მხარი დაუჭირა გ. დუნდუამ. მეტიც: გ. დუნდუამ სპეციალურად განიხილა თევზის გამოსახულებიანი ანონიმური მონეტების ატრიბუცია-დათარიღების საკითხი და, განძების კომპლექსების ანალიზისა და ამ მონეტების დიდი მსგავსების საფუძველზე ყვარყვარეს სახელიან მონეტებთან, დაასკვნა, რომ მათი ემისია ყვარყვარე ათაბაგს ეკუთვნის, ოღონდ ისინი მოჭრილია მისი მოღვაწეობის შედარებით ადრეულ პერიოდში, ვიდრე ის მეფე გიორგის ტყვედ აიყვანდა 1465 წელს.

გორის და მნას განძებში ყველაზე მრავლად წარმოდგენილია კონსტანტინე II-ის (1478-1505 წწ.) მონეტები. ისინი ორ ვარიანტად იყოფა, როგორც ტექნიკური შესრულების, ასევე მონეტაზე კონსტანტინეს სახელის გადმოცემის თვალსაზრისით. პირველ ვარიანტს ეკუთვნის ორმხრივად სიქანაკრავი მონეტები, რომლებზედაც კონსტანტინეს სახელს თან ახლავს ტიტული „მეფე“. მეორე ვარიანტს ცალმხრივად სიქანაკრავი მონეტები შეადგენს. ზოგიერთ შემთხვევაში, კონსტანტინეს სახელს თან ახლავს ტიტული „მეფე“, ზოგიერთ შემთხვევაში კი არა (კონსტანტინე II-ის მონეტები).

პირველი ვარიანტის მონეტების აღწერილობა ასეთია:

ბილონი. რემედიუმი: 0,43 გრ.-0,62 გრ.

შუბლი: ორსტრიქონიანი ასომთავრული ზედწერილი – შქ/ԿՏ (ზოგჯერ – შქ/ԿԴ), „მეფე კონსტანტინე“, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი ჰორიზონტალური ხაზით.

ზურგი: მარცხნივ მიმავალი უცნობი მხეცი, გრძელი აშვერილი და ზურგისკენ გადახრილი კუდი (ზოგჯერ გამოსახულების ქვემოთ ან ზემოთ – ჯვარი).

ამავე ვარიანტს მიეკუთვნება გორის განძში აღმოჩენილი ოთხი მონეტა.

ბილონი. წონა – მაგ. 0,57 გრ.

შუბლი: ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა – **ՄՓ/ԿԸ** – „მეფე კონსტანტინე“, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი ჰორიზონტალური ხაზით. ოთხივე მონეტა გაცვეთილია.

ზურგი: მზის გამოსახულება

ცალმხრივად სიქანაკრავ მონეტებზე კონსტანტინეს სახელის სხვადასხვა შემოკლებები გვხვდება: **ՄՓ/ԿԸԲԴ**, **Մ/ԿԴ**, **Մ/ԿԸ**, „მეფე კონსტანტინე“, ან ტიტულის გარეშე – **ԿԸ/ԸԲԴ**, „კონსტანტინე“. დ. კაპანაძეს ეს მონეტები ქრონოლოგიურად უფრო გვიანდელად მიაჩნია. წარწერები ამ მონეტებზე, როგორც ორმხრივად სიქანაკრავ მონეტებზე, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი ჰორიზონტალური ხაზით (ბილონი, რემედიუმი: 0,47 გრ.-0,64 გრ.).

მასალის სიმცირის და სირთულის გამო, შეიძლება ითქვას, რომ XVI საუკუნის ქართული მონეტები ყველაზე ნაკლებად არის შესწავლილი. ნუმიზმატიკის განყოფილების ძველი თანამშრომლების გადმოცემით, თავის დროზე თ. ლომოურს პუბლიკაციისთვის მოუძიებია უკვე არაერთგზის მოხსენიებული მნას განძი, რომლის შემადგენლობაშიც, ძირითადად, დავით X-ის (1505-1525 წწ.) მონეტები შედის. სამწუხაროდ, ეს გამოკვლევა თვალს მიეფარა. ამრიგად, მნას განძი გამოუქვეყნებელია, რაც გარკვეულ უხერხულობას და სირთულეს ქმნის. ჯერ კიდევ XX საუკუნის 60-იან წლებში გ. დუნდუამ, XV საუკუნის მასალაზე მუშაობის პარალელურად, მნას განძის მონეტებიც გადაათვალიერა და დარწმუნდა იმაში, რომ დავით X-ის მონეტების უმრავლესობა ზუსტი ასლია ვახტანგ IV-ის I ვარიანტის ფულისა. შეცვლილია მხოლოდ მეფის სახელი. თუ ვახტანგ IV-ის მონეტის შუბლის და ზურგის ლეგენდა იკითხება ასე: „ღმერთო, გაუმარჯოს//მეფესა ვახტანგს“, დავითის მონეტების ზედწერილს კი ასეთი სახე აქვს: „ღმერთო, გაუმარჯოს//მეფესა დავითს“. ცხადია, მნას განძში დავითის მონეტების სხვადასხვა ვარიანტი შედის (დავით X-ის მონეტები).

XVI საუკუნის ქართული მონეტების ისტორია ამით ამოიწურებოდა, რომ, საბედნიეროდ, 1946 წელს ხონის რაიონის სოფელ პატარა ჯიხაიშში არ აღმოჩენილიყო ვერცხლის მონეტების საკმაოდ მოზრდილი განძი, რომლის შემადგენლობაში შემავალი ფულები, სამწუხაროდ, თითქმის მთლიანად მიმოიფანტა. გადარჩა მხოლოდ 18 მონეტა.

განძის გადარჩენილმა ამ მცირე ნაწილმაც კი საშუალება მისცა თ. ლომოურს ნაწილობრივ შეევსო XVI საუკუნის ქართული ნუმიზმატიკის ხარვეზი. 18 მონეტიდან 5 ქართულია, 4 თურქული და 9 ირანული. ყველა მათგანი ვერცხლისაა.

5 ქართული მონეტა სამ სხვადასხვა ტიპს იძლევა:

I ტიპი (გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. პირველი ტიპი).

გვ. №5288. წონა – 0,62 გრ. d=11 მმ.

შუბლი: წვერულვაშიანი მამაკაცის თავის სქემატური გამოსახულება პირდაპირ, ძვირფასი თვლებით შემკული სამეფო თავსაბურთით. მარცხნივ – მცენარეული ორნამენტი, ირგვლივ – ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალები.

ზურგი: დაქარაგმებული ქართული ასომთავრული წარწერა: შქუღუ – „მეფე გიორგი“, მარჯვნივ მცენარეული ორნამენტი.

პირველად ასეთი მონეტა მ. ბარათაევმა გამოაქვეყნა და სრულიად დაუსაბუთებლად ის გიორგი II-ს (1072-1089 წწ.) მიაკუთვნა. ვ. ლანგლუამ ეს ატრიბუცია არ გაიზიარა. მ. ბარათაევის მიერ გამოცემული და 1850 წელს თბილისის მიდამოებში აღმოჩენილი განძის ცალები მან გიორგი VIII-ს მიაკუთვნა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ექვ. თაყაიშვილმა პარიზში გამოცემულ ერთ-ერთ თავის ნაშრომში ეს მონეტა „გიორგაულად“ მიიჩნია, მაგრამ როდესაც პატარა ჯიხაიშის განძის შემადგენლობას გაეცნო, ამ ატრიბუციაზე უარი თქვა და მის განკარგულებაში არსებული ეგზემპლარი 1951 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა (გვ. №7484). ეს ცალი პატარა ჯიხაიშის ცალისაგან განსხვავდება წონით და ზომით (წონა – 1,44 გრ., d=13/18 მმ.) და, როგორც დ. კაპანაძე ვარაუდობს, ის ორმაგი ნომინალია.

II ტიპი (გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მეორე „ტიპი“). პატარა ჯიხაიშის განძის შემადგენლობაში მეორე „ტიპის“ სამი მონეტა შედის. გვ. №№5289, 5290, 5303. წონა – 0,75, 0,77, 0,79; d=6/14, 6/16, 6/15. სამივე მონეტა ერთი და იმავე სახისაა: მოგრძო, კუთხოვანი მოყვანილობის ლითონის ფირფიტაზე ორივე მხრიდან აღბეჭდილია ასომთავრული წარწერები. ორი მონეტა, №№5289 და 5303, თ. ლომოურის დაკვირვებით, ერთი და იმავე სიქით უნდა იყოს მოჭრილი, მესამე კი, №5290, ამათ ვარიანტს უნდა წარმოადგენდეს.

№5289-ის ავერსის წარწერა ორ სტრიქონად არის განლაგებული. სტრიქონებს შუა ხაზია. პირველ სტრიქონზე წერია – შქუღ, მეორეზე –

ჰფ, ე.ი. „მეფეთა მეფე“, ან „მეფე მეფეთა“. სიზუსტის დადგენაში გვეხმარება №5303. აქ წარწერა სრულად არის მოცემული – ოქო, რამაც თ. ლომოურს საშუალება მისცა ავერსის მთელი წარწერა ამოეკითხა, როგორც „მეფე მეფეთა“. ირგვლივ ორმაგ ხაზოვან რკალს შუა წერტილოვანი რკალი. რევერსის წარწერა ორივეზე იდენტურია: ოქოქო – „მეფე გიორგი“.

მესამე მონეტა (გგ. №5290) პირველი ორისგან განსხვავდება მხოლოდ ავერსის წარწერით. მოგრძო არეზე წერია: ოქოქო – „მეფეთ“, და რადგანაც რკალი ყველა მხრიდან დახურულია, ამ ერთი სიტყვის მეტი აქ სხვა სიტყვა არც არის სავარაუდო. რევერსი ამ მონეტისა წინა ორის იდენტურია. ამრიგად, მთელი ზედწერილი ამ ცალისა ასეთი სახისაა: ოქოქო ოქოქო – „მეფეთ მეფე გიორგი“.

ორი ანალოგიური მონეტა 1850 წელს თბილისის მიდამოებში აღმოჩენილ განძშიც ყოფილა. ისინი აღწერილი აქვს ვ. ლანგლუას, მაგრამ როგორც აღწერა, ისე ატრიბუცია მცდარია.

III ტიპი (გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მესამე ტიპი). გგ. №5291. წონა – 0,82. d=8/15.

ის მოგრძო, არასწორი ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა. ერთ მხარეზე ჩანს ადამიანის თავი მარცხნივ. მონეტის ფირფიტის სიმცირის გამო სახე მთლიანად აღბეჭდილი არ არის. შეიმჩნევა შუბლი, მარცხენა ფართოდ გახედილი თვალი, ნაწილობრივ იკვეთება თავსაბურავი და თითქოს – წვერი. შუბლის წინ მოთავსებულია რომელიღაც ასოს მცირე ნაწილი – ო. ამ ნაწილის მიხედვით, ეს ასო, შესაძლოა, მთავრული ო, ო ან ო იყოს. მეორე მხარეს რაღაც ცხოველია გამოსახული. კარგად ჩანს ტანი და სამი ფეხი. ბუნდოვნად მოჩანს მაღლა აწეული კუდი. ცხოველი მარცხნივ არის მიმართული.

ორი ასეთი მონეტა 1850 წელს აღმოჩენილი განძიდან გამოქვეყნებული აქვს ვ. ლანგლუას. ის მონეტის ზურგზე გამოსახულ ცხოველს ლომად მიიჩნევს. ვ. ლანგლუას მიერ ტაბულაზე №3-ით გამოქვეყნებული მონეტის ფირფიტა უფრო ფართოა, ამიტომ ადამიანის თავის წინ აღბეჭდილია სამი მთავრული ასო: ოქო. ვ. ლანგლუა მათ კითხულობს, როგორც „მეფე გიორგი“, რასაც თ. ლომოური, გამომდინარე აღნიშნული განძის კომპლექსიდან, ეთანხმება.

ვ. ლანგლუაზე ადრე ასეთივე მონეტა მ. ბარათაევმა გამოსცა. მის ეგზემპლარზე კარგად ჩანს მარცხნივ მიმართული თავი, წვერულვაში, თავსაბურავი. თავი ისეა მოთავსებული მონეტის არეზე, რომ წინ და უკან, მას და მონეტის ნაპირს შუა დატოვებულია მცირე

ადგილი. ამ ადგილზე მოთავსებულია ასომთავრული ზედწერილი: თავის წინ – ՄՓԴ, უკან – ԴԴ, ე.ი. „მეფე გიორგი“. ირგვლივ წერტილოვანი რკალი. რაც შეეხება რევერსის გამოსახულებას, მონეტის ცუდი დაცულობის გამო ცხოველის კონტურები კარგად არ ჩანს. მ. ბართაევი მას გარეულ ღორს ამსგავსებს. თვით მონეტას ის გიორგი I-ის (1014-1027 წწ.) მოჭრილად მიიჩნევს.

ვ. ლანგლუას ატრიბუციით, მისი ემისია გიორგი VIII-ს ეკუთვნის.

საბოლოო ჯამში, ვის უნდა მიეკუთვნოს 1850 წელს თბილისის მიდამოებში აღმოჩენილი და პატარა ჯიხაიშის განძების შემადგენლობაში შემავალი მეფე გიორგის სახელით მოჭრილი მონეტები? საბედნიეროდ, პატარა ჯიხაიშის განძში აღმოჩნდა კარგად დათარიღებული უცხოური მონეტები, რომლებიც საზღვრავს განძის ქართულ მონეტებს. ეს არის სულთან მურად III-ის (1574-1595 წწ.) ჰიჯრ. 982 წლით (=1574-1575 წწ.) დათარიღებული ოსმალური ახჩა. თავისთავად ცხადია, რომ მეფე გიორგი XVI საუკუნის II ნახევრის პოლიტიკური მოღვაწეა.

საინტერესო მონეტებს თავის სახელმძღვანელოში შეეხო დ. კაპანაძე. მართალია, თ. ლომოურის ატრიბუციაში მას რაიმე კორექტივი არ შეუტანია, მაგრამ გამოთქვა თავისი მოსაზრება ზემოთ აღწერილი მონეტების დიზაინთან დაკავშირებით. ის წერს: „XIV-XV საუკუნეების დანარჩენ მონეტებთან შედარებით ეს ორი აღწერილი ნიმუში (ჩვენთან I და II ტიპი – თ. დ.) ფულის მოჭრის ნამდვილი შედეგია: გამოსახულება ისე მხატვრულად არის შესრულებული (იგულისხმება I ტიპის მონეტის იკონოგრაფია – თ. დ.), რომ ხელოვნებამცოდნე ო. სანებლიძე ამ მონეტაზე მოთავსებულ გამოსახულებას გელათის ერთ-ერთ ხატზე მოჭედილ გიორგი II გამოსახულებასა და ამავე ტაძრის ფრესკას ადარებს. ზედწერილის მოყვანილობაც განსაკუთრებით ლამაზი და მოხდენილია. სიფაქიზე და ხელოვნება, რომლებიც ხელოსანს გამოუჩენია ნახატის და წარწერების გადმოცემის დროს, იმდენად მაღალია, რომ განცვიფრებას იწვევს; საოცარია როგორ შეძლო ხელოსანმა მცირე ზომის ლითონის ფირფიტაზე ასე ლამაზად, კოხტად და მოხდენილად ასეთი მინიატურული გამოსახულებისა და წარწერის მოთავსება.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ მიუხედავად მძიმე პირობებისა, რომელშიც იმ დროს დასავლეთ საქართველო იმყოფებოდა, გიორგი ბაგრატიის ძის მონეტები, თავისი ტექნიკური და მხატვრული ნიშნებით, გაცილებით უკეთესია, ვიდრე მათი თანადროული თურქული მონეტები. საინტერესოა, რომ ლითონის სინჯი და წონაც უფრო

მაღალია“.

შიეძლებოდა აქ დაგვესრულებია XVI საუკუნის ქართული მონეტების მიმოხილვა, მაგრამ მას კიდევ ერთი შტრიხი აკლია.

მ. ბარათაევს და ვ. ლანგლუას გამოქვეყნებული ჰქონდათ ქართული მონეტების ისეთი ნიმუში, რომელზედაც იკითხებოდა სახელი ბაგრატ (ბაგრატ იმერთა მეფის მონეტები). თავის დროზე ვერცხლის ეს მონეტა ვ. ლანგლუამ ბაგრატ III იმერთა მეფეს მიაკუთვნა. ამ მონეტის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: პირდაპირ მიმართული სქემატურად შესრულებული მეფის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით.

ზურგი: ჰორიზონტალური ხაზით გაყოფილი ორსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული ზედწერილი, რომელიც ასე უნდა იკითხებოდეს: „მეფე ბაგრატ“.

დ. კაპანაძე შენიშნავს: „პატარა ჯიხაიშის განძიდან შემორჩენილ ნაწილში ბაგრატის სახელით აღბეჭდილი მონეტა არ აღმოჩნდა, მაგრამ არსებული ნიმუშების დაპირისპირება და ტიპების შედარება შესაძლებლობას იძლევა ამავე პერიოდს დავუკავშიროთ და 1510-1565 წლებით დავათარილოთ ქვემომოყვანილი (იგულისხმება ზემოთ აღწერილი ფული – თ. დ.) ვერცხლის წვრილი მონეტა“.

ეს, რაც შეეხება XVI საუკუნის საკუთრივ ქართულ მონეტებს. მაგრამ საკითხი ამით არ ამოიწურა. საქართველოს ერთ-ერთ ზარაფხანაში იმავე XVI საუკუნეში უცხო ქვეყნის მმართველის სახელით ვერცხლის მონეტები იჭრება. ეს ზარაფხანა არის ზაგემი. მისი ფუნქციონირების ფაქტი დადასტურდა პანკისის ხეობის სოფ. ბირკიანში (ახმეტის რ-ნი) 1967 წელს აღმოჩენილი სპარსული ვერცხლის მონეტების განძის შემადგენლობით. ამ განძში შედიოდა შაჰ სეფი I-ის (1629-1642 წწ.), სეფიანის, სახელით ზაგემში მოჭრილი ორი აბაზიანიც, დათარიღებული ჰიჯრ. 1039 წლით (=1629 წ.). თ. ქუთელიას გამოკვლევის თანახმად, რომელმაც მონოგრაფიულად შეისწავლა საქართველოსა და სეფიანთა ირანის ურთიერთობა ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, დადგინდა, რომ სამონეტო ემისიას ზაგემის ზარაფხანა XVI საუკუნეშიც ახორციელებდა.

ზაგემი მდებარეობდა მდ. ალაზნის მარცხენა ნაპირზე, ისტორიული კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში, გრემიდან შირვანში მიმავალ გზაზე. საისტორიო წყაროების მიხედვით, XVI-XVII საუკუნეებში ზაგემი, გრემსა და თელავთან ერთად, კახეთის მნიშვნელოვან სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრს წარმოადგენდა.

თ. ქუთელიამ სხვადასხვა მუზეუმში მუშაობის პროცესში მიაკვლია 26 ვერცხლის მონეტას, რომელთა ემისია განხორციელდა ზაგემის ზარაფხანაში სეფიანი შაჰის, თაჰმასპ I-ის (1524-1576 წწ.) სახელით. მან ზოგიერთ ცალზე მათი მოჭრის თარიღიც ამოიკითხა: ჰიჯრ. 963 წელი (1555-1556 წწ.), 975 წელი (1567-1568 წწ.), 977 წელი (1569-1570 წწ.). ეს მონეტები მცირე ზომისა და მოგრძო ფორმისაა. მათი სიგრძე 11-13 მმ. მერყეობს, ხოლო სიგანე – 8-9 მმ. თ. ქუთელიამ წონის მიხედვით დაადგინა, რომ ისინი ბისტს, ან ნახევარშაჰებს წარმოადგენდა. ბისტის წონაა 0,91 გრ., ხოლო ნახევარშაჰის – 1,05 გრ. ამ მონეტებზე, ცხადია, ქართული არაფერია. მათ შუბლზე არაბულად მოთავსებულია შიიტური რწმენის სიმბოლო, ხოლო ზურგზე – ზარაფხანის სახელი და თარიღი. ქვემოთ წარმოდგენილია სანიმუშო ცალის აღწერილობა:

შუბლი: არაბულად, შიიტური რწმენის სიმბოლო სამ სტრიქონად: „არ არს ღვთაება, გარდა ალლაჰისა, მუჰამმადი მოციქულია ალლაჰისა, ალი თანაგამზრახია ალლაჰისა“.

ზურგი: სპარსული ზედწერილი: „მოიჭრა ზაგემს 963 წელს (=1555/1556 წწ.).“

კახეთში სეფიანთა სახელით მოჭრილი მონეტები მოწმობს ამ სამეფოს პოლიტიკურ დამოკიდებულებას უცხო ქვეყანაზე, ირანის შაჰის უზენაესობის ცნობას.

დაბოლოს, როგორც ფაქტობრივი მასალა ადასტურებს, საქართველოში იჭრება თაჰმასპ I-ის მონეტების იმიტაციები (შაჰ თაჰმასპის ბისტების მინაბადები).

უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ ჩვენთვის ცნობილი პატარა ჯიხაიშის განძის შემადგენლობიდან სულ 18 მონეტა გადარჩა. აქედან 5 ქართულია, 4 – თურქული, ხოლო 9 – ირანული, ან ირანულის მიმბადველობა (ამ უკანასკნელთა საინვენტარო №№5292-5300). თ. ლომოურის აღწერით, „ . . . გარეგნულად ესენი წარმოადგენენ მოგრძო არასწორ ოთხკუთხედ ფირფიტებს დიამეტრით 6/11 მილიმეტრიდან 13/16 მილიმეტრამდე და წონით 0,42 გრამიდან 0,75 გრამამდე. ფირფიტების ორივე მხარეს აღბეჭდილია არაბული წარწერები. ერთი მხარის წარწერა ჩვეულებრივი მუსლიმანური სიმბოლო უნდა იყოს, ხოლო მეორე მხარისა სრულიად გაურკვეველია. არც ერთ მათგანზე თარიღი არ ჩანს, მაგრამ სხვადასხვა ნიშნების შემწეობით მათი ზოგადი დათარიღება მაინც შესაძლებელია . . . საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკის კაბინეტში დაცულია მოზრდილი კოლექცია – რიცხვით 692 ცა-

	<p>ლი, რომელიც, მცირედის გამოკლებით, შედგება ამავე ტიპის ფულებისგან. წარწერები მეტწილად გაურკვეველია. ორ ცალზე №№5059, 5200 შესაძლებელი გახდა თარიღის ჰიჯრით 963 წლის (=1555 წ.) ამოკითხვა“. ეს წელი კი შედის თაჰმასპ I-ის მმართველობის ხანაში.</p> <p>ასეთივე მონეტები შედიოდა აგრეთვე 1909 წელს ამბროლაურის მახლობლად აღმოჩენილი დიდი განძის შემადგენლობაშიც. ამ კომპლექსის ერთი ნახევარი შაჰ-აბას I-ის (1589-1629 წწ.) მონეტები იყო, ხოლო მეორე – მოგრძო ოთხკუთხედი ფორმის წვრილი ფული დამახინჯებული არაბული წარწერებით. ევგ. პახომოვი თვლიდა, რომ ეს ამოუცნობი მონეტები ფორმით და ზომით მსგავსია თაჰმასპ I-ის მონეტების და მათი ემისია დასავლეთ საქართველოშია სავარაუდო. იმერეთის ზარაფხანის პროდუქციად მიიჩნევა მათ დ. კაპანაძეც.</p> <p>ცხადია, სრულიად აშკარაა, რომ თაჰმასპ I-ის მონეტების მინაბამებს საქართველოში სპარსეთიდან არავინ შემოიტანდა, ის ადგილობრივი ემისიაა, მაგრამ ვის მიერ ხორციელდება ეს ღონისძიება, ან სად? პატარა ჯიხაიშის განძის შემადგენლობაში ჰიჯრ. 982 წლით (1574-1575 წწ.) დათარიღებული ოსმალური ახჩაც შედიოდა. აქედან გამომდინარე, ჩვენთვის საინტერესო მონეტებიც შესაბამისი პერიოდით უნდა დათარიღდეს. ამ დროს კი იმერეთის ტახტზე გიორგი II (1565-1585 წწ.) ზის, რომელიც თვითონ ჭრის მონეტებს საკუთარი სახელით. რაში სჭირდებოდა მას იმიტაციების ემისია? ამ კითხვას პასუხი უნდა გაეცეს, ვინაიდან საქართველოს სამონეტო ცირკულაციაში ოსმალური ახჩების და სპარსული მონეტების მინაბამების აქტიური როლი განძების (გორის, მნას, ამბროლაურის სამონეტო კომპლექსები) შემადგენლობით კარგად დასტურდება.</p>
--	---

<p>ბიბლიოგრაფია</p>	<p>გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში. თბ. 1964; სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი XV საუკუნის საქართველოში (ისტორიულ-ნუმისმატიკური ნარკვევი). ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი. თბ. 1965; ფული საქართველოში. თბ. 2003 (მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა) (თ. დუნდუასთან, ნ. ჯავახიშვილთან და ა. ერისთავთან თანაავტორობით); ქართული ნუმისმატიკა. I. თბ. 2006, ქართული ნუმისმატიკა. II. თბ. 2011 (თ. დუნდუასთან თანაავტორობით); ქართული ნუმისმატიკური ლექსიკონი. თბ. 2009 (ირ. ჯალაღანიასთან თანაავტორობით); XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა ემისიები. თბ. 2011 (თ. დუნდუასთან თანაავტორობით).</p>
----------------------------	--

	<p>დ. კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა. თბ. 1969; XV საუკუნის ქართული ფულის გორის განძი. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე (სსმმ). ტ. X-B. 1940.</p> <p>თ. ლომოური. პატარა ჯიხაიშში აღმოჩენილი XVI ს-ის განძის გამო. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე (სსმმ). ტ. XVII-Б. 1953; ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში. სტატიები. თბ. 2005.</p> <p>ც. ღვაბერიძე. ახალციხის ზარაფხანა (XIV-XVI სს.). ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში. №19. თბ. 2010.</p> <p>М. П. Баратаев. Нумизматические факты Грузинского царства. СПб. 1844.</p> <p>Г. Ф. Дундуа. Монетное обращение и торгово-экономические связи Грузии XV века (ист.-нумизмат. очерк). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Институт истории, археологии и этнографии им. И. А. Джавахишвили. Тб. 1965.</p> <p>Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955.</p> <p>Т. С. Кутелия. Грузия и Сефевидский Иран (по данным нумизматики). Тб. 1979.</p> <p>V. Langlois. Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris. 1860.</p>
--	--

<p>უცხოური ფული ქართულ სამონეტო ბაზარზე</p>	<p>XV საუკუნის უცხოური ფული აღმოსავლეთ საქართველოდან</p> <p>1. 1830-32 წლებში ლორეში აღმოჩნდა ფულადი განძი. ეს კომპლექსი თავის დროზე პეტერბურგის აზიურ მუზეუმში მოხვდა. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იან წლებში გ. დუნდუა ამოდ შეეცადა აღედგინა ამ განძის ერთიანი კომპლექსი. საქმე ის არის, რომ განძში შემავალი მონეტები, მათი სადაურობის მიხედვით, სათანადო დოკუმენტაციის გარეშე, სხვადასხვა ფონდებში გაუტარებიათ. მაგრამ ლორეს განძი რომ ნამდვილად პეტერბურგის აზიურ მუზეუმში შევიდა, ეს არ უნდა იყოს საეჭვო. ლორეს განძში 67 ქართული მონეტა იყო. ყოფილი აზიური მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდებში დღესაც</p>
--	--

ამდენივე ქართული მონეტა არის დაცული.

განძის აღმოსავლური მონეტების ემისიის უკიდურესი თარიღებია 1343-1426 წლები, 1426 წელი არის კომპლექსის დაფლობის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი. მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ განძი კიდევ უფრო გვიან უნდა იყოს ჩამარხული. ამას გვაფიქრებინებს ლორეს განძში 67 ქართული მონეტის აღმოჩენა. ალექსანდრე I-მა ლორე 1431 წელს აიღო. ძნელი დასაჯერებელია, XV საუკუნის გაუფასურებული და, ფაქტობრივად, არავითარი ღირებულების მქონე ქართული მონეტა ასეთი რაოდენობით გასულიყო საქართველოს ფარგლებს გარეთ და სრულფასოვან მონეტებთან ერთად მოხვედრილიყო განძში. ჩვენი აზრით, უფრო სწორი იქნება განძის დაფლობა 1431 წლის შემდეგ ვივარაუდოთ, როდესაც ლორე საქართველოს შემოუერთდა და, ბუნებრივია, ქართულმა მონეტებმა იქ ტრიალი იწყო.

ლორეს განძის 503 მონეტიდან 13 ჯუჭიდურია, 22 – ჰულაგუიდური, 9 – ჯალაირიდული, 16 – თემურის და სხვადასხვა პირის (სიურღათში, მაჰმუდი) მიერ მოჭრილი, 47 – თემურიდების, 50 – შირვანშაჰების, 8 – ოსმალების, 3 – მამლუქების, 90 – ყარა-ყონლუს და 9 – აყ-ყონლუსი.

ლორეს განძის შემადგენლობა გვაფიქრებინებს, რომ თემურიდების და შირვანშაჰების მონეტებს საკმაოდ ფართო გავრცელება უნდა ჰქონოდა საქართველოში. ძნელი სათქმელია, რამდენად იყო ჩვენში ამ დროს გავრცელებული ოსმალების და მამლუქების მონეტები, მაგრამ განძის შემადგენლობაში მათი მოხვედრა უკვე თავისთავად იმსახურებს დიდ ყურადღებას.

2. 1964 წლის აპრილში სოფ. ახალი საქობოს (ლაგოდეხის რ-ნი) მახლობლად შემთხვევით იპოვეს თიხის ქოთანის, რომელშიც მოთავსებული იყო ვერცხლის მონეტები. მონეტები გაიფანტა, გადარჩა მხოლოდ 46 ცალი, რომლებიც დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდში – გფ. №11415-11460. განძის ყველა მონეტა შირვანული ანონიმური თანგაა და მიეკუთვნება ჰალილულაჰ I-ის (ჰიჯრ. 820-867 წწ.=1417-1462 წწ.) მმართველობის პერიოდს. განძის 46 მონეტიდან 44 მოჭრილია შემახიაში, 2 – ბაქოში. მონეტებზე მოთავსებული თარიღის მიხედვით, განძის ჩამარხვა 1426-1427 წლების შემდეგ არის სავარაუდო.

3. 1951 წლის შემოდგომაზე სოფ. თამარაშენში (ცხინვალის რ-ნი) შემთხვევით იპოვეს თიხის კოჭობი ვერცხლის მონეტებით. კომპლექსი მპოვნელებმა ერთმანეთს შორის გაინაწილეს. ცხინვალის

ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ამ განძიდან მომდინარე 37 მონეტაა დაცული, ხოლო საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში – 8 (გფ. №№11414, 12140-12146). განძის შემადგენლობაში შემავალი სპილენძის ერთი მონეტა მოჭრილია საქართველოს მეფის დავით VIII-ის (1293-1311 წწ.) სახელით. განძის 44 შირვანული თანგა მიეკუთვნება ჰალილულაჰ I-ის ეპოქას. კომპლექსი ჩამარხული უნდა იყოს 1462-1463 წლების შემდეგ. თანგები ძალიან გაცვეთილია და ზარაფხანები ცუდად იკითხება. 18 ეგზემპლარი შეიძლება შემახიაში იყოს მოჭრილი.

4. 1928 წელს სოფ. დიდხორხში (დუშეთის რ-ნი) აღმოჩნდა თიხის ქოთანი ვერცხლის მონეტებით. ევგ. პახომოვს განძის აღმოჩენის არც თუ ისე ზუსტი კოორდინატები აქვს მითითებული და არც განძის შემადგენლობაში შემავალი მონეტების ზუსტი რიცხვი აქვს დასახელებული: « . . . около 68 тенег начало XV в. . . » სინამდვილეში, განძი შეიცავს 66 შირვანულ თანგას და 20 ქართულ მონეტას (ეს რიცხვი ევგ. პახომოვს სწორად აქვს დაფიქსირებული). შირვანული თანგები მიეკუთვნება ჰალილულაჰ I-ის ხანას, რომელთაგან ყველაზე გვიანდელის ემისიის წელია ჰიჯრ. 834 (=1430-1431 წწ.). ისინი მოჭრილია შემახიაში, ბაქოსა და დარუბანდში. მაგრამ შირვანული მონეტების მიხედვით განძის დაფლობის თარიღს ვერ დავადგენთ. ეს საკითხი მჭიდროდ არის დაკავშირებული თევზისგამოსახულებიანი ანონიმური ქართული მონეტების ატრიბუციასთან, რომელთა ემისია, სავარაუდოდ, სამცხის ათაბაგს ყვარყვარეს მიეწერება. განძის ჩამარხვის ხანად XV საუკუნის მეორე ნახევარი უნდა ვიგულისხმოთ.

5. 1971 წელს ხაშურის რ-ნის სოფ. ალში, გომიდან (ქართლი) საჩხერისაკენ (იმერეთი) მიმავალი გზის მონაკვეთის სიახლოვეს, ვენახში მუშაობის დროს, შემთხვევით აღმოჩნდა თიხის კოჭობი ვერცხლის მონეტებით. განძი გაიფანტა. 55 ცალი ხაშურის მუზეუმში შევიდა, ხოლო 4 – სოფ. ქორეთის (საჩხერეს რ-ნი) სასკოლო მუზეუმში. განძი შეიცავს ჰალილულაჰ I-ის დროის ანონიმურ თანგებს, 6 ცალი, და ფარუხ იასარის (ჰიჯრ. 867-906 წწ. =1462-1500 წწ.) წვრილ მონეტებს – 53 ცალი. განძის ყველაზე ადრეული მონეტა მოჭრილია ჰიჯრ. 834 წელს (=1430-1431 წწ.), გვიანდელი – ჰიჯრ. 898 წელს (=1492-1493 წწ.). განძი, როგორც ჩანს, ჩამარხულია XV საუკუნის დასასრულს. ალის განძის მონეტები გაცვეთილია, მხოლოდ ზოგიერთ ცალზე იკითხება ზარაფხანის სახელი – შემახია.

ამრიგად, ზემოთ მოხსენიებული განძების შემადგენლობის ანალიზი სრულ უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ XV საუკუნის

მთელ სიგრძეზე აღმოსავლეთ საქართველოს სამონეტო ცირკულაციაში პრევალირებული ადგილი შირვანულ თანგებს ეკავა, რომ ქართულ წყაროებში მოხსენიებული თანგების ქვეშ უცილობლად ამ ქვეყნის მონეტებია ნაგარაუდები.

გარდა შირვანული თანგებისა, XV საუკუნის ქართული საბუთების მიხედვით, ვენეციური დუკატების გავრცელება საქართველოში უცილობელი ფაქტია. წერილობითი ცნობების გარდა, ამას ფაქტობრივი მასალაც ადასტურებს.

1974 წელს ლეხურას ხეობაში (ახალგორს და მეჯვრისხევს შუა) აღმოჩენილ XVI საუკუნის ოსმალურ ალთუნებს და ვენეციურ დუკატებს შორის XV საუკუნის სამი ვენეციური ოქროს მონეტაც იყო, მოჭრილი შემდეგი დოჟების სახელით: ფრანჩესკო ფოსკარი (1423-1457 წწ.), პასკუალე მალპიერო (1457-1462 წწ.) და ქრისტოფორო მორო (1462-1471 წწ.). ეს ფულები, შესაძლოა, საქართველოში იტალიური სავაჭრო ფაქტორიებიდან – კაფა და ტანა – შემოდიოდა.

გარდა ამისა, სრულიად უდავოა, რომ XV საუკუნეში ცირკულაციას განაგრძობს, განსაკუთრებით ინტენსიურად დასავლეთ საქართველოში, კირმანეული თეთრი, რაც დასტურდება ფაქტობრივი მასალით.

გიორგი VIII-ის მეფობის ბოლო წლებში და ბაგრატ VI-ის მეფობის დროს სამცხე-საათაბაგოში, შესაძლოა, მის ფარგლებს გარეთაც, როგორც ჩანს, მიმოიქცევა ოთმანური ფული, როგორც ფლური (ე.ი. ოქროს მონეტები), ასევე თეთრიც. ოთმანური, ცხადია, ოსმალურს ნიშნავს. საქართველოში ოსმალური მონეტების გავრცელების ფაქტს, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, ადასტურებს თუნდაც ის, რომ XV საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ მონეტებს ოსმალური ნუმიზმატიკის ძლიერი გავლენა ემჩნევა. ამაზე მიუთითებს აგრეთვე გორის და მნას განძების შემადგენლობა, სადაც ოსმალური მონეტების მინაბადების გარდა ორიგინალებიც ურევია.

XVI საუკუნის უცხოური ფული საქართველოდან

XVI საუკუნის საქართველოში სამონეტო მიმოქცევის მთლიანი სურათის აღსადგენად აუცილებელია უცხო მონეტათა აღმოჩენების სრული რეესტრის შედგენა. დავიწყოთ ოქროს მონეტათა აღმოჩენების ტოპოგრაფიით:

1. 1949 წელს სოფ. ჯორჯიაშვილში (თეთრიწყაროს რ-ნი) აღმოჩნდა თაჰმასპ I-ის (1524-1576 წწ.) ეპოქის ნახევარაშრეფი

დათარიღებული ჰიჯრ. 941 წლით (=1534-1535 წწ.).

2. 1947 წელს მდ. ლეხურას ხეობაში (მდ. მტკვრის მარცხენა შენაკადი, კასპის რ-ნი) აღმოჩნდა განძი, რომელიც 23 ოქროს მონეტას შეიცავდა. აქედან 13 ვენეციური დუკატია, 8 – ოსმალური ალთუნი და ორი ირანული ნახევარაშრეფი. ვენეციური დუკატები მოჭრილია შემდეგი დოჟების სახელით: ფრანჩესკო ფოსკარი (1423-1457 წწ.), პასკუალე მალპიერო (1457-1462 წწ.), ქრისტოფორო მორო (1462-1471 წწ.); ამ დუკატების შესახებ ჩვენ უკვე ვწერდით სათანადო ადგილას, როდესაც XV საუკუნის საქართველოს ნუმისმატიკის საკითხებს ვიხილავდით; ანდრეა გრიტი (1523-1539 წწ.), პიეტრო ლანდო (1539-1545 წწ.). ალთუნები ოსმალეთის სულთნის, სულეიმან I-ის (1520-1566 წწ.) სახელს ატარებს (8 ცალი), ნახევარაშრეფები კი – სეფიანი შაჰის თაჰმასპ I-ის, დათარიღებული ჰიჯრ. 953 წლით (=1546-1547 წწ.) და 955 წლით (=1548-1549 წწ.).

ამრიგად, ლეხურას განძი XVI საუკუნის 50-60-იან წლებშია ჩამარხული.

3. 1932 წელს ადიგენის რ-ნის სოფ. უდეს ძველი ციხის ნანგრევებში იპოვეს XVI-XVII საუკუნეების მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაში აღმოჩნდა 28 ვერცხლის ფული და მურად III-ის (1574-1595 წწ.) ერთი ოსმალური ალთუნი.

4. დაახლოებით 1970 წელს მცხეთის რ-ნის სოფ. ხეკორძულაში იპოვეს სელიმ I-ის (1512-1520 წწ.) სახელით მოჭრილი ალთუნი, დათარიღებული ჰიჯრ. 918 წლით (=1512-1513 წწ.).

5. 1920-იან წლებში გორის რ-ნის სოფ. ატენის მიდამოებში აღმოჩენილა ოქროს მონეტების განძი. განძის მონეტები ნაწილ-ნაწილ გაუყიდათ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ამ განძიდან სხვადასხვა დროს ორი ჰოლანდიური დუკატი შემოვიდა (გფ. №№10515, 11071). ერთ-ერთ მათგანი ფრისლანდიის პროვინციის 1588 წლის დუკატია, მეორე – 1646 წელს მოჭრილი.

მოტანილი მასალა ცხადყოფს, რომ საქართველოში სპარსული ოქროს მონეტები არ თამაშობდა რაიმე მნიშვნელოვან როლს. ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან თვით ირანში ოქროს მონეტების ემისია არ ატარებდა რეგულარულ ხასიათს და სავაჭრო ბრუნვაში ოქრო ჩართული არ იყო. რაც შეეხება ვენეციურ დუკატებს და ოსმალურ ალთუნებს, მათი ცირკულაცია საქართველოში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. ამასთანავე, ლიტერატურაში გამოთქმულია შემდეგი მოსაზრება: მიუხედავად იმისა, რომ XV საუკუნიდან, ოსმალეთის აგრესიის გამო, იტალიურ სავაჭრო ფაქტორიებთან ეკონომიკური ურთიერთობა წყდება, ვენეციური დუკატები საქართველოში მაინც

შემოდის, ოღონდ სხვა გზით, ოსმალეთის და ირანის გავლით.

გადავდივართ საქართველოში აღმოჩენილ XVI საუკუნის უცხოურ ვერცხლის მონეტებზე: პატარა ჯიხაიშის, ამბროლაურის, რაჭის და უპასპორტო მონეტების შესახებ ჩვენ უკვე ვწერდით (როგორც ლიტერატურაშია აღნიშნული, ორი უკანასკნელი, შესაძლებელია, ამბროლაურის კომპლექსის ნაწილი იყოს). მართალია, ზოგიერთი განძი XVII საუკუნეშია ჩამარხული, მაგრამ მათ შემადგენლობაში დიდი რაოდენობით შედის თაჰმასპ I-ის (1524-1576 წწ.) მონეტების იმიტაციები და, ჩანს, თვით ორიგინალებიც. ზოგიერთი ცალზე თ. ქუთელიამ ზაგემის ზარაფხანის სახელი ამოიკითხა. ამ განძების შემადგენლობის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ XVI საუკუნის შუა ხანების შემდეგ, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში, სპარსული მონეტების ცირკულაციას ინტენსიური ხასიათი აქვს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში ამ თვალსაზრისით მაინც და მაინც ზაგემის ზარაფხანაში მოჭრილ მონეტებს ეკავა პრევალირებული ადგილი. ისინი მიმოიქცევა სომხეთსა და აზერბაიჯანში, რაც მოწმობს აქ მიკვლეული აშტარაკისა და შახბუზის განძები.

მივმართოთ სხვა აღმოჩენებს.

უპირველს ყოვლისა, საჭიროა დავასრულოთ საუბარი XVI საუკუნის სპარსული მონეტების შესახებ. გარდა ჩვენ მიერ მოყვანილი მასალისა, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ნაპოვნია თაჰმასპ I-ის ერთეული ცალები მოჭრილი სხვადასხვა ზარაფხანაში, მაგრამ ეს პრინციპულად არ ცვლის საერთო სურათს. ამიტომ მათ არ ჩამოვთვლით.

ოსმალური მონეტები.

1. 1952 წელს ბორჯომის რ-ნის სოფ. ახალდაბის მახლობლად, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, კლდის აფეთქების დროს აღმოჩნდა სელიმ I-ის (1512-1520 წწ.) ოთხი ახჩა.

2. პატარა ჯიხაიშის განძში იყო 4 ოსმალური ახჩა, მოჭრილი სელიმ II-ის (1566-1574 წწ.) და მურად III-ის (1574-1595 წწ.) სახელით.

3. 1945 წელს ოზურგეთის რ-ნის სოფ. ლიხაურში აღმოაჩინეს ვერცხლის ფულის განძი, რომელიც შეიცავდა XVI-XVII საუკუნეების ასიოდე ოსმალურ ახჩას, ახჩას ათასზე მეტ მინაბაძს და ოცამდე სხვადასხვა ზომის ფირფიტას. სამწუხაროდ, უცნობია XVI საუკუნის მონეტების რაოდენობა.

4. 1895 წელს ქუთაისში აღმოუჩენიათ განძი, რომლის შემადგენლობაში XVI-XVII საუკუნეების ოსმალური და ირანული

მონეტები ყოფილა თავმოყრილი, აგრეთვე – ტრაპიზონის ფულეზიც, სულ 500 ცალი.

5. 1903 წელს სოხუმის ოლქში, ოტობაიების სასაფლაოზე, სხვა ნივთებთან ერთად, იპოვეს XV საუკუნის ჯუჭიდური, XVI საუკუნის ოსმალური და XVI საუკუნის დავერცხლილი ესპანური მონეტები.

მიუხედავად იმისა, რომ, ერთი შეხედვით, XVI საუკუნის ოსმალური მონეტების აღმოჩენის შემთხვევები თითქოს მცირეა, მათი მიახლოებითი რაოდენობაც კი არ ვიცით, ოსმალური ვერცხლის ფულის ფართო ტრიალი საქართველოში სრულიად უდავოა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ამის პირდაპირი დადასტურებაა მათი იმიტაციების დიდი რაოდენობით კონცენტრაცია განძებში. ბუნებრივია, მინაბადების ემისიას წინ ორიგინალების ინტენსიური ცირკულაცია უძლოდა. სხვა შემთხვევაში, მინაბადი არ მოიჭრებოდა.

გადავდივართ XVI საუკუნის ევროპული მონეტების ჩამონათვალზე:

1. 1940 წელს ბოგდანოვკის (ნინოწმინდის) რ-ნის სოფ. როდიონოვკასთან იპოვეს ფრანკონიაში ჰოჰენცოლერნთა სამფლობელოების (ბაირეტ-ანსბახი) მარკგრაფ ალბერტის 1549 წელს ერლანგენის ზარაფხანაში მოჭრილი ტალერი.

2. 1959 წელს ყვარლის რ-ნში მარმარილოს კარიერის აფეთქების დროს აღმოჩნდა ევროპული მონეტების განძი, რომელიც მპოვნელებმა დაინაწილეს. თელავის მხარეთმცოდნეობითმა მუზეუმმა მოახერხა მხოლოდ 9 მონეტის შექმნა. განძის გადარჩენილი ნაწილი შედგება ნიდერლანდების დაალდერების და ჩეხეთის, ზალცბურგის და საქსონიის ტალერებისგან. განძის გადარჩენილი ადრეული მონეტა იმპერატორ კარლ V-ს (1519-1555 წწ.) ეკუთვნის, ხოლო ყველაზე გვიანდელი, რომელიც 1572 წელს არის მოჭრილი – საქსონიის ჰერცოგ ავგუსტს. განძის ჩამარხვა 1572 წელზე ადრე არ უნდა მომხდარიყო.

3. 1953 წლის ივნისში მახარაძეში (თანამედროვე ოზურგეთი), საბავშვო სახლის ტერიტორიაზე საცდელი ნაკვეთის დამუშავების დროს, იპოვეს სპილენძის ჭურჭელში ჩაყრილი 414 ვერცხლის ევროპული მონეტა, საერთო წონით – 8,5 კგ. აქედან საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადაეცა 270 ცალი, ხოლო ოზურგეთის მხარეთმცოდნეობით მუზეუმს – 144. განძი შეისწავლა და გამოაქვეყნა რ. ქებულაძემ. ხსენებული კომპლექსი შემადგენლობის მხრივ სამ ნაწილად იყოფა. ის შედგება ავსტრიული, იტალიური და ესპანური მონეტებისგან. განძის ყველაზე ადრეული მონეტა, ერცჰერცოგ ფერდინანდის ტალერი, 1564-1595 წლებშია მოჭრილი, ხოლო ყველაზე გვიანდელი, ფილიპე IV-ის პესო – 1628 წელს. გვიანდელი

მონეტის მიხედვით, განძი XVII საუკუნის 20-იანი წლების შემდეგ უნდა ჩამარხდეს. ამ განძის შესახებ დაწვრილებით XVII საუკუნის მასალის განხილვის დროს ვისაუბრებთ. ამჟამად, ჩვენთვის ის არის საინტერესო, თუ XVI საუკუნის რამდენი მონეტა შედის მის შემადგენლობაში. ქვემოთ წარმოდგენილია მათი სია:

ა) ტიროლის საგრაფო, ჰალეს ზარაფხანა – 6, ენსისჰაიმის – 1. ტალერი. ერცჰერცოგი ფერდინანდი (1564-1595 წწ.) – 7 ცალი.

ბ) ვენეციის რესპუბლიკა, დოჟი პასკუალე ჩიკონია (1585-1595 წწ.). ვერცხლი. უთარილო დუკატო.

გ) ესპანეთი და მისი კოლონიები ამერიკაში. ფილიპე II (1556-1598 წწ.) – 2 ცალი.

ამრიგად, ოზურგეთის განძის შემადგენლობაში XVI საუკუნის 10 მონეტა შედის. თუმცა, ცხადია, გამორიცხული არ არის, რომ ისინი XVII საუკუნის მასალასთან ერთად შემოვიდა საქართველოში.

4. XX საუკუნის 50-იან წლებში წითელწყაროს (დედოფლისწყაროს) რ-ნის სოფ ქვემო ქედში იპოვეს ერცჰერცოგ ფერდინანდის 1575 წლის ტალერი.

5. 1965 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში შემოვიდა XVI საუკუნის დასასრულის და XVII საუკუნის დასაწყისის ორი ჰოლანდიური ლევენდაალდერი (ვერცხლი, უთარილო).

6. 1932 წელს ადიგენის რ-ნის სოფ. უდეს ძველი ციხის ნანგრევებში აღმოჩნდა XVI-XVII საუკუნეების მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა 28 ვერცხლის და 1 ოქროს მონეტა. ოქროს მონეტა მურად III-ის (1574-1595 წწ.) ალთუნია, დანარჩენი მონეტები კი ევროპულია. ეს ნაწილი შედგება: ავსტრიული და უნგრული ტალერებისგან, ჰოლანდიური არენდსდაალდერების, რიკსდაალდერების, ახტენტვინტიგებისაგან და ესპანური პესოებისგან.

უდეს განძის ყველაზე ადრეული მონეტა, ერცჰერცოგ ფერდინანდის ტალერი, 1564-1595 წლებშია მოჭრილი, გვიანდელი, ფილიპე III-ის პესო – 1598-1621 წლებში. განძის ჩამარხვა XVII საუკუნის 20-იან წლებზე ადრე არ უნდა მომხდარიყო.

უდეს განძის შემადგენლობაში XVI საუკუნის სამი მონეტა შედის: ესენია, 1-2. ერცჰერცოგ ფერდინანდის უთარილო ტალერი, ტიროლის საგრაფო, ჰალეს ზარაფხანა და 3. უნგრეთი, იმპერატორ რუდოლფ II-ის (1576-1612 წწ.) 1594 წელს მოჭრილი ტალერი, კრემნიცის ზარაფხანა.

7. 1965 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში შემოვიდა კახეთში ნაპოვნი ნიდერლანდური დაალდერი და უნგრული ტალერი: 1. ნიდერლანდები ესპანეთის მფლობელობის დროს, ზუტფენის

საგრაფო, გრაფი ვილჰელმ III ბერგელი (+1586 წელი); 2. უნგრეთი, იმპერატორ რუდოლფ II-ის ტალერი, მოჭრილი კრემნიცის ზარაფხანაში 1591 წელი

8. 1903 წელს გალის რ-ნის სოფ. ოტობაიას სასაფლაოზე იპოვეს ვერცხლის მონეტების განძი, სადაც XV საუკუნის ჯუჩიდურ და XVI საუკუნის ოსმალურ ახჩებთან ერთად XVI საუკუნის ესპანური მონეტებიც შედიოდა.

9. 1955 წელს ოჩამჩირის რ-ნის სოფ. ურთაში აღმოჩნდა XVI-XVII საუკუნეების ესპანური პესოები.

ჩვენ უკვე ვწერდით, რომ საქართველოში აღმოჩენილი XVI საუკუნის ევროპული მონეტების ნაწილი, შესაძლებელია, XVII საუკუნეშია შემოსული, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ეჭვის ქვეშ დავაყენოთ მათი ცირკულაცია XVI საუკუნის საქართველოში. რ. ქებულაძის დასკვნით, „საქართველოში ტალერული მონეტების გავრცელების თარიღად XVI საუკუნის შუა წლები უნდა მივიჩნიოთ“. გარდა ამისა, ხსენებული მეცნიერი იმასაც ვარაუდობს, რომ ჩვენში ტალერული მონეტები, ძირითადად, მაინც ირანიდან და ოსმალეთიდან შემოდიოდა. ეს ქვეყნები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობით ევროპის სახელმწიფოებთან და ტალერული მონეტების ხვედრითი წონა მათ სამონეტო ბაზარზე მნიშვნელოვანი იყო.

თუ შევაჯამებთ ყველაფერს, რაც ზემოთ ითქვა, შემდეგ სურათს მივიღებთ: XVI საუკუნეში ქართველი მეფეები საკუთარი სახელით ახორციელებენ სამონეტო რეგალიას – დავით X (1505-1525 წწ.) ქართლში, გიორგი II იმერთ მეფე (1565-1585 წწ.) და, შესაძლებელია, ასევე იმერთ მეფე ბაგრატ III (1510-1565 წწ.). გარდა ამისა, დაუდგენელი ემიტენტის მიერ საქართველოში იჭრება და ინტენსიურად მიმოიქცევა თურქული ახჩების და სპარსეთის შაჰის, თაჰმასპ I-ის (1524-1576 წწ.) მონეტების იმიტაციები.

რაც შეეხება უცხოურ ვალუტას, ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა ჩვენში ვენეციური ოქროს დუკატების და ოსმალური ალთუნების ცირკულაცია. ამავე დროს XVI საუკუნეში ფუნქციონირებას იწყებს ზაგემის ზარაფხანა კახეთში და აქ მოჭრილი ირანული ყაიდის მონეტები ასევე ტრიალებს საქართველოს ფარგლებში.

დაბოლოს, ეჭვს გარეშეა ჩვენში ევროპული ვერცხლის მონეტების ცირკულაციაც, ოღონდ ამ ეპოქაში მათი შემოსვლის გზები, ძირითადად, მაინცდამაინც ოსმალეთსა და სპარსეთზე უნდა გადიოდეს.

Group	Georgian-Byzantine coins
Type	David III Kuropalates' coins with the depiction of cross potent
Description, picture	<p>Silver.</p> <p>The weight of half drama (?) – 2,1 gr. For miliaresion/drama the weights range from 3,05 to 3,5 gr.</p> <p>d=22,9 mm. for half drama (?), d≈23/24 mm. for miliaresion/drama.</p> <p>Obverse: Georgian legend (abbreviation everywhere) – ⴗⴓⴓⴓⴓⴓ “Christ, forgive David”.</p> <p>Reverse: Cross potent on the four steps and Georgian legend – ⴗⴓⴓⴓⴓⴓ “Kurapalati”.</p>
Mint	Oltisi.
Nominal	Half drama (?), miliaresion/drama.
Date	979.
Collection	Berlin Museum – 1 sample, Hermitage – 1 sample, Staatliches Museum Schwerin – 1 sample.

Group	Georgian-Byzantine coins
Type	St. Virgin Blachernitissa type coins – Bagrat IV’s first emission
Description, picture	<p>Silver. The weights range from 1,47 to 2,2 gr. d=23/24-27/28 mm.</p> <p>Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – “the Holy Virgin”, close to nimbus, in different ways.</p> <p>Reverse: Marginal Georgian legend – ჭრთაჲ/ქრთაჲ/ქრთაჲ – “Christ, exalt Bagrat, the king of the Abkhazians” (i.e. the Western Georgia). In the centre – ღრთაჲ/ქრთაჲ/ქრთაჲ “and Nobilissimos”.</p>
Mint	Kutaisi.
Nominal	Tetri.
Date	1055.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 1 sample, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №15630; Hermitage – 1 sample, №14217; Moscow State Historical Museum – 1 sample, №551556; Sokhumi Museum – 9 samples, №№83/134-83/135, №№83/137-83/143.

Group	Georgian-Byzantine coins
Type	St. Virgin Blachernitissa type coins – Bagrat IV’s second emission
Description, picture	<p data-bbox="391 264 909 392">Silver. The weights range from 1,2 to 2,23 gr. d=24-27/28 mm.</p>

Mint	Kutaisi.
Nominal	Tetri.
Date	1074.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 6 (?) samples, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№12099-12100, №№12382-12383, QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1628 (?), №2893 (?); Cabinet des Médailles, Paris – 1 sample; Hermitage – 3 samples, №8235, №№14219-14220; Moscow State Historical Museum – 15 samples, №№551561-551565, №№551567-551570, №№551618-551623; Sokhumi Museum – 2 samples, №№83/175-83/176; unknown – 1 sample.

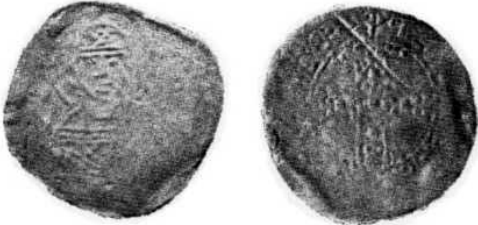
Group	Georgian-Byzantine coins
Type	St. Virgin Blachernitissa type coins – Giorgi II's third emission
Description, picture	<p>Silver.</p> <p>The weights range for half tetri approx. from 0,43 to 0,99 gr., the weights range for tetri approx. from 1,01 (?) to 1,94 gr.</p> <p>d≈20/22-25/26 mm. for half tetri, d≈22/25-26/7 mm. for tetri.</p>

	 <p>Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Distorted Greek abbreviation for – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – “the Holy Virgin”, to l. and r. from nimbus. Some specimens have different legend – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – “St. Virgin Blachernitissa”.</p> <p>Reverse: Marginal Georgian legend – ჭრცდრქ, ჭრცფეხცდრცქ-ჯცრცხცდრც-ჰფრ – “Christ, exalt Giorgi, the king of the Abkhassians and the Kartvelians”. In the centre – დრ/ცრქლც/ქლსრ “and Caesaros”.</p>
Mint	Kutaisi.
Nominal	Half tetri, tetri.
Date	1075-1089.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 13 samples, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№12101-12104, №№12384-12388, №№13077-13080; Hermitage – 3 samples, №9459, №№14221-14222; Cabinet des Médailles, Paris – 2 samples; the British Museum – 1 sample; Moscow State Historical Museum – 53 samples, №551566, №№551571-551617, №№551624-551628; Sokhumi Museum – 1 sample, №79-87/1; D. M. Lang’s collection – 1 sample.

Group	Georgian-Byzantine coins
Type	St. Virgin Blachernitissa type coins – David IV’s first emission
Description, picture	Silver. The weights range from 0,43 to 0,73 gr. d=22/23-25/26 mm.

	 <p>Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend – ΜΡ – ΘΥ, to l. and r. from nimbus.</p> <p>Reverse: Marginal Georgian legend – ...ქობულძე... “Christ, exalt David, the king of the Abkhasians”. In the centre – ღც/სქქს/ქს “and Sebastos”.</p>
Mint	Kutaisi.
Nominal	Half tetri.
Date	1089-1099.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 2 samples, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №22446, QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2853; Svaneti Museum of History and Ethnography, Mestia – 1 sample.

Group	Georgian-Byzantine coins
Type	St. Virgin Blachernitissa type coins – David IV’s second emission
Description, picture	<p>Silver.</p> <p>The weights range from 0,56 to 0,87 gr.</p> <p>d=23/24-26/28 mm.</p>

	 <p>Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend MP – ΘΥ, to l. and r. from nimbus.</p> <p>Reverse: Cross in the center and marginal Georgian legend – $\text{†}\Gamma\text{C}\delta\delta\text{G}-\text{Ⴍ}\Phi\text{Ⴍ}\delta\text{C}...$ – “Christ, exalt David, the king and Sebastos (?)”.</p>
Mint	Kutaisi.
Nominal	Half tetri.
Date	1089-1099.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 3 samples, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№22443-22445; Hermitage – 1 sample, №14223.

Group	Georgian-Byzantine coins
Type	David IV’s copper coin, type – king in Imperial coat
Description, picture	<p>Copper. Follis. Weight: sample of the British Museum – 10,73 gr. d=35 mm.</p> <p>Obverse: Bust of a king in Imperial coat – wearing stemma (Imperial crown with cross and the pendants, pendilia, $\text{πρ}\epsilon\text{π}\epsilon\text{ν}\delta\text{ο}\text{ύ}\lambda\iota\alpha$), divitision and chlamys; holds in right hand scepter cruciger, and in left, globus cruciger. And Georgian legend – $\delta\text{G} - \text{Ⴍ}\Phi$ – “king David”.</p>

Abkhassians”. A country is economic-geographical region. Unique culture is formed within on a basis of the intensive interior economic links. And Georgia is such complex. It was formed by economic synthesis of the East (Iberia) and the West (Colchis), and since the Mingrelian (i.e. the Colchian) language has been transferred to a position of a family-language. A bit earlier the Svanetian and the Abkhasian languages were put on the same position by the Mingrelian language. In the 8th c. new dynasty was founded in Colchis, or Lazica. And this ruling house was from the province of Abkhasia, part of Lazica. Lazica now is called “the Kingdom of Abkhassians”, and the languages spoken here are Mingrelian, first, then – Georgian. And soon after, Georgia – a new economic complex – came to realization, and some times later the country was unified by Bagrationi ruling house. This house also claimed to be “the king of the Abkhassians”, i.e. of the Western Georgia.

The royal descents left without the special domain in Amier Tao (South-West Georgia) had to strip themselves of the title – “king of Kartvelians” (i.e. Eastern and Southern Georgia). This happened twice with Bagrat IV. In 1055 his rival duke Liparit captured Tao, and in 1068 – Alp Arslan himself. So, the coins with the sole title “king of Abkhassians” should be dated by 1055 and 1068-1069.

Bagrat IV. II emission (28 specimens). Tetri. The weights range from 1,2 to 2,23 gr. d=24-27/28 mm. 1068/69. Kutaisi. Everything is the same except of the central legend – here we have “Sebastos”.

Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – “the Holy Virgin”, close to nimbus, in different ways.

Reverse: Marginal Georgian legend – ჭრტაშვილთაგან – “Christ, exalt Bagrat, the king of the Abkhassians” (i.e. the Western Georgia). In the centre – ოსტ/მტ/შ/შ/შ “and Sebastos”.

The extant specimens of Giorgi II, some 100 pieces, can be divided into three emissions, taking into account the alterations of Byzantine title.

Giorgi II. I emission. Tetri /debased/. The weights range from 1,1 to 2,15 gr. d=21/26-27/29 mm. 1073. Kutaisi.

Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Distorted Greek abbreviation for – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – “the Holy Virgin”, to l. and r. from nimbus. Greek legend – ΜΡ ΘΥ – appears sometime.

Reverse: Marginal Georgian legend ተገርፅገጊገርቀደኔፍርፅርተሰፍጥኑፍርፅፋግ – “Christ, exalt Giorgi, the king of the Abkhasians and the Kartvelians” (i.e. the Eastern and Southern Georgia). In the centre – ፅር/ፍኑፍገ/ፀፍገ – “and Nobilissimos”.

Giorgi as a prince already possessed the title of Kuropalates. Towards the end of 1072 he became king receiving gradually the titles of Nobilissimos and Sebastos. In 1074 Giorgi as Caesaros was put in charge of the Imperial Eastern limits. So, the issues with the titles of Nobilissimos and Sebastos fit 1073-1074.

II and III emissions have “Sebastos” and “Caesaros” instead. And Greek legend – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ (St. Virgin Blachernitissa) – appears also sometime.

Giorgi II. II emission. Tetri. The weights range approx. from 1,21 to 2,03 gr. $d \approx 24/25 - 27,2/27,8$ mm. 1074. Kutaisi.

Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Distorted Greek abbreviation for – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟC – “the Holy Virgin”, to l. and r. from nimbus. Some specimens have different legend – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – “St. Virgin Blachernitissa”.

Reverse: Marginal Georgian legend – ተገርፅገጊገርቀደኔፍርፅርተሰፍጥኑፍርፅፋግ – “Christ, exalt Giorgi, the king of the Abkhasians and the Kartvelians”. In the centre – ፅር/ፍገገፍ/ፀፍገ – “and Sebastos”.

Giorgi II. III emission. Tetri and half tetri. The weights range for half tetri approx. from 0,43 to 0,99 gr., the weights range for tetri approx. from 1,01 (?) to 1,94 gr. $d \approx 20/22 - 25/26$ mm. for half tetri, $d \approx 22/25 - 26/7$ mm. for tetri. 1075-1089. Kutaisi.

Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Distorted Greek abbreviation for – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟC – “the Holy Virgin”, to l. and r. from nimbus. Some specimens have different legend – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – “St. Virgin Blachernitissa”.

Reverse: Marginal Georgian legend – ተገርፅገጊገርቀደኔፍርፅርተሰፍጥኑፍርፅፋግ – “Christ, exalt Giorgi, the king of the Abkhasians and the Kartvelians”. In the centre – ፅር/ፍገፍ/ፀፍገ “and Caesaros”.

Within the 8 pieces of David IV three emissions can be identified.
David IV. I emission. Half tetri. The weights range from 0,43 to 0,73 gr. d=22/23-25/26 mm. 1089-1099. Kutaisi.

Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend – MP – ΘΥ, to l. and r. from nimbus.

Reverse: Marginal Georgian legend – ...**ႠႢႣႤႥ**... “Christ, exalt David, the king of the Abkhasians”. In the centre – **ႢႣႤႥႦႧႨ** “and Sebastos”.

And the second emission has the cross on Rev. while St. Virgin is maintained. II emission. Half tetri. The weights range from 0,56 to 0,87 gr. d=23/24-26/28 mm. 1089-1099. Kutaisi.

Obverse: Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend MP – ΘΥ, to l. and r. from nimbus.

Reverse: Cross in the center and marginal Georgian legend – **ႠႢႣႤႥႦႧႨ**... – “Christ, exalt David, the king and Sebastos (?)”.

Georgia never wished to lose strong neighbour and partner with whom she shared even the money types – universal Orthodox symbols prevail, like cross potent, St. Virgin Blachernitissa etc.

St. Virgin Blachernitissa. The Byzantine Case	St. Virgin Blachernitissa. The Georgian Case
1. Constantine IX Monomachus (1042-1055) – 2/3 miliaresion	1. Bagrat IV. I emission. Tetri (2/3 miliaresion). 1055. Kutaisi (West Georgia) “... king and Nobilissimos”
2. Theodora (1055-1056) – 2/3 miliaresion	2. Bagrat IV. II emission. Tetri. 1068/69. Kutaisi. “... king and Sebastos”
3. Michael VI Stratioticus (1056-1057) – 2/3 miliaresion	3. Giorgi II. I emission. Tetri. 1073. Kutaisi. “... king and Nobilissimos”
4. Constantine X Ducas (1059-1067) – 1/3 miliaresion	4. Giorgi II. II emission. Tetri. 1074. Kutaisi. “... king and Sebastos”
5. Romanus IV Diogenes (1068-1071) – 1/3 miliaresion	5. Giorgi II. III emission. Tetri and half tetri (1/3 miliaresion). 1075-1089. Kutaisi. “... king and Caesaros”

6. Michael VII Ducas (1071-1078) – 1/3 miliaresion	6. David IV. I emission. Half tetri. 1089-1099. Kutaisi. “... king and Sebastos”
7. Nicephorus III Botaneiates – 2/3 miliaresion (1078-1081)	7. David IV. II emission. Kutaisi. 1089-1099. “... king and ...”. Cross on Rev.
8. Alexios I Comnenos (1081-1118) – tetarteron	

It is quite clear that for Georgia Virgin type had been rather taken again and again, than – maintained. David IV of Georgia (1089-1125) copies Alexios I in his issues. But whom he copies while placing cross on reverse? Theodoros Gabras, dux of Trebizond, appears with his coins as a prototype; i.e. any of the Byzantine “rudiments” seems to be allied with Georgia.

David gained almost full control over the country only about 1099, and before he had been just “king of the Abkhasians”. First two issues show the king in this troubled position. Thus St. Virgin Blachernitissa series came to an end.

David IV. III emission. Follis. Weight – 10,73 gr. d=35 mm. 1118-1125. Kutaisi.

Obverse: Bust of a king in Imperial coat – wearing stemma (Imperial crown with cross and the pendants, pendilia, *πρεπενδοούλια*), divitision and chlamys; holds in right hand scepter cruciger, and in left, globus cruciger. And Georgian legend – $\delta\delta$ – $\delta\phi$ – “king David”.

Reverse: Cross in a centre and marginal Georgian legend – $\dagger\delta\delta\delta\phi\Gamma\tau\phi\delta\delta\dagger\text{J}\text{F}\text{b}\text{E}\text{G}\text{L}\text{E}\text{G}$ – “Christ, David the king of the Abkhasians, Kartvelians, Ranians, Kakhetians, Armenians” (Rani and Kakheti are very Eastern provinces of Georgia).

The obverse type of this coin is patterned on the reverse of the post-reform aspron trachy (billon) of Alexios I Comnenos. But the Imperial coat of the Georgian king is not a fiction.

David is “king of Armenians” from 1118, so his follis was struck between 1118-1125.

Bibliography

T. Abramishvili. Dviri Hoard. Bulletin (“Moambe”) of State Museum of Georgia. Vol. XIX-B. Tb. 1956 (in Georg.); Byzantine Coins in the State Museum of Georgia. Tb. 1965 (in Georg.); Idumala Hoard. Bulletin (“Moambe”) of State Museum of Georgia. Vol. XXVI-B. Tb. 1970 (in Georg.); Byzantine Coins in the State Museum of Georgia (1966-1984). Tb. 1989 (in Georg.).

G. Dundua. Money in Georgia (Georg. and Engl. parallel texts). Tb. 2003 (2nd Edition) (**T. Dundua**, **N. Javakhishvili** and **A. Eristavi** as co-authors); Georgian Numismatics. I. Tb. 2006 (**T. Dundua** as co-author) (in Georg.); Georgian Numismatic Dictionary. Tb. 2009 (**Ir. Jalaghania** as co-author) (in Georg.); A Rare Copper Coin of David the Builder. “Istoriani”. The Scientific Volume Dedicated to 70th Anniversary of Roin Metreveli. Tb. 2009 (in Georg.).

T. Dundua. 10th-12th cc. Georgian Coins and Some Issues of the Georgian History. Proceedings of Tbilisi State University (History, Archaeology, Art History and Ethnography). Vol. 310. Tb. 1992 (in Georg.); Georgia and the West According to Numismatic Material. Books I-II. Tb. 1995 (in Georg.); Georgian Ethnocultural Evolution and the West According to Numismatic Material. Tb. 1997 (in Georg.); The Tale of Two Sebastoses and the Orthodox Alliance. David the King of Georgia and Theodoros Gabras. Tb. 2003 (Georg. and Engl. parallel texts); Byzantine Provincial Coinage. The Gabrids and Their Money Issues. Tb. 2011 (in Georg.); The Gabrids and Their Money Issues. Theodoros Gabras and David IV, King of Georgia. Proceedings of Institute of Georgian History, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Special Issue. David Agmashenebeli and His Epoch. Tb. 2012 (in Georg.).

G. Japaridze. Terminology of Gold Coin in the 11th-13th cc. Georgia. “Matsne”. Series of History, Archaeology, Ethnology and Art History. №3. Tb. 1976 (in Georg.).

D. Kapanadze. New Data of the Georgian Numismatics. Issues About History of the Caucasian Nations – Selected Articles. Tb. 1966 (in Georg.); Georgian Numismatics. Tb. 1969 (in Georg.).

R. Kebuladze. David the Builder’s Silver Coins with Byzantine Titulature. Bulletin (“Moambe”) of State Museum of Georgia. Vol. XXXIX. Tb. 1987 (in Georg.).

N. Koiava. Money Circulation in Rustaveli Epoch Georgia. Bulletin of Institute of Language, History and Material Culture (“Enimki”). Vol. III. Tb. 1938 (in Georg.).

T. Lomouri. Money in Shota Rustaveli Epoch. Material Culture of Shota Rustaveli Epoch. Tb. 1938 (in Georg.).

M. Pataridze. Silver Coin of David the Builder from Mestia Museum. Bulletin (“Moambe”) of the National Museum of Georgia. Vol. №2 (47-B). Series of Social Sciences. Tb. 2010 (in Georg.).

V. Silogava. Georgian Epigraphics of Samegrelo-Abkhazeti. Tb. 2006 (in Georg.).

D. Tsintsadze. Coin of Bagrat IV. “Comunisti” Newspaper. 11.03.1976, № 58 (in Georg.).

Iz. Tsukhishvili. Byzantine Coins from Bichvinta. Didi Pitiunti. Vol. II. Tb. 1977 (in Georg.).

Т. Я. Абрамишвили. Находка византийских золотых монет в Гурджаани. Византийский временник. Т. XIII. М. 1958; Клад монет из Двири. Византийский временник. Т. XVIII. М. 1961.

И. Л. Джалаганиа. Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тб. 1979.

Т. Г. Дундуа. Грузинские монеты X-XII вв. как исторический источник. Тб. 2009; Грузинские монеты X-XII вв. как исторический источник (к истокам грузино-русских взаимоотношений). Грузинская русистика. Кн. 5. Тб. 2011.

Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955; Новый тип монеты Давида Строителя. Византийский временник. Т. VIII. М. 1956; Медная монета грузинского царя Давида, сына Георгия. Эпиграфика Востока. XII. М.-Л. 1958.

Р. В. Кебуладзе. Монеты Давида Курапалата в кладах западноевропейских денариев. “Matsne”. Series of History, Archaeology, Ethnology and Art

	<p>History. №2. Тб. 1970 (V. Potin as co-author); Клад из села Цихесулори. Нумизматический сборник. Тб. 1977.</p> <p>Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. ч. I. СПб. 1910; Монеты Грузии. ч. I-II. Тб. 1970.</p> <p>С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н.э.– XIII в. н. э.). Тб. 1987.</p> <p>T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of Georgian coins. Тб. 1999; Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography. Numismatica e Antichità Classiche. XXIX. Quaderni Ticinesi. 2000; Georgia within the European Integration. Part 3. Byzantines and the Georgians. Тб. 2013; Georgia within the European Integration. Graeco-Roman World, Byzantine Commonwealth, Orthodox Alliance and the Georgians. Тб. 2013.</p> <p>D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New York. 1955; Notes on Caucasian Numismatics. The Numismatic Chronicle (N.C.). Vol. XVII. London. 1957.</p> <p>V. Langlois. Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris. 1860.</p> <p>Iz. Tsukhishvili, G. Depeyrot. History and Coin Finds in Georgia. Late Roman and Byzantine Hoards (4th-13th cc.). Moneta, Wetteren. 2003.</p>
--	---

<p>Imported coins found in Georgia</p>	<p style="text-align: center;">11th-12th cc. Byzantine coins from Georgia</p> <p style="text-align: center;">East Georgia</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 4 copper coins of Basil II and Constantine VIII (976-1025) were found during the archaeological excavations in 1936 in Dmanisi. 2. Copper coin of the same Emperors was found in 1937 in Ude village (Adigeni district). 3. Copper coin of the same Emperors was found near Paravani village. 4. Copper coin of the same Emperors was found in 1940s in Noste village (Kaspi district).
---	---

5. Copper coin of the same Emperors was found in 1948 during the archaeological excavations near Gandza Gate (historical place in Tbilisi).
6. Identical copper coin was found in Okami (Akhalkalaki district).
7. Identical coin was found in Abavreti (Akhalkalaki district).
8. Copper coin of the same Emperors was found in 1960 in Bakuriani (Borjomi district).
9. There were 5 gold coins of Constantine VIII (1025-1028) in the hoard found in 1906 near Akhaltsikhe.
10. Hoard of Byzantine gold coins placed in a pot was found in the 1930s in Dviri village (Borjomi district). All the coins except for one belonged to the following three Byzantine Emperors: Constantine VIII, Constantine X Ducas (1059-1067), and Romanus IV Diogenes (1067-1071). 22 coins belonging to Constantine VIII are of normal shape. 23 coins are scyphate and belong to Ducas and Romanus IV Diogenes: 22 – to Constantine X Ducas, 1 – to Romanus IV Diogenes. Presumably, the hoard was buried in the 70-80s of the 11th c.
11. Copper coin of Romanus III (1028-1034) was found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.
12. 6 copper coins of Michael IV (1034-1041) were found in Dmanisi.
13. Copper coin of Constantine IX (1042-1055) was found in the same place.
14. Gold coin of Constantine IX was accidentally found in 1956 in Avchala, Tbilisi.
15. Copper coin of Theodora (1055-1056) was found in 1911/12 in Tbilisi (Avlabari).
16. 2 copper coins of Theodora were found in the 1920s near Tskordza village (Akhaltsikhe district).
17. Copper coin of Theodora was found in 1936 in Tsintskaro village (Tetrtskaro district).
18. 3 copper coins of Theodora were found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.
19. 2 copper coins of Michael VI (1056-1057) were found in Dmanisi.
20. Constantine X's copper coin was found in 1925 in Tbilisi during the works at Leselidze street.
21. Copper coin of Constantine X was found in 1926 near Tbilisi.
22. Identical coin was found in 1926 in Dzveli Dmanisi village.
23. 5 copper coins of Constantine X were found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.
24. Copper coin of Constantine X was found in 1948 near 300 Aragveli Garden, Tbilisi.

25. Copper coin of the same Emperor was found in Ugudeti village (Tetrtskaro district) in the 1950s.
26. Copper coin of Constantine X was found in 1952 near Ikalto village.
27. Nomisma of the same Emperor was found in 1953 in Telavi.
28. Nomisma of the same Emperor was found in 1956 in Tsalka district during construction of Khrami power station.
29. Gold coin of Constantine X was found in 1957 near the Tbilisi Sea (water reservoir).
30. Hoard of Byzantine money was found in 1962 in Idumala village (Aspindza district). The hoard contained one gold and 12 electrum coins. The gold coin belongs to Constantine X and, as T. Abramishvili asserts, can be "Constantinati", whereas the rest of the coins were struck in the name of Nicephorus III (1078-1081) and are "Botaniati". According to T. Abramishvili, the hoard was probably buried in response to the Seljuk invasion of 1080-1090.
31. Gold coin of Constantine X was found in 1962 in Patara Dmanisi village.
32. Gold coin of Constantine X was found in 1962 near Dmanisi on Zurtaket-Gomareti Plateau.
33. Gold coin of Constantine X was found in 1965 in Rustavi during archaeological excavations.
34. Copper coin of Romanus IV was found in 1936 in Dmanisi.
35. Copper coin of Michael VII (1071-1078) was found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.
36. Gold coin of Nicephorus III (1078-1081) was found in 1873-1875 near Sapara Monastery (Akhaltzikhe district).
37. Hoard of Nicephorus III's scyphate silver coins was found near Sapara Monastery in 1890. The exact number of the coins is unknown.
38. Nicephorus III's electrum coin was found in 1930s near Tetrtskaro.
39. 11 electrum coins were found in 1936 in Natkora, between the villages Vardisubani (Telavi district) and Gulgula. One coin, kept at Telavi Historical Museum, belongs to Nicephorus III.
40. Copper coin of Alexios I (1081-1118) was found in 1962 near Shiomgville Monastery, not far away from Mtskheta.
41. Copper coin of Alexios I was found in 1935 in Krtsanisi.
42. Identical coin was found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.
43. 2 copper coins of Alexios I were found in 1948 in Tbilisi near the Ganja Gate during archaeological excavations.
44. Hoard of Byzantine gold coins was found in 1949 near Gurjaani during

- construction of Alazani irrigation channel. Only 7 pieces are existant: 6 – of Alexios I; 1 – of John II (1118-1143).
45. Gold coin of John II was found in 1929 near Shibliani village (Sagarejo district).
 46. Gold coin of John II was found in 1953 in Khodasheni village (Telavi district).
 47. Identical coin was found in Makharadze village (Gurjaani district).
 48. Anonymous 11th c. Byzantine coin was found in 1938 in Tbilisi.
 49. Two identical coins were found in 1941-1943 near Dmanisi.
 50. Two identical coins were found in 1952 in Okami village (Akhalkalaki district).
 51. Anonymous Byzantine copper coin of the 11th c. was found in 1953 near Tmogvi fortress (Aspindza district).
 52. 10th-11th cc. Byzantine copper coin was found during construction of Ortachala power station, Tbilisi.
 53. 11th c. Byzantine gold coin was found in 1954 in the same place.
 54. 11th c. Byzantine copper coin was found in 1953 near Akhalkalaki old fortress.

Thus, within East Georgia there have been found more than 150 11th-12th cc. Byzantine coins: gold – 72; electrum – 24; copper – 52. From the total number, there are 5 hoards of gold, silver, and electrum coins. Very interesting is distribution of the 11th-12th cc. Byzantine coins according to centuries. 11 out of approximately 150 pieces belong to Alexios I (1081-1118), in other words, to the transitional period, whereas there are only 4 coins from the 12th c. belonging to John II (1118-1143). To conclude: 11th c. Byzantine coins were widely in use in East Georgia. In the 12th c. influx of the Byzantine coins nearly stops.

West Georgia:

1. Found in 1903 Ochamchire hoard contained 7 copper coins of Basil II and Constantine VIII (976-1025).
2. 2 copper coins struck in the name of the same Emperors were found in 1956 in Bobokvati (Kobuleti district).
3. Identical coin was found in 1957 in Akhali Atoni (Gudauta district).
4. 2 folles of the same Emperors were found in 1957 in Sokhumi (near lighthouse).
5. Copper coin of the same Emperors was found in 1958 in Tsebelda (Gulripshi district).

6. Identical coin was found in 1962 in Kobuleti.
7. Two identical coins were found in 1962-1963 in Bobokvati.
8. 6 copper coins (2 of them belong to Constantine VIII) were found in 1949 in Tsikhisdziri (Kobuleti district).
9. 4 copper coins of Romanus III (1028-1034) were in Ochamchire hoard.
10. Copper coin of Romanus III was found in 1948 in Likhni village (Gudauta district).
11. Identical coin was found in 1962 in Kobuleti.
12. There were 4 coins of Michael IV (1034-1041) in Ochamchire hoard.
13. 2 identical coins were found in 1910-1911 in Gelati.
14. Identical coin was found in 1929 in Sakara village (Zestaponi district).
15. Identical coin was found in 1957 in Kveda Vani village (Vani district).
16. 2 copper coins of Ochamchire hoard belong to Constantine IX (1042-1055).
17. Silver coin of Constantine IX was found in 1957 in Akhali Atoni.
18. 11 copper coins of Ochamchire hoard belong to Theodora (1055-1056).
19. Identical coins (exact number is unknown) were found in 1910-1911 in Gelati.
20. 2 identical coins were found in 1956 and 1962-1963 in Bobokvati.
21. 5 copper coins of Ochamchire hoard belong to Constantine X (1059-1067).
22. 2 identical coins were found in 1950 in Tsikhisdziri.
23. Identical coin was found in 1962 near Kobuleti.
24. Hoard of copper coins was found in 1968 in Abanoeti village (Ambrolauri district). The hoard consisted of: 2 folles of Basil II and Costantine VIII; 1 – of Michael IV; 2 – of Theodora; 2 – of Constantine X. Also, there were 3 coins of the Latin Empire and 1 – unidentified.
25. Copper coin of Constantine X and his wife Eudocia was found in Odishi village (Zugdidi district).
26. Follis of Romanus IV (1067-1071) was found in the same place.
27. Hoard of Georgian silver and scyphate Byzantine gold coins was found in a clay pot in 1983 in Likhni village while excavating Medieval palace. The Byzantine coins are struck in the name of: Constantine IX Monomachus – 1; Constantine X – 9; his wife Eudocia – 1; Romanus IV – 17; 28 – altogether. 43 coins are of Georgian provenance: 31 belong to Bagrat IV (1027-1072); 12 – to Giorgi II (1072-1089).
28. Gold coin of Michael VII (1071-1078) was found in 1951 on Sokhumi Mountain.
29. Identical coin was found in 1959 in Tsikhisdziri.

30. Copper coin of Nicephorus III (1078-1081) was in Ochamchire hoard.
31. Electrum coin of Nicephorus III was found in 1925 in Chkhari village (Terjola district).
32. Identical coin was found in 1925 in Meskheti village (Kutaisi district).
33. Identical coin was found in 1926 in Racha.
34. Identical coin was found in 1926 near Kutaisi.
35. Identical coin was found in 1933 in Gubi village (Khoni district).
36. Identical coin was found in 1951 on Sokhumi Mountain.
37. 5 identical coins were found in 1956 in Bichvinta during archaeological excavations.
38. Hoard of copper coins was found in 1955 in Sokhumi. The classification is as follows: 2 folles of Michael IV; 5 – of Constantine IX; 3 – of Constantine X; 10 – anonymous (1075-1080).
39. 11th c. Byzantine scyphate gold coin was found in 1901 in Racha.
40. Several 11th-12th cc. Byzantine copper coins were found in 1904 in Keda village (Kedi district).
41. 11th c. Byzantine scyphate gold coin was found in 1905 near Ozurgeti.
42. Electrum of Nicephorus III was found in 1969 near Sinope (Sokhumi).
43. Several Byzantine copper coins with four-line inscription were found in 1910-1911 in Gelati, near Kutaisi.
44. Identical coin was found in 1934 in Tsikhisdziri.
45. 11th-12th cc. Byzantine copper coin with four-line inscription was found in 1935 near Bagrati Cathedral in Kutaisi.
46. Identical coin was found in 1939 in Kutaisi, near railway bridge.
47. 11th c. Byzantine copper coin was found in 1948 in Tsikhisdziri.
48. Identical coin was found in 1949 in Tsikhisdziri.

Thus, there have been found approximately 145 11th-12th cc. Byzantine coins in West Georgia: copper – about 100; gold – 32; electrum – 12; silver – 1. From the total number, there are 3 hoards: 2 – of copper money; 1 – mixed, of gold and silver.

The above-given coins found on the territory of the West Georgia are dated by the 11th c. 12th c. coins have not yet been reported.

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Subgroup – Issues of Demetre I
Description, picture	<p>Copper. Various shapes, weights and sizes. ex. 0,72 gr., 2,13 gr., 6,11 gr. d≈8 mm., 15/16 mm., 21/22 mm.</p> <p>1. Obverse: Asomtavruli letter ო in the centre, which represents first letter of Demetre's name. Arabic legend above and below: ملك الملوك King of the Kings. Circle around and unreadable Arabic legend. Reverse: Arabic legend in two lines: محمود بن محمد Mahmud ibn Muhammad (1118-1131). Almost unreadable Arabic legend around.</p> <hr/> <p>2. Obverse: Asomtavruli letter ო in the centre of octagonal frame. Arabic legend outside the frame: ملك الملوك حسام المسيح King of the Kings, sword of the Messiah – stylized and represents the part of the frame. Reverse: Arabic legend inside rosette shows the names of Caliph al-Muktafi li-amr Allāh (1136-1160) and the Seljuk sultan Ghias ad-din Masud (1133-1152).</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Copper .The weights range from ex. 0,72 gr. to 6,11gr.
Date	1. 1125-1131. 2. 1136-1152.
Collection	1. Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) N°60,

	QF. №68, QF. №№1715-1722, QF. №1746, QF. №3278, QF. №3280, QF. №3281, QF. №3319, QF. №4048, QF. №4104, QF. №№4106-4108; Rustavi Historical Museum – 1 sample, №4771; Hermitage, Fund of Georgian Coins – 4 samples, №№14225-14226, №14232 and one without number. 2. Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. №№63-65, QF. №№1747-50, QF. №№2856-57, QF. №3279, QF. №4109; Hermitage, fund of Georgian Coins – ex. №14224, №№14227-30.
--	--

Group	Georgian credit money (12 th c.-the 20s of 13 th c.)
Type	Issue – Issue of David V
Description, picture	<p>“Irregularly” struck copper. Weight – 6,09 gr. d≈14/23 mm.</p> <p>Obverse: Arabic legend in three lines, the following fragments of which are extant: [م]لك...[الملوك] حسام الم[سيح] داو[د] King of the Kings, sword of the Messiah David... To the right, unknown sign is placed vertically. Fragment of a linear circle and a part of marginal legend.</p> <p>Reverse: Arabic legend in three lines: محمد السلطان [الاعظم] بن مح[مود] Muhammad sultan [the mightiest], son of Mah[mud].</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Copper. Weight – 6,09 gr.
Date	1155.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №4076.

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Subgroup – Issues of Giorgi III with Asomtavruli letter
Description, picture	<p>“Irregularly” struck copper. Weight: ex. 2,15 gr., 6,03 gr. d≈15/20 mm., 18/21 mm.</p> <p>Obverse: Ⴀ – first Asomtavruli letter of the name Giorgi inside rosette made up of waiving lines and Arabic legend: كيوركى، ملك الملوك، حسام المسيح King of the Kings Giorgi, sword of the Messiah.</p> <p>Reverse: Arabic legend in waved rosette: المقتفى/لامر/الله/ امير/ المومنين al-Muktafi li-amr Allāh (1136-1160), ruler of the believers.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. The weights range from ex. 2,15 gr. to 6,03 gr.
Date	1156-1160.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№73-77, QF. №№1751-64, QF. №№3151-52, QF. №№4111-19, QF. №№10598-10599, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №7704, GF. №7706, GF. №10088, GF. №12438; Rustavi Historical Museum – several dosens, №4771; Hermitage – ex. №№14245-46, №5359, №3393, №16801; National Museum of History of Azerbaijan – 4 samples, №№1751-52, №1754, №4289; Kazbegi Ethnographical Museum – 1 sample, №15.

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Coins of Giorgi III – king with falcon on hand
Description, picture	<p>Copper. Weight≈5,56 gr. d≈22/23 mm.</p>

Obverse: Giorgi III in Asian-Byzantine dress. Seated cross-legged, facing. His left (sometimes right) hand rests on his thigh, on another hand up lifted sits a falcon. King wears stemma. Georgian Mkhedruli letters for the name of Giorgi (ႠႠ, sometimes monogram of ႠႠ is added to it) and Asomtavruli legend ႠႠႠႠႠႠႠ, in the K'oronikon 394 (=1174).

Reverse: Arabic legend in three lines:

ملك الملوك

كيوركى بن ديمطرى

حسام المسيح

King of the Kings Giorgi, son of Demetre, sword of the Messiah.

Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. Weight≈5,56 gr.
Date	1174.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№102-03, QF. №109, QF. №111, QF. №№1810-1815, QF. №3154, QF. №3320, QF. №3431, QF. №3459, QF. №№4154-58, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1872; Hermitage – ex. №14255, №7250, №№14248-51, №14256, №16803.

Obverse: Signature of Tamar in the centre of a wreathed frame. Asomtavruli marginal legend: **ⴕⴗⴎⴑⴓⴔⴕⴖⴗⴘⴙⴚⴛⴜⴝⴞⴟⴠⴡⴢⴣⴤⴥ⴦ⴧ⴨⴩⴪⴫⴬ⴭ⴮⴯ⴰⴱⴲⴳⴴⴵ** In the name of God, this silver piece was struck in the K'orornikon 407 (=1187). 430 (=1210) appears also as a date.

Reverse: Arabic legend in five lines:

الملكة المعظمة
جلال الدنيا والدين
تامار بنت كيوركى
ظهير المسيح
اعز الله انصاره

The great queen, glory of the world and faith, Tamar, daughter of Giorgi, champion of the Messiah, may God increase her victories. Circle around and marginal Arabic legend:

ضاعف الله جلالها ومدّ ظلّالها وايد اقبالها

May God increase her glory, and lengthen her shadow, and strengthen her prosperity.

Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. Weight – ex. 14,97 gr., 16,24 gr.
Date	1187, 1210.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №133, QF. №№117-124, QF. №№126-128, QF. №№130-133, QF. №3295, QF. №3158; Rustavi Historical Museum – 5 samples; Kazbegi Ethnographical

	Museum – 3 samples; National Museum of History of Azerbaijan – №4292, №4295, №5984, №11372, №13021, №13087, №13169, №13171, №13694, №20827; Hermitage – 126 samples without number from the Main Fund and 10 samples from the Asian Museum.
--	---

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Issue – Coins with the legend “Tamar the queen”
Description, picture	<p>“Irregularly” struck copper.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Obverse: Three Asomtavruli letters in a frame made up of five semicircles: G J O, Tamar the queen. Cross above.</p> <p>Reverse: Large dots.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	“Irregularly” struck copper.
Date	1184-1186.
Collection	

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Coins of Tamar and David with the “Bagrationi family badge”
Description, picture	<p>Copper.</p> <p>The weight range from 4 gr. to 10 gr.</p> <p>d≈26/27 mm., 26/28 mm.</p>

Obverse: Specific badge in the centre – which D. Kapanadze thinks to be the “Bargrationi family badge”. To the left and right Asomtavruli letters for the names of Tamar and David – ԾԼ and ԾԾ. Above and below Asomtavruli letters ԿԳԿԳ in the K’oronikon 420 (=1200).

Reverse: Arabic legend in four lines:

ملكة الملكات

جلال الدنيا والدين

تامار ابنة كيوري

ظهير المسيح

Queen of the Queens, glory of the world and faith, Tamar, daughter of Giorgi, champion of the Messiah.

Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. The weights range from 4 gr. to 10 gr.
Date	1200.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№158-178, QF. №№180-182, QF. №№1885-1902, QF. №2867, QF. №3271, QF. №№3322-3326; Telavi Historical Museum – ex. №313, №1487; Hermitage, Fund of Georgian Coins – ex. №14232, №14300, №16918; National Museum of History of Azerbaijan – 1 sample, №4291.

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Subgroup – Coins of Giorgi IV with the legend “Of king Giorgi...lord of the Javakhs”
Description, picture	<p>Copper. Weight: ex. 4,5 gr., 5,24 gr., 6,5 gr. d≈24 mm.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Obverse: Asomtavruli legend in four lines: $\text{ⴗⴓⴑⴓⴓ/ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ/ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ/ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ}$ $\text{ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ/ⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓⴓ}$ Of king Giorgi, son of Tamar, lord of the Javakhs.</p> <p>Reverse: Arabic legend in four lines: المالك المعظم جلال الدنيا والدين كيوركى بن تمار حسام المسيح The great king, glory of the world and faith, Giorgi, son of Tamar, sword of the Messiah.</p>
Mint	Unknown
Nominal	Copper. The weights range from ex. 4,5 gr. to 6,5 gr.
Date	1207-1209.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1625, QF. №№1957-63, QF. №2869, QF. №3158, QF. №3328; Hermitage – ex. №№14324-29, №№3434-36, №5374, №16868; National Museum of History of Azerbaijan – 1 sample, №16726.

Group	Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.)
Type	Coins of Giorgi IV – king in Imperial dress
Description, picture	<p>Unique copper coin of Giorgi IV Lasha. Weight – 5,6 gr. d=23/24 mm.</p>

	<div style="text-align: center;"> </div> <p>Obverse: King standing, facing, wearing stemma, with labarum in his right hand and anexikakia, a roll of parchment, wrapped in cloth and filled with dust, a symbol of mortality, in left. Fragments of Asomtavruli legend to both sides of the depiction: ႠႠႠႠ/ႠႠႠႠ/.../.../...Ⴀ Giorgi, son of Tamar ... 30, i.e. in the K'oronikon 430 (=1210).</p> <p>Reverse: Arabic legend in rosette made up of four leaves: سنة / ست / وست / مائة in the year 606 (=1209/1210). Second Arabic legend in segments between the leaves: كيوركى بن تمار حسام المسيح King of the Kings Giorgi, son of Tamar, sword of the Messiah. Circle around.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. 5,6 gr.
Date	1210.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 1 sample, ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1956.

Group	Georgian credit money (12 th c.-the 20s of 13 th c.)
Type	Subgroup – The “regularly” struck copper coins of Rusudan
Description, picture	<p>Copper. Weight: ex. 3,66 gr., 5,28 gr., 6, 87 gr., 7,15gr., 9,49 gr. d≈23/29 mm.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

	<p>Obverse: Asomtavruli letters (abbreviation) – 𐌖𐌕𐌆 – for Rusudan’s name in the centre of an ornamented frame. Above, small-sized twisted sign, which, according to Barnaveli, is Rusudan’s monogram. D. Kapanadze calls this monogram the queen’s “signature”. Between the leaves of the frame date 𐌕𐌖𐌆𐌕𐌖𐌕 in the K’oronikon 447 (=1227).</p> <p>Reverse: Arabic legend in four lines: الملكة لملوك و الملكات جلال الدنيا والدين روسدان بنت تامار ظهير المسيح اعز الله انصاره Queen of the Kings and Queens, glory of the world, kingdom and faith, Rusudan, daughter of Tamar, champion of the Messiah, may God increase her victories. Circle around.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. The weights range from 3,66 gr. to 9,49 gr.
Date	1227.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№232-261, QF. №№268-70, QF. №1627, QF. №№1977-87, QF. №3105, QF. №3159, QF. №№3175-76, №№3331-38. QF. №№3476-80, QF. №3773, QF. №№4197-98, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №737, GF. №№6828-6935, GF. №№8552-53, GF. №9570, GF. №9725, GF. №№10069-71, GF. №10079, GF. №10100-01, GF. №№10179-97, GF. №№10568-78, GF. №№11081; Rustavi Historical Museum – 113 samples; Telavi Historical Museum – 2 samples, №1483, №2579; National Museum of History of Azerbaijan – №1763, №4299, №4300, №9069, №13093, №13699, №№35625-35688; Hermitage – 249 samples without number.

Scholarly commentary:	<p>We begin review of the Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.) with the copper coins of Demetre I (1125-1156) and end with the copper money of Rusudan (1222-1245). This period in the Georgian numismatics is strictly “copper period”. The so-called “silver famine” in the Middle East was at its highest point at the time and left traces on Georgian numismatics. From the reign of Demetre I to that of Rusudan only copper coins were struck. This is one of the peculiarities of numismatic activity. Another peculiarity is that in 12th c. the face of the coin changed drastically. The coins lost their up-to-then standard feature, round shape. From then on,</p>
------------------------------	---

the large part of the coins were struck as copper plates which had accidental shapes. Often, because of small size of the plates, the die was not placed on the coins in its entirety. This method of coin issue first appeared in the Middle East and was then introduced into Georgia. It was suggested that in trading the so-called “irregularly” struck coins were weighted rather than counted. Simultaneously with the “irregular” coins, round coins were struck too.

Issues of Demetre I.

Copper, various shapes, weights and sizes. ex. 0,72 gr., 2,13 gr., 6,11 gr. d≈8 mm., 15/16 mm., 21/22 mm.

1. **Obverse:** Asomtavruli letter ო in the centre, which represents first letter of Demetre’s name. Arabic legend above and below:

ملك الملوك

King of the Kings.

Circle around and unreadable Arabic legend.

Reverse: Arabic legend in two lines:

محمود بن محمد

Mahmud ibn Muhammad (1118-1131).

Almost unreadable Arabic legend around.

2. **Obverse:** Asomtavruli letter ო in the centre of octagonal frame.

Arabic legend outside the frame:

ملك الملوك

حسام المسيح

King of the Kings, sword of the Messiah – stylized and represents the part of the frame.

Reverse: Arabic legend inside rosette shows the names of Caliph al-Muktafi li-amr Allāh (1136-1160) and the Seljuk sultan Ghias ad-din Masud (1133-1152).

The date of the issues of Demetre I should be established by the Muslim rulers’ regnal years. Indeed, their names are placed on the coins. Supposedly, Demetre I struck coins in 1125-1131 and 1136-1152.

“Irregularly” struck copper coin of David V (1155) (Issue of David V) was previously thought to belong to David IV Aghmashenebeli (1089-1125) as the Arabic legend on the reverse was read as Muhammad sultan the mightiest Barq[iaruq]. Sultan Barqiaruq lived at the time of David IV. G.

Japaridze read the legend in a following way: Muhammad sultan [the mightiest], son of Mah[mud]. This sultan, Muhammad ibn Mahmud (1153-1159), was a contemporary of David V. Thus, the coin should be undoubtedly attributed to him.

Obverse: Arabic legend in three lines, the following fragments of which are extant:

[م]لك... [الملوك]

حسام الم[سيح]

داو[د]

King of the Kings, sword of the Messiah David... To the right, unknown sign is placed vertically. Fragment of a linear circle and a part of marginal legend.

Reverse: Arabic legend in three lines:

محمد

السلطان [الاعظم]

بن مح[مود]

Muhammad sultan [the mightiest], son of Mah[mud].

“Irregularly” struck copper coins of Giorgi III (1156-1184) (Issues of Giorgi III with Asomtavruli letter) are almost identical to the above-described money of Demetre I with the difference of having another letter for the king’s name. Instead of Asomtavruli Ⴋ there is Ⴋ, for Giorgi. It might be a bit surprising that Giorgi III, the mighty king of the united Georgia, placed Arabic legends and the name of a Caliph on his coins. Some scholars think this should point to some sort of dependence on a part of the Georgian king towards the Muslim ruler. However, this argument is largely flawed. Such actions of Demetre I and Giorgi III were dictated mainly by economic factors, since the Georgian money had to reach the Middle Eastern markets, and Arabic legends and name of a Caliph on them would undoubtedly help in it. Simultaneously the contents of the legend conveyed to the Muslim world that Giorgi III was the “King of the Kings” and the “sword of the Messiah”.

Obverse: Ⴋ – first Asomtavruli letter of the name Giorgi inside rosette made up of waving lines and Arabic legend:

كيوركى، ملك الملوك، حسام المسيح

King of the Kings Giorgi, sword of the Messiah.

Reverse: Arabic legend in waved rosette:

المقتفى/لامر/الله/ امير / المومنين

al-Muktafi li-amr Allāh (1136-1160), ruler of the believers.

These coins were issued in 1156-1160.

Simultaneously with the “irregularly” struck coins, Giorgi III started issuing round shape coins (Coins of Giorgi III – king with falcon on hand). For the first time in the Georgian numismatics Mkhedruli inscription was placed on the money of Giorgi III. Apart from this, there is also date which had not been placed on the coins since the beginning of the 11th c. However, this date was given in Georgian K’oronikon.

Obverse: Giorgi III in Asian-Byzantine dress. Seated cross-legged, facing. His left (sometimes right) hand rests on his thigh, on another hand up lifted sits a falcon. King wears stemma. Georgian Mkhedruli letters for the name of Giorgi (ႁႇ, sometimes monogram of ႁႇ is added to it) and Asomtavruli legend ႁႁႁႁႁႁႁ, in the K’oronikon 394 (=1174).

Reverse: Arabic legend in three lines:

ملك الملوك

كيوركى بن ديمطرى

حسام المسيح

King of the Kings Giorgi, son of Demetre, sword of the Messiah.

In 1178 Giorgi III made his daughter Tamar co-ruler. Most probably, the below “irregular” copper coin (Coins of Giorgi III and Tamar) belong to their joint rule. These coins represent an exception in the Georgian numismatics as there are only Georgian legends placed on them. The coins should have been struck between 1178 and 1184.

Obverse: In the centre of an ornamented hexagonal rosette two Asomtavruli letters ႁႇ (Giorgi). Asomtavruli legend outside rosette: ႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁ May God exalt King of the Kings.

Reverse: In the centre of rosette the first letter of the name Tamar or various abbreviations of her name – ႁႁႁ, ႁႁႁ, ႁႁ. Asomtavruli legend outside rosette: ႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁႁ May God exalt king and queen.

From 1184 onwards Tamar is a sole ruler (Coins of queen Tamar with her signature).

Obverse: King standing, facing, wearing stemma, with labarum in his right hand and anexikakia, a roll of parchment, wrapped in cloth and filled with dust, a symbol of mortality, in left. Fragments of Asomtavruli legend to both sides of the depiction: ႠႠႠႠ/ႠႠႠႠ/ႠႠႠႠ ႠႠႠႠ Giorgi, son of Tamar ... 30, i.e. in the K'oronikon 430 (=1210)

Reverse: Arabic legend in rosette made up of four leaves:

سنة / ست / وست / مائة

in the year 606 (=1209/1210).

Second Arabic legend in segments between the leaves:

كيوركى بن تمار حسام المسيح

King of the Kings Giorgi, son of Tamar, sword of the Messiah. Circle around.

Rusudan's reign was marked by the external pressures. Tbilisi was occupied by Khwarazm shah Jalāl al-Din. Rusudan fled to Kutaisi. These invasions left an indelible trace on Georgian numismatics. It seems, Jalāl al-Din took hold of the state coffers, which he used to strike his own money. Georgian coins were overstruck with a new die.

A new stage began in the history of the Georgian numismatics under Rusudan's rule and this was well exemplified by the following: 1) issue of the so-called "irregular" coins was stopped; 2) issue of silver coins was renewed. And now the description of the copper coin of Rusudan is presented.

The "regularly" struck copper coins of Rusudan. The weights range from ex. 3,66 gr. to 9,49 gr.

Obverse: Asomtavruli letters (abbreviation) – ႠႠႠ – for Rusudan's name in the centre of an ornamented frame. Above, small-sized twisted sign, which, according to Barnaveli, is Rusudan's monogram. D. Kapanadze calls this monogram the queen's "signature". Between the leaves of the frame date ႠႠႠႠႠႠ in the K'oronikon 447 (=1227).

Reverse: Arabic legend in four lines:

الملكة لملوك و الملكات

جلال الدنيا والدين

روسدان بنت تمار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

Queen of the Kings and Queens, glory of the world, kingdom and faith, Rusudan, daughter of Tamar, champion of the Messiah, may God increase her victories. Circle around.

	<p>As to the above-described coins, it should be noted that, despite their large numbers, the date on them is the same and corresponds to 1227. This means that 1227 is the year of the establishment of this specific pattern, and not the year of issue.</p> <p>It is interesting to establish the place of issue of the above coins. Jalāl al-Din took Tbilisi first in March 1226. In the same year the Georgian managed to retake the city and left it only in the end of 1227. Thus, the issue of the coins dated by 1227 is very possible to have taken place at Tbilisi mint.</p> <p>As it was already said, for a long time in Georgia copper was used as the only monetary metal. We presume that the temporary silver deficit was impossible. We deal here with the Feudal society where it is absurd to assume the lack of raw material. The following might have happened: on a certain level of evolution, silver stocks in the Middle East became much smaller in comparison with the whole amount of commodity. This caused extremely strong purchasing power of the currency. If normal order of social distribution was to be maintained, silver coin weight had to be lowered to the point when problems could arise following its circulation. Very diminished in weight silver unit is the same as copper one according to ratio. So, credit money was founded. And what happened to the stocks of currency? The particular concentration of the hands in ferrous metallurgy and agriculture required certain restrictions in non-ferrous metallurgy. Technological difficulties of silver reception transferred already limited hands to copper to maintain more or less prominent output of non-ferrous metallurgy. Asia strained every nerve to catch Europe. Georgia responded to the problem of Asian neighbours with the credit autoprotectionism. Oriental legends are the indicators of involvement into the Asian credit system. From Demetre I till the monetary reform in the reign of Rusudan the so-called “irregular” copper coins were issued. The last technical novelty: 1. saves expenses and hands; 2. is a sign of credit category.</p>
--	--

<p>Bibliography</p>	<p>T. Barnaveli. Development of Specific Figures on the Georgian Coins in High Middle Ages. “Matsne”. Series of History, Archaeology, Ethnography and Art History. №3. Tb. 1974 (in Georg.).</p> <p>G. Dundua. Georgian Numismatics. I. Tb. 2006 (T. Dundua as co-author) (in Georg.); Georgian Numismatic Dictionary. Tb. 2009 (Ir. Jalaghania as co-author) (in Georg.).</p>
----------------------------	--

	<p>T. Dundua. Georgian Ethnocultural Evolution and the West According to Numismatic Material. Tb. 1997 (in Georg.); Money in Georgia (Georg. and Engl. parallel texts). Tb. 2003 (2nd Edition) (G. Dundua, N. Javakhishvili and A. Eristavi as co-authors).</p> <p>Ir. Jalaghania. Numismatic Material Found During Archaeological Researches in Tbilisi. Archaeological Monuments of Feudal Georgia. II – Selected Articles. Tb. 1974 (in Georg.).</p> <p>G. Japaridze. Georgian Coins with Arabic Legends. Copper Coins of David V. “Matsne”. Series of History, Archaeology, Ethnography and Art History. №4. Tb. 1974 (in Georg.).</p> <p>D. Kapanadze. Georgian Numismatics. Tb. 1969 (in Georg.).</p> <p>Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955.</p> <p>Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Ч. 1. СПб. 1910.</p> <p>T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of the Georgian Coins. Tb. 1999.</p>
--	---

<p>Imported coins found in Georgia</p>	<p style="text-align: center;">Circulation of the 12th c.-early 13th c. foreign coins in Georgia.</p> <p>1. 133 Georgian and foreign copper coins were found during archaeological excavations in Tbilisi, near 300 Aragveli garden (“Ganjis Kari”), in 1948-49 in a pocket or purse of a dead man. Among the coins there was one sample of Shirwanshah Manuchehr I Kesranid (12th c.).</p> <p>2. A hoard of 1460 copper coins was found in 1961 in Nichbisi village (Mtskheta district). The chronological frame of the hoard is 12th c.-first quarter of the 13th c. The hoard contains both Georgian and Oriental coins, including 19 samples from Shirwan. Two of them belong to Fariborz II ibn Afridun (1187/88-1203/04), whereas 17 – to Garshasp ibn Farrokhzad (1203/04-1224).</p> <p>3. A small worn copper coin (date is unknown) was found in Beruantkari village (Dusheti district). According to Evg. Pakhomov, the coin belongs to the second dynasty of the Shirwanshahs – the Kesranids.</p> <p>4. Four copper coins were found during archaeological excavations in 1956-</p>
---	---

1957 in Tbilisi, at Erekle II's square and Shavteli ascent. The coins belong to the Shirwanshah Kesranids. However, it is impossible to make more detailed attribution.

5. A large hoard of copper coins was found in 1937 in Patara Lilo village (Gardabani district). The chronological frame of the hoard is the second half of the 12th c.-first quarter of the 13th c. Along with the Georgian money there are also foreign coins, including 2 pieces, which are dated by 12th c. and belong to the emirs of Derbent.

6. In the above-mentioned hoard of Nichbisi (see №2) there is one coin, which belongs to the emir of Derbent – Muzaphar ibn Muhammad ibn Khaliphe.

7. Rich numismatic collection was assembled during a number of archaeological excavations in Tbilisi. As a result of the examination of this collection there were identified two silver coins, probably struck at Derbent and dated by the 12th c.

8. A rich numismatic collection was unearthed during Rustavi archaeological excavations in 1949-50, 1959-62, 1965, 1972-75. In the collection five copper coins were found which had been struck at Derbent. All of the five samples are badly preserved thus rendering their precise attribution impossible.

9. Copper coins of the emirs of Derbent were found along with other coins during Dmanisi archaeological excavations. However, it is impossible to tell the exact number because the coins are badly preserved.

10. A hoard of the 12th-13th cc. Georgian and Oriental coins was found in Dighomi village in 1955. The hoard consisted of 474 samples including one copper coin struck at Derbent.

11. A hoard of the 12th-13th cc. Georgian and Oriental coins was found in Sagarejo district in 1934. The hoard included five coins struck at Derbent.

12. The hoard from Patara Lilo (see №5) had 15 copper coins of the Ildegizids. The chronological frame for the coins is 1186-1225.

13. A large hoard of 12th-13th cc. copper coins was accidentally found in Tbilisi (Krtsanisi) in 1935. The hoard consisted of Georgian, Oriental and Byzantine coins. There were also three copper coins struck in the name of atabeg Abu Bakr (1195-1210).

14. A hoard of copper coins was found in Tbilisi in 1940, near Narikala. Along with the Georgian money and the coins of Jalāl al-Din, there were also 2 copper coins of the Ildegizids. It seems, they belong to Abu Bakr.

15. A large hoard of copper coins was found in Tbilisi (Avlabari) in 1936. The hoard mainly consisted of the 12th-13th cc. Georgian coins. There was also one copper coin of the Ildegizids, namely of atabeg Uzbek (1210-1225).

16. A hoard found at “Ganjis Kari” (see №1) included also 35 copper coins of the Ildegizids dated by the 12th-13th cc.
17. A hoard of the 12th-13th cc. Georgian coins was found in the early 1900s near Signaghi. The hoard also has some copper coins (exact number is unknown) of the Ildegizids.
18. In a hoard of the 12th-13th cc. Georgian coins found in Tskneti in 1936 there were 8 copper coins of the Ildegizids.
19. A hoard of the 12th-13th cc. Georgian coins was found at Muslim cemetery (near Botanic Garden) in 1917. There were some synchronous copper coins of the Ildegizids.
20. In the hoard of Nichbisi (see №2) there was one copper coin of the Ildegizids.
21. A hoard found in Sagarejo district (see №11) contained several copper coins of the Ildegizids.
22. Seven 12th-13th cc. copper coins of the Ildegizids were found in 1936-37 during Dmanisi archaeological excavations.
23. Five 12th-13th cc. copper coins of the Ildegizids were found during Rustavi archaeological excavations.
24. Several identical coins were found during the construction of a hydroelectric station at Mtkvari river.
25. A hoard found in Avlabari (see №15) contained one copper coin, which belongs to the Seljuk sultan of Rum, Kaykaus I (1210-1219).
26. There was a silver coin in a hoard of “Ganjis Kari” (see №1), which belongs to the sultan of Rum Kaykubad I (1219-1231).
27. One coin of the Seljuks of Rum was in a hoard found in Patara Lilo (see №5).
28. Identical coin was in a hoard found in Dighomi village (see №10).
29. It seems that the silver coins of the Seljuks of Rum were part of the hoard found in Sagarejo district (see №11).

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Silver coins of Rusudan with the effigy of Christ
Description, picture	<p>Silver. The weights range from 1,25 to 1,30 gr. (half drama), from 2,35 to 2,70 gr. (drama). d=17-22 mm.</p> <p>Obverse: Bust of Christ facing, wearing nimbus, pallium and colobium and raising right hand in benediction, holds ornamented book of Gospels in left hand. Greek legend: IC XC. Marginal Georgian Asomtavruli legend: სტეფანე (Stefano), in the name of God, was struck in the K'oronikon 450 (=1230).</p> <p>Reverse: In the centre of an ornamented frame, which is reminiscent of a badge depicted on queen Tamar's coin dated by 1200 (T. Barnaveli thinks it is a "spearhead-like figure"), three Asomtavruli letters სსს, i.e Rusudan. Marginal legend: ملكة الملكات جلال الدنيا والدين روسدان بنت تمار ظهير المسيح Queen of the Queens, glory of the world and faith, Rusudan, daughter of Tamar, champion of the Messiah.</p>
Mint	Tskhumi (?).
Nominal	Half drama, drama.
Date	1230.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№262-

	266, QF. №№269-270, QF. №№1988-92, QF. №№2005-2007, QF. №4199, QF. №№4200-4008, QF. №№4216-4219, QF. №7804; Hermitage – 39 samples; Rustavi Historical Museum – 3 samples.
--	--

Group	Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.
Type	Subgroup – David Narin’s copper coins with one Asomtavruli letter inscribed into another
Description, picture	<p>Copper. Weight: ex. 6,46 gr., 7,02 gr. d≈25-28 mm.</p> <p>Obverse: In the centre, Asomtavruli Γ inscribed into $\bar{\Theta}$, i.e. David. Persian inscription around it: قالن بنده شاه جهان داود ملك Slave of Qa’an, of the ruler of the world, David the king.</p> <p>Reverse: Arabic legend in four lines: شهر دمانس عمرها الله ٢ ثناربعين ستمائة In the city of Dmanisi, may God perpetuate it, (in the year) 642 (=1244/45). Other samples have 645 (=1247/48) and Tbilisi as a mint.</p>
Mint	Dmanisi, Tbilisi.
Nominal	Copper. ex. 6,46 gr., 7,02 gr.
Date	1244/45, 1247/48.

Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №272, QF. №275, QF. №№277-78, QF. №283, QF. №2024, QF. №2884, QF. №№4228-4230; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №6943, GF. №6952, №7791, №7793, №10962, №№ 12042-12044.
-------------------	---

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Silver coins of David Narin with the depiction of a horseman
Description, picture	<p>Drama. The weights range from 2,4 to 2,7 gr. d=20-23 mm.</p> <p>Obverse: The king on horseback, right. Above, right, royal monogram meaning David, and Georgian Asomtavruli letters ⴁⴃⴃⴃ for the K'oronikon 467 (=1247). Above, left, six-pointed star.</p>

	<p>Reverse: Persian legend in four lines: بقوة خدا دولة كوك قان بنده داود ملك By the power of God, slave of Kuyuk (or Guyuk) Qā'an's rule – king David. At right: ضرب تفليس Struck at Tbilisi.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Drama.
Date	1247.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2040, QF. №2042, QF. №№2046-2047, QF. №2049, QF. №4249, QF. №4252, QF. №4254, QF. №4450; Hermitage – several samples; Rustavi Historical Museum – 1 sample.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.
Type	Subgroup – Silver issues of 1252-1255 of David Ulugh “Bagrationi”
Description, picture	<p>Drama. Weight≈2,73 gr. d=22/23-23/24 mm.</p> <p>The image displays four silver coins arranged in a 2x2 grid. The top row shows the obverse (left) and reverse (right) of a coin. The bottom row shows the reverse (left) and obverse (right) of another coin. The coins feature intricate Arabic calligraphy in four lines, with the name 'David' (داود) and 'Ulugh' (اولغ) visible. The reverse side of the coins includes the mint location 'Tbilisi' (تفليس).</p>

Obverse: Arabic legend in four lines:

داود ملك

ابن كيوركى

البقراتى

ضرب تفليس

King David, son of Giorgi, Bagrationi. Struck at Tbilisi.

Reverse: Persian legend in four lines:

بقوة خداى

ياقبال پاد شاهی

جهان منكو قالن

و ستمایه سنة خمسين

With God's power, by the will of Mangu Qā'an, in the year 650 (=1252/53).

Other samples have 651 and 652.

Mint	Tbilisi.
Nominal	Drama.
Date	1252-1255.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №290, QF. №2071, QF. №№2076-2079, QF. №2082, QF. №2085, QF. №№2880-2881, QF. №3219, QF. №3808, QF. №4255-4257; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №11157.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Copper coins of David Ulugh with the depiction of a horseman.
Description, picture	<p>Copper. The weights range from 1,5 to 3,5 gr. d=20-24 mm.</p> <p>Obverse: Crowned figure of a horseman to the right. To both sides of the effigy – Asomtavruli ო and ძ, i.e. David.</p> <p>Reverse: Arabic legend in three lines: الملك الملوك داود بن كيوركى حسام المسيح King of the Kings David, son of Giorgi, sword of the Messiah.</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Copper. 1,5-3,5 gr.
Date	1247-1270.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№291-297, QF. №№2052-2068, QF. №№2881-2883, QF. №3161, QF. №3772, QF. №№4258-4262; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №6963, GF. №12953, GF. №13063; Hermitage – several samples.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Copper coins of Demetre II with the “Bagrationi family badge”
Description, picture	<p>Copper. The weights range from 1,45 to 3,20 gr. d=16/17-23/26 mm.</p> <p>Obverse: Ornamented frame, much reminiscent of the one on Rusudan’s copper coins. In the centre, Asomtavruli Ⴆ is inscribed into Asomtavruli Ⴆ, i.e. Demetre; out, differently placed, Georgian legends: ႦႦ (king) or ႦႦႦ (King of the Kings), and in some cases – Ⴆ, i.e. K’oronikon 500 (=1280). One sample has K’oronikon 506 (=1286).</p> <p>Reverse: In the centre, the same badge as on David’s and Tamar’s coin (D. Kapanadze calls it “Bagrationi family badge”). Around border of the dots, Christian prayer in Asomtavruli: ႦႦႦႦ ႦႦႦ ႦႦ ႦႦ ႦႦ ႦႦ, i.e. We believe in the Father, the Son and the Holy Spirit.</p>
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Copper. 1,45-3,20 gr.
Date	1280-1286.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№298-

	301, QF. №1591, QF. №№2254-2257, QF. №№2259-2274, QF. №3450; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №10964, GF. №11412, GF. №№11502-11504, GF. №12130; Hermitage – 10 samples.
--	--

Group	Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.
Type	Subgroup – Silver coins of David VIII with the Christian prayer
Description, picture	<p>Drama. Weight≈2,44 gr. d=20-22 mm.</p> <p>Obverse: Arabic legend in four lines: پادشاه اعظم سلطان محمود غازان خان خدا الله ملکه The most mighty king, sultan Mahmud Ghazan Khan, may God perpetuate his reign.</p> <p>Reverse: Area within square of dots, Christian prayer in four lines in Arabic (as on the Georgian-Hulaguid coins): بسم الاب والابن وروح القدس الاله واحد In the name of the Father, and the Son and the Holy Spirit, One God. Instead of cross, Georgian legend: ԹՓԾ, i.e. king David.</p>

	The segments between square and outer circle contain date formula, which is A.H. 696 (=1296/97). According to the months given on the coins, it became clear that their issue continued for four months (seventh, eighth, ninth, tenth) of A.H. 696, which corresponds to April–July period of 1297.
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Drama.
Date	1297.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №302, QF. №№2276-2282, QF. №2915; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №№5427-5548, GF. №№10107-10108, GF. №10110; Hermitage – 4 samples.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Copper coins of David VIII with the “Bagrationi family badge”
Description, picture	<p>Copper. Weight≈1,77 gr. d=17/18 mm.</p> <p>Obverse: In the centre of an ornamented frame Asomtavruli letter ⴁ inscribed into ⴂ, i.e. David. Out, Georgian legend: ⴂⴓⴂⴓ, i.e. King of the Kings. Sometimes below ⴓⴂ, i.e. K’oronikon 530 (=1310).</p> <p>Reverse: Finely depicted “Bagrationi family badge” with the Christian prayer in Asmotavruli: ⴁⴓⴓⴓⴓⴓⴓ ⴂⴓⴂⴓ ⴓⴓⴓⴓ ⴂⴓⴂⴓ ⴓⴓⴓⴓ, i.e. We believe in the Father, the Son and the Holy Spirit. Left and right to this badge sometimes is placed ⴓⴂ, i.e. K’oronikon 530 (= 1310).</p>
Mint	Zhinvali or Stepantsminda.
Nominal	Copper. ≈1,77 gr.
Date	1310.

Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№2283-2301, QF. №3098, QF. №№4591-4594; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №554, GF. №№11506-11507, GF. №№11710-11717, GF. №12140, GF. №№12684-12686.
-------------------	--

Group	Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.
Type	Subgroup – Coins of Vakhtang III with the Christian prayer
Description, picture	<p>Silver (drama). Weight≈2,23 gr. Copper. Weight≈1,57 gr. d≈21-22 mm.</p> <p>Obverse: Uighur legend in four lines: Struck by Ghazan in the name of Qā'an.</p> <p>Reverse: Area within linear square: In centre, cross within linear circle and a Christian prayer in Arabic around cross: بسم الاب والابن وروح</p>

	<p>القدس الاله واحد</p> <p>In the name of the Father, and the Son, and the Holy Spirit. There are two monograms read as ႱႱႱ ႱႱ, i.e. king Vakhtang. Between square and outer circle a date in Arabic: struck in the year 698 (=1298/99) and one of the months of the coin's issue. There are other dates too.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver (drama). ≈2,23 gr. Copper. ≈1,57 gr.
Date	1297/98-1299/1300.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№303-305, QF. №№2302-2315, QF. №2920, QF. №№4563-4565, QF. №№4581-4582; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №№12267-12269; Hermitage – 6 samples.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.
Type	Subgroup – Copper coins of Vakhtang III with the monograms
Description, picture	<p>Copper.</p> <p>The weights range from 1,35 to 2,4 gr.</p> <p>d=17/18-18/21 mm.</p> <p>Obverse: Arabic legend in three lines: يادشاه جهان خزان مخمود خلد ملكه</p> <p>The most mighty king, Ghazan Mahmud, may God perpetuate his reign.</p> <p>Under the third line two Asomtavruli monograms which are read as ႱႱႱ ႱႱ, i.e. king Vakhtang.</p>

	<p>Reverse: Area in square within circle of the dots and Arabic legend in three lines: لا لله الا الله وحده لا شريك له There is no god, but Allāh alone, he has no associate.</p> <hr/> <p>Obverse. Arabic legend in four lines: السلطان ا... غياث الدنيا و الدين خدابنده محمد خلد الله ملكه The most mighty sultan, Ghiyath al-Dunya wa'l-Din, Khudabandeh Muhammad, may God perpetuate his reign. The legend is placed within a linear square. Out, an unreadable inscription.</p> <p>Reverse. Arabic legend in four lines: الله لا اله الا محمد رسول الله There is no god, but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Below the monogram composed of three Asomtavruli letters ႦႦႦ, i.e. Vakhtang.</p>
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Copper. 1,35-2,4 gr.
Date	1297-1304; 1304-1308.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№4588-4590; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №12028, GF. №12703, GF. №12705, GF. №№12715-12717.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Coins of Giorgi VII with the “depiction of an open eye”
Description, picture	Silver. The weights range from 0,85 to 0,99 gr. d≈14/15-16 mm.

Obverse: Large dot in the centre. Unreadable signs to both sides of it, which more resemble the inverted formula “to the god” in Arabic. This, placed within the pointed oval, creates a figure of a man’s open eye. At the ends of the coin, Asomtavruli legend: ႳႱႰႱႱ/ႳႰႱ ႱႱ, i.e. King of the Kings Giorgi.

Reverse: Distorted Arabic legend (Sunni religious formula).

Obverse: Man’s open eye. Large Asomtavruli letters in the centre: Ⴓ and Ⴐ, i.e. king. Outside the frame waving lines and several dots.

Reverse: Distorted Arabic legend in three lines (Sunni religious formula).

Obverse: Large dot in the centre with each dot to both sides of it, all placed within pointed oval. Waving lines and each dot at the top and the bottom. All this placed within double circle: one border of dots, another - linear.

Reverse: Distorted Arabic legend in three lines (Sunni religious formula) placed within the identical circles as on the obverse.

Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Silver. 0,85-0,99 gr.
Date	1393-1407.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2961, QF. №3230; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №1198, GF. №1202.

Group	Coins of the Georgian kings in the 13 th -14 th cc.
Type	Subgroup – Silver coins of Giorgi VII and Ahmad Jalā'ir
Description, picture	<p>Silver. The weights range from 0,57 to 0,80 gr. d≈13/16-16/17.</p> <p>Obverse: Arabic legend in four lines: سلطان احمد خان ملكه ملك غازى كيركر ضرب تفليس Sultan Ahmad, may his reign be perpetuated, victorious king Giorgi. Struck at Tbilisi.</p> <p>Reverse: Arabic legend within double linear square, with the linear circle and the circle of the dots around it: لا اله الا الله محمد رسول الله There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Between the square and circle name of the four Caliphs.</p>

	<p>Obverse: Arabic legend in two lines: ضرب تڤليس ملك غازای كيركر Struck at Tbilisi. Victorious king Giorgi.</p> <p>Reverse: Arabic legend in three lines: سلطان احمد خان Sultan Ahmad Khan.</p> <hr/> <p>Obverse: Asomtavruli legend in two lines placed within square with linear circle around it: ႱႱႱႱႱႱ/ႱႱႱႱ, i.e. King of the Kings Giorgi.</p> <p>Reverse: Arabic legend in three lines: سلطان احمد خان Sultan Ahmad Khan.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver. 0,57-0,80 gr.
Date	End of the 14th c.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №574, QF. №583, QF. №№2393-2394, QF. №3100; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.) №№945-1121, GF. №1204.

Scholarly commentary	<p>In 1222-1245 queen Tamar’s daughter Rusudan ruled in Georgia. It turned out to be an unfortunate reign. First, Georgia was invaded by Jalāl al-Din and then – by the Mongols.</p> <p>A new stage began in the history of the Georgian numismatics under Rusudan’s rule and this was well exemplified by the following: 1) issue of the so-called irregular coins was stopped; 2) issue of silver coins was renewed. However, this was not only the Georgian novelty. Just like the “silver famine” in the Middle East, this process was on a global scale.</p> <p>According to the composition, Rusudan’s silver coins (Silver coins of</p>
-----------------------------	--

copper coin with the name of David (David Narin's copper coins with one Asomtavruli letter inscribed into another).

Obverse: In the centre, Asomtavruli ⴌ inscribed into ⴌ, i.e. David. Persian inscription around it:

قالن بنده شاه جهان داود ملك

Slave of Qa'an, of the ruler of the world, David the king.

Reverse: Arabic legend in four lines:

شهر

دمانس

عمرها الله

٢ ثناربعين ستمائة

In the city of Dmanisi, may God perpetuate it, (in the year) 642 (=1244/45).

The K'oronikon 465 (=1245) is often put at the lower part of the obverse of this coin. This date is sometimes also placed in the fifth line on the reverse of the same coin.

This coin attests to the existence of an up-to-then unknown mint in Dmanisi.

When a copper coin was struck in 1244/45 in Dmanisi in the name of David Narin, the king was not in Georgia, but – in Karakorum, where he was sent to be confirmed as king.

In 1247 the Mongols simultaneously confirmed two claimants to the Georgian throne: David, son of Giorgi Lasha – elder, or Ulugh; and David, son of Rusudan – younger, or Narin. Both Davids returned to Georgia in 1247.

After three years from the issue of the Dmanisi coin, in A.H. 645 (=1247/48) copper coins were struck in the name of David Narin in Tbilisi mint, but without the K'oronikon. This coin is identical to the copper coin from Dmanisi with two exceptions of having a different place of issue and a different date (A.H. 645).

The money which had been out of circulation was used for striking of David Narin's copper coins. Some details of Rusudan's coins are sometimes visible under the die of David Narin. This explains as to why there was such a significant weights' range in David Narin's copper coins.

In 1247 at Tbilisi mint silver coins were struck in the name of David Narin (Silver coins of David Narin with the depiction of a horseman) with weights ranging from 2,4 to 2,7 gr.

Obverse: The king on horseback, right. Above, right, royal monogram

meaning David, and Georgian Asomtavruli letters **ⴁⴃⴅⴃ** for the K'oronikon 467 (=1247). Above, left, six-pointed star.

Reverse: Persian legend in four lines:

بقوة خدا
دولة كوك
قان بنده
داود ملك

By the power of God, slave of Kuyuk (or Guyuk) Qā'an's rule – king David.

At right:

ضرب تفليس

Struck at Tbilisi.

The depiction of a horseman on the coins struck in Georgia first appeared in A.H. 642 on Ulus(h) Bek's money and afterwards – on David Narin's coins. It is a copy of a horseman depicted on the 12th c. Seljuk coins. This, in turn, attests to close contacts existing between Georgia and the sultanate of Rum.

Also at Tbilisi, rare silver coins of David Narin's co-ruler David Ulugh were struck in A.H. 650, 651 and 652 (Silver issues of 1252-1255 of David Ulugh "Bagrationi"). It should be noted, however, that the Georgian legends on the coins disappear and the coins, overall, began to resemble Seljuk dirhems (weight≈2,73 gr.).

Obverse: Arabic legend in four lines:

داود ملك
ابن كيوركى
البقراطى
ضرب تفليس

King David, son of Giorgi, Bagrationi. Struck at Tbilisi.

Reverse: Persian legend in four lines:

بقوة خدای
یاقبال پادشاهی
جهان منکو قان
و ستمایه سنة خمسين

With God's power, by the will of Mangu Qā'an, in the year 650 (=1252/53).

Perhaps, rare copper coins too should be attributed to David Ulugh (Copper coins of David Ulugh with the depiction of a horseman). Their description is as follows:

Obverse: Crowned figure of a horseman to the right. To both sides of the

effigy – Asomtavruli ო and ღ, i.e. David.

Reverse: Arabic legend in three lines:

الملك الملوك

داود بن كيوركى

حسام المسيح

King of the Kings David, son of Giorgi, sword of the Messiah.

The exact attribution of the coin is widely discussed. Some scholars think the coin should have been struck by David IV (1089-1125). The majority, however, attribute it to David Ulugh, because the coin is the exact imitation of the iconography of the copper money of Seljuk Kaikhusrau I (1192-1200) of Rum. Therefore, its emission was impossible by David IV.

When David Ulugh died in 1270, the qā'an confirmed his young son Demetre II (1270-1289) as king of East Georgia. From 1280 onwards, simultaneously with the Mongol occupation coins, Demetre II struck money with national features (Copper coins of Demetre II with the "Bagrationi family badge").

Obverse: Ornamented frame, much reminiscent of the one on Rusudan's copper coins. In the centre, Asomtavruli ლ is inscribed into Asomtavruli ო, i.e. Demetre; out, differently placed, Georgian legends: ოფ (king) or ოფღ (King of the Kings), and in some cases – ფ, i.e. K'oronikon 506 (=1280).

Reverse: In the centre, the same badge as on David's and Tamar's coin (D. Kapanadze calls it "Bagrationi family badge"). Around border of the dots, Christian prayer in Asomtavruli: ლღჳჳღ ოცოღ ოღ ოც ოღღ ჳღღ ჳღღ, i.e. We believe in the Father, the Son and the Holy Spirit.

The prayer placed on Demetre II's copper coin with Georgian legend is almost identical to the one on Georgian-Hulaguid dirhems which attests to their synchronism. There is a large number of variants of this monetary type. Also, it should be said, there exists one sample with the K'oronikon 506 (=1286) (the coin is kept at Telavi Historical Museum).

The weights of Demetre II's copper coins range from 1,45 to 3,20 gr.

In 1292 the Il-khan Gaikhatu confirmed Demetre II's son David VIII (1293-1311) as king over East Georgia. In the first years of his reign relations between East Georgia and the Il-khanate were stable. However, when in the succession battle for the Il-khanate, Ghazan defeated Baidu (1295), who was

supported by David VIII, relations between the countries soared. But to avoid David VIII allying himself with the Golden Horde, the khan conducted very cautious policies towards the Georgian king.

David VIII in various years struck silver as well as copper coins. The description of the silver coins (Silver coins of David VIII with the Christian prayer) is as follows:

Obverse: Arabic legend in four lines:

پادشاه اعظم
سلطان محمود
غازان خان
خدا الله ملكه

The most mighty king, sultan Mahmud Ghazan Khan, may God perpetuate his reign.

Reverse: Area within square of dots, Christian prayer in four lines in Arabic (as on the Georgian-Hulaguid coins):

بسم الاب
والابن وروح
القدس الاله
واحد

In the name of the Father, and the Son and the Holy Spirit, One God. Instead of cross, Georgian legend: $\overline{\text{ԹՓԾ}}$, i.e. king David. The segments between square and outer circle contain date formula, which is A.H. 696 (=1296/97). According to the months given on the coins, it became clear that their issue continued for four months (seventh, eighth, ninth, tenth) of A.H. 696, which corresponds to April–July period of 1297.

Average weight – 2,44 gr.

When the relations between Ghazan and David VIII finally worsened, the latter fled to Mtiuleti or Khevi (in the mountains) from where he continued his battle and monetary activities. In response, Ghazan Khan confirmed as king of East Georgia David's brother Vakhtang III, who also struck coins. Although, these coins are of an earlier period than David VIII's copper ones, it is still preferable first to discuss latter's money. It is worth noting that David VIII's copper coins are almost analogous with Demetre II's money, with the only difference that they are of smaller size and weight (Copper coins of David VIII with the "Bagrationi family badge").

Obverse: In the centre of an ornamented frame Asomtavruli letter Ծ

inscribed into Ⴊ, i.e. David. Out, Georgian legend: ԹՓԹՓ, i.e. King of the Kings. Sometimes below ՓԵ, i.e. K'oronikon 530 (=1310).

Reverse: Finely depicted “Bagrationi family badge” with the Christian prayer in Asmotavruli: ԴԴԲԶԼ ԶԸԶԴ ԺԴ ԾԸ ԼԵԴ ԲԴ, i.e. We believe in the Father, the Son and the Holy Spirit. Left and right to this badge sometimes is placed ԺԳ ՓԵ, i.e. K'oronikon 530 (= 1310).

Thus, on some of the coins date is placed on obverse, on others – on reverse. We also encounter those pieces which do not have any date.

Very important is to pinpoint the exact place where David was issuing his coins, thereby confirming the existence of yet another mint in Georgia. Unfortunately, the coins do not bear any sign of the place of issue, but, undoubtedly, the mint should have been either in Zhinvali or Stepantsminda (according to T. Lomouri).

Thus, David VIII's silver coins were struck in 1297, copper coins – in 1310. The gap between these two periods is filled with David's brother Vakhtang III's emissions. According to the chronology, accepted in the Georgian historiography, he reigned in 1302-1308, but as it will be shown below, this date needs some corrections. Vakhtang III, like his brother, struck silver and copper coins. Silver coins resemble a Georgian-Hulaguid dirhem, but still, however, represent the latter's variant (Coins of Vakhtang III with the Christian prayer).

Obverse: Uighur legend in four lines:

Struck by Ghazan in the name of Qā'ān.

Reverse: Area within linear square:

In centre, cross within linear circle and a Christian prayer in Arabic around cross:

بسم الاب
والابن وروح
القدس الاله
واحد

In the name of the Father, and the Son, and the Holy Spirit. There are two monograms read as ԴԴԴ ԹՓ, i.e. king Vakhtang. Between square and outer circle a date in Arabic: struck in the year 698 (=1298/99) and one of the months of the coin's issue.

The silver coin of Vakhtang III struck in A.H. 699 (=1299/1300) differs from the above coin only by one insignificant feature: dots or stars in

quarters of cross.

Although, there is no mint indication on Vakhtang III's silver coins money, several coins still bear the legend: struck at Tbilisi.

The above coins represent an important historical source, since they give a real date of Vakhtang III's accession to the throne. T. Lomouri, based on the numismatic data, made corrections to the chronology of the Georgian kings' regnal years. According to Lomouri, since Vakhtang was already mentioned as king on 1298/99 silver coin, he became king not in 1302, but in 1298/99. Moreover, even this date should be re-examined, because Ts. Ghvaberidze found a silver coin struck in A.H. 697 (=1297/98) in the name of Vakhtang III, thus making 1297 as the date of his accession to the throne.

Analogous with Vakhtang III's silver money are his copper coins, although there is no date on the extant ones. Generally, his copper coins can be dated by 1297-1304 (Vakhtang III ascended the throne in 1297, whereas Ghazan Khan died in 1304).

Apart from that, there are also different copper coins (Copper coins of Vakhtang III with the monograms) belonging to Vakhtang III.

Obverse: Arabic legend in three lines:

پادشاه

جهان خزان

مخمود خلد ملکه

The most mighty king, Ghazan Mahmud, may God perpetuate his reign.

Under the third line two Asomtavruli monograms which are read as ႱႱႱႱ, ႱႱ, i.e. king Vakhtang.

Reverse: Area in square within circle of the dots and Arabic legend in three lines:

لا لله الا

الله وحده

لا شريك له

There is no god, but Allāh alone, he has no associate.

Obverse: Arabic legend in four lines:

السلطان ا...

غياث الدنيا و الدين

خدابنده محمد

خلد الله ملکه

The most mighty sultan, Ghiyath al-Dunya wa'l-Din, Khudabandeh Muhammad, may God perpetuate his reign.

The legend is placed within a linear square. Out, an unreadable inscription.

Reverse: Arabic legend in four lines:

	<p>الله لااله الا محمد رسول الله</p> <p>There is no god, but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Below the monogram composed of three Asomtavruli letters ႦႦႦ, i.e. Vakhtang.</p> <p>There is no date on the above coins. First issue should be dated by 1297-1304 (Vakhtang III became king in 1297, whereas Ghazan Qāʿan died in 1304); second issue – by 1304-1308 (Muhammad Khudābandeh (Ūljāitū) ascended the throne in 1304, whereas Vakhtang III died in 1308).</p> <p>Next coin is similar to the second emission of the copper coins of Vakhtang III with the monograms. The only difference between them is that on this coin Vakhtang’s monogram is replaced with the letter Ⴆ, which, most probably, means Giorgi. According to the historical sources, such a person indeed existed. This was David VIII’s son Giorgi VI the Lesser, who in 1309 was confirmed as king of East Georgia. Obviously, this coin refers to him.</p> <p>Chronologically, the above numismatic material should be followed by the only two extant coins struck in the name of Il-khan Abū Saʿid. There is a standard Arabic inscription on the coins, and a seemingly Georgian Mkhedruli letter Ⴆ – “G” on the margin of the obverse.</p> <p>During the reign of Il-khan Abū Saʿid, it was Giorgi the Brilliant (1318-1346) who ruled over Georgia, and it is very probable that the „Ⴆ“-looking sign was a first letter of Giorgi’s name.</p> <p>D. Kapanadze tried to introduce anonymous silver coins into Georgian numismatics, which he attributes to the 2nd half of the 14th c. by virtue of their weight, size, fabric and other features. On some of those coins there is a depiction of a bird, on others – lion, or a mountain goat. Arabic legends are distorted. According to Kapanadze, on 2 or 3 coins with the depiction of a mountain goat there is a marginal, barely extant, Asomtavruli legend, which, it seems, includes the letters of Bagrat’s name. It is not obvious, but if in the future it can be attested, the coins are to be attributed to Bagrat V (1360-1393).</p> <p>There are also several copper coins, which, possibly, were struck by Bagrat V (weight≈5,48 gr.).</p> <p>Obverse: Asomtavruli Ⴆ placed in the centre within the linear circle around.</p>
--	--

Asomtavruli legend in abbreviation around the circle reads as “in the name of God”.

Reverse: Distorted Arabic legend in four lines.

The issue is subject to discussion and needs further analysis to ascertain to which of the two Bagrats (Bagrat IV or Bagrat V) belong the coins, because several analogous pieces were struck irregularly.

Rare silver coins (Coins of Giorgi VII with the “depiction of an open eye”) which should be attributed to Giorgi VII (1393-1407) have the description as follows:

Obverse: Large dot in the centre. Unreadable signs to both sides of it, which more resemble the inverted formula “to the god” in Arabic. This, placed within the pointed oval, creates a figure of a man’s open eye. At the ends of the coin, Asomtavruli legend: ᲘᲗᲠᲗᲚᲘᲗᲠᲗᲚ ᲗᲗ, i.e. King of the Kings Giorgi.

Reverse: Distorted Arabic legend (Sunni religious formula).

Obverse: Man’s open eye. Large Asomtavruli letters in the centre: Ი and Რ , i.e. king. Outside the frame waving lines and several dots.

Reverse: Distorted Arabic legend in three lines (Sunni religious formula).

Obverse: Large dot in the centre with each dot to both sides of it, all placed within pointed oval. Waving lines and each dot at the top and the bottom. All this placed within double circle: one border of dots, another - linear.

Reverse: Distorted Arabic legend in three lines (Sunni religious formula) placed within the identical circles as on the obverse.

According to D. Kapanadze, the above coins belong to Giorgi V the Brilliant (1318-1346). Today, however, they are attributed to Giorgi VII.

First argument for such an attribution is the deposit period of the hoards to which those coins belong. The hoard of Dusheti was buried after 1389/90, whereas the hoard from Ali – at the turn of the 14th-15th cc.

The second argument is their weight. The average weight of the coins is less than 1 gr. The weights of some of the coins kept at the National Museum of Georgia range from 0,85 to 0,99 gr. and is close to the weight of the coins struck in the name of Giorgi VII and Ahmad Jalā’ir (the weights range from 0,57 to 0,80 gr. For comparison, the weight of a double dirhem struck at Tbilisi in Giorgi V the Brilliant’s reign was 3,5 gr.).

Among Giorgi VII's coins the most interesting are the ones from a hoard found near Tbilisi in 1861. They were published by V. Langlois in the same year. However, he did not read the legends correctly. These coins' weights range from 0,57 to 0,80 gr. It should be emphasized that the first scholar who thoroughly studied the coins, revealed Langlois' erroneous arguments, and set tight chronological limits for the coins was T. Lomouri. In doing this, she was helped by the hoard found in 1925 in Ali village (Khashuri district). The hoard contains 471 silver coins, out of which 249 are those interesting for us (Silver coins of Giorgi VII and Ahmad Jalā'ir) (the attribution of the coins belongs to T. Lomouri). Here is the description:

Obverse: Arabic legend in four lines:

سلطان

احمد خان ملكه

ملك غازى كيركر

ضرب تفليس

Sultan Ahmad, may his reign be perpetuated, victorious king Giorgi.
Struck at Tbilisi.

Reverse: Arabic legend within double linear square, with the linear circle and the circle of the dots around it:

لا اله الا

الله

محمد

رسول الله

There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh.
Between the square and circle name of the four Caliphs.

249 coins from the hoard of Ali struck in the name of Giorgi VII and Ahmad Jalā'ir are not the same by their preservation and technical features. Their smaller part (28 pieces) are "regular" coins with readable legends. 89 pieces are analogous with the the above 28 ones by the contents, but are, however, of lower quality – legends are initially badly inscribed. The third group, 74 pieces, should have derived from the latter group, but the legends are put in mirror. The rest of the coins are worn and unreadable.

The above coins were struck in commemoration of Giorgi VII and Ahmad Jalā'ir's victory over Tamerlane's troops at Alinje fortress at the end of the 14th c.

There are also rare coins synchronous to the above money.

Obverse: Arabic legend in two lines:

	<p>ضرب تفليس ملك غازای كيركر Struck at Tbilisi. Victorious king Giorgi. Reverse: Arabic legend in three lines: سلطان احمد خان Sultan Ahmad Khan.</p> <p>Obverse: Asomtavruli legend in two lines placed within square with linear circle around it: ႱႱႱႱႱႱ/ႱႱႱႱ, i.e. King of the Kings Giorgi. Reverse: Arabic legend in three lines: سلطان احمد خان Sultan Ahmad Khan.</p>
--	---

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – Overstruck copper coins of Jalāl al-Din
Description, picture	<p>Copper. The weights range from 15,79 to 21,15 gr. d≈24-40 mm.</p> <p>The image displays six copper coins arranged in three rows. The top row shows two irregularly shaped coins, likely due to overstriking. The middle row shows two circular coins, and the bottom row shows two more circular coins. Each coin features Arabic calligraphy.</p> <p>Obverse: Arabic legend in two lines within the linear circle: The mightiest sultan. Another Arabic legend around: This dirhem was struck in the year 623 (=1226).</p> <p>Reverse: Legend in two lines in a linear circle: Jalal ad-Dunya wa'l-Din. Another Arabic legend around: May God increase his glory, elongate his shadow and strengthen his prosperity.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Copper. 15,79-21,15 gr.
Date	1226.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian

	Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№216-231, QF. №№1964-1976, QF. №2874, QF. №№3470-3475, QF. №№4190-4195; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№4589-4804, GF. №№6752-6753, GF. №6827, GF. №№11569; Hermitage – 54 samples.
--	--

Group	Mongol occupation coins
Type	Anonymous dirhems with the depiction of bow
Description, picture	<p>Dirhem. Weight≈2,64 gr. d≈22 mm.</p> <p>Obverse: Arabic legend in a circle of the dots: Qāʾn the just. Apart from this, there is a date, A.H. 637 (=1239/40) and the place of issue – Tbilisi. The depiction of a bow below the legend.</p> <p>Reverse: Arabic legend in the centre: There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Dirhem.
Date	1239/40.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1573, QF. №№2890-2895, QF. №3339, QF. №№4221-4225; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №10102.

Group	Mongol occupation coins
Type	Dirhems of Ulus(h) Bek with the depiction of a hunting horseman
Description, picture	<p>Dirhem. Weight≈2,87 gr. d≈23 mm.</p>

Obverse: A riding horseman to the left, turns to the right with a bow in his hands; behind, the depiction of stork; below the horse, the depiction of a gun-dog. In some cases, the depiction of stork is replaced with a star or Solomon's seal, whereas the depiction of a dog – with an unknown depiction, which can be regarded as either a reptile or a leaf ornament. On other samples, struck at unknown mint, a riding horseman is to the right. Above: in Turkish – (Ulugh) Mangil Ulus(h) Beg. There are two interpretation of this legend: 1. Ulus(h) Beg in the name of Great Khan; 2. Great Mongol Ulus(h) Beg.

Reverse: Arabic legend: There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Struck at Tbilisi in the year 642 (=1244/45).

Mint	Tbilisi.
Nominal	Dirhem.
Date	1244/45.
Collection	Hermitage – 2 samples; Collection of American Numismatic Society – 3 samples.

Group	Mongol occupation coins
Type	Anonymous dirhems with the depiction of six-pointed star
Description, picture	<p>Dirhem. Weight – 2,61 gr. d≈21 mm.</p>

	<p>Obverse: A six-pointed star made of parallel lines. Arabic legend in the centre of the star: Qā'ān the just.</p> <p>Reverse: Arabic religious formula in three lines: There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. The legend is placed within a rectangle frame with a linear circle around. Arabic legend in the segments between the linear circle and the frame: Struck at Tbilisi in the year 643 (=1245/46).</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Dirhem.
Date	1245/46.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 1 sample, QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №3096.

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – Coins of Mangu Qā'ān
Description, picture	<p>Silver (dirhem). Weight≈2,62 gr.</p> <p>Copper. The weights range from 2,05 to 4,58 gr.</p> <p>d≈23-30 mm.</p>

	<p>Obverse: Arabic legend in three lines in square within the circle: Mangu Qā'ān, the mightiest, the just. In segments between the square and the circle the place of issue in Arabic – Tbilisi.</p> <p>Reverse: Arabic religious formula in three lines in a similar square within the circle: There is no god but Allāh alone, he has no associate. In segments between the square and the circle the date of issue in Arabic, which contains not only the year, but month and in some cases – even a day.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver (dirhem). 2,62 gr. Copper. 2,05-4,58 gr.
Date	1254-1261.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№326-338, QF. №№340-347, QF. №3163, QF. №№3243-3249, QF. №№4296-4301; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№9085-9087, GF. №10122, GF. №11561; Hermitage – 2 samples.

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – “Qā'ānic”
Description, picture	<p>Silver (dirhem). The weights range from 2,41 to 2,96 gr. Copper. The weights range from 1,92 to 2,7 gr. d≈19-23 mm.</p>

	<p>Obverse: Six-pointed star, in the centre of which the Arabic legend in two lines: Qā'an the just.</p> <p>Reverse: Arabic legend in three lines in quadrangular frame within the circle: There is no god but Allāh alone, he has no associate. In the segments between the quadrangular frame and the circle in Arabic – the place (Tbilisi) and date (year, month) of issue.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver (dirhem). 2,41-2,96 gr. Copper. 1,92-2,7 gr.
Date	1261-1280.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№382-436, QF. №№2128-2151, QF. №2156, QF. №№2899-2904, QF. №№4328-4471; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1225, GF. №№11683-11689, GF. №№12278-12280, GF. №12912, GF. №28203; Hermitage – several samples.

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – Georgian-Hulaguid coins
Description, picture	<p>Silver (dirhem). The weights range from 2,2 to 2,47 gr. Copper. Weight≈2,3. d≈20-23 mm.</p>

	 <p>Obverse: Uighur legend in five lines which contains the names of the following Il-khans: Abaqa (1265-1282), Ahmad (1282-1284), Arghun (1284-1291), Gaikhatu (1291-1295) and Baidu (1295) (the legend is approximately as follows: Struck by Ahmad in the name of Khaqan).</p> <p>Reverse: Christian prayer in Arabic in four lines in square within the circle: In the name of the Father, and the Son and the Holy Spirit, One God. Also, Christian emblem – cross. The date is placed in the segments between the square and the circle.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver (dirhem). 2,2-2,47 gr. Copper. ≈2,3 gr.
Date	1281/82-1294/95.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№439-442, QF. №№460-469, QF. №481, QF. №№2162-2174, QF. №№4472-4502, QF. №№4516-4544; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№5354-5366, GF. №№11634-11637, GF. №№12262-12263; Hermitage – several samples; National Museum of History of Azerbaijan – several samples.

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – Post-reform issues of the Hulaguids
Description, picture	<p>Dirhem of Ghazan Khan.</p> <p>The weights range from 2,1 to 2,23 gr.</p> <p>d≈22 mm.</p>

	 <p>Obverse: Uighur legend in four lines within the linear circle and the circle of the dots: With the power of heaven, struck by Ghazan. Ornament above the legend. Between third and fourth lines in Arabic – Ghazan Mahmud. To the left, vertical legend in Tibetan – Ghazan Mahmud.</p> <p>Reverse: Arabic legend in four lines within the ornamented pentagon: There is no god, but Allāh alone, struck at Tbilisi, Muhammad is the Messenger of Allāh. Vertical legends to both sides – May god bless him. Date in segments between the pentagon and the linear circle – A.H. 698 (=1298/99). Ornament in one of the segments. Standard light dirhems were struck even by the last Il-khans.</p>
Mint	Tbilisi, Akhaltsikhe.
Nominal	Dirhem.
Date	1298/99-1301/1302.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№5131-5172, QF. №9361, QF. №9559; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №3489, GF. №3522, GF. №№3653-3654, GF. №3725, GF. №№5194-5195.

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – Money of the Juchids
Description, picture	<p>Silver. Weight≈1,01 gr. d≈10/14-15 mm.</p>

	<p>Obverse: Arabic legend in two lines – Sultan the just, Jani Beg Khan. Linear circle and a circle of the dots around.</p> <p>Reverse: In six-petal rose in Arabic – Struck at Tbilisi in the year 757 (=1356). Linear circle and a circle of the dots around.</p> <hr/> <p>Obverse: In Arabic – Sultan the just . . . Khan.</p> <p>Reverse: In six-petal rose in Arabic – Struck at Tbilisi in the year 757 (=1356).</p> <hr/> <p>Obverse: In Arabic – Sultan Berdi Beg Khan. Struck at Tbilisi . . .</p> <p>Reverse: In Arabic – There is no god, but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Names of the four Orthodox Caliphs.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver. ≈1,01 gr.
Date	1356-1357.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 2 samples, QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №4795-4796; Hermitage – 1 sample.

Group	Mongol occupation coins
Type	Subgroup – Money of the Jala'irids
Description, picture	<p>Silver.</p> <p>The weights range from 0,66 to 0,69 gr. d≈13/14 mm.</p> <div style="text-align: center;"> </div>

	<p>Obverse: Arabic legend in three lines in double circle – The mightiest sultan, Uvais Bahadur Khan, may his reign be alongated. Legend around – Struck at Tbilisi in the year 759 (=1357/58).</p> <p>Reverse: Muslim religious formula and the names of four Caliphs in double circle.</p> <hr/> <p>Obverse: Arabic legend in the intersection of three semi-circles – Sultan Uvais, may his reign be alongated. Between the semi-circles the place of issue – Struck at Tbilisi. The date around the semi-circles can not be read on any of the samples from Akhagori/Leningori hoard.</p> <p>Reverse: Muslim religious formula in the intersection of six semi-circles, which is placed within the frame of dots – There is no god, but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh.</p>
Mint	Tbilisi.
Nominal	Silver. 0,66-0,69 gr.
Date	1357/58-1375.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№4797-4799, QF. №№4803-4813; GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№9363-9364, GF. №№9367-9368, GF. №№9375-9376, GF. №№9381-9438.

Scholarly commentary	<p>In 1222-1245 queen Tamar's daughter Rusudan ruled in Georgia. It turned out to be an unfortunate reign. First, Georgia was invaded by Jalāl al-Din and then – by the Mongols.</p> <p>In November 1225 Jalāl al-Din, successor to the Khwarazm shah, defeated the Georgian army due to disagreement among the Georgian nobles. Next year he captured Tbilisi.</p> <p>This conqueror left his trace also in the Georgian numismatics. In the abandoned Tbilisi (Rusudan fled to Kutaisi) Jalāl al-Din, probably, took hold of the state coffers, which he used for the issue of his money. Jalāl al-Din overstruck all the Georgian coins, and with the placing of a new die reissued them as his own money (Overstruck copper coins of Jalāl al-Din).</p>
-----------------------------	---

Obverse: Arabic legend in two lines within the linear circle: The mightiest sultan.

Another Arabic legend around: This dirhem was struck in the year 623 (=1226).

Reverse: Legend in two lines in a linear circle: Jalal ad-Dunya wa'l-Din. Another Arabic legend around: May God increase his glory, elongate his shadow and strengthen his prosperity.

Quite often under the die of Jalāl al-Din there are preserved parts of undistorted legends from the money of Giorgi IV Lasha or queen Tamar. Only in some cases do appear the details from the money of Giorgi III and Demetre I. It should be also said that Jalāl al-Din's coins were overstruck from the "irregularly" issued Georgian money. However, in rare cases, "regularly" struck coins also were used for the same purpose. These coins belong to Giorgi III and queen Tamar.

Soon, following Jalāl al-Din's invasions, the Mongol hegemony was established over Georgia.

The changed political situation left an indelible trace on Georgian numismatics. Both, the face of money and the legends drastically changed. The Georgian coins of the time reflect a difficult political situation of the 13th-14th cc.

The coins struck after Rusudan's reign are divided into two groups: 1. Coins of the Georgian kings in the 13th-14th cc.; 2. Mongol occupation coins.

For the moment, we will discuss only the Mongol occupation coins.

Anonymous dirhems were already struck in the reign of Rusudan (Anonymous dirhems with the depiction of bow).

Obverse: Arabic legend in a circle of the dots: Qā'ān the just. Apart from this, there is a date, A.H. 637 (=1239/40) and the place of issue – Tbilisi. The depiction of a bow below the legend.

Reverse: Arabic legend in the centre: There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh.

For the moment it is unclear why this dirhem was struck by "Qā'ān the just" and not by a certain Mongol ruler. According to one opinion, at this time the Mongol court was weakened by internal disagreements and it was better to place on the coin simply "Qā'ān".

After five years, in A.H. 642 (=1244/45) other dirhems were struck at Tbilisi mint (Dirhems of Ulus(h) Bek with the depiction of a hunting horseman).

Obverse: A riding horseman to the left, turns to the right with a bow in his hands; behind, the depiction of stork; below the horse, the depiction of a gun-dog. In some cases, the depiction of stork is replaced with a star or Solomon's seal, whereas the depiction of a dog – with an unknown depiction, which can be regarded as either a reptile or a leaf ornament. On other samples, struck at unknown mint, a riding horseman is to the right. Above: in Turkish – (Ulugh) Mangil Ulus(h) Beg. There are two interpretation of this legend: 1. Ulus(h) Beg in the name of Great Khan; 2. Great Mongol Ulus(h) Beg.

Reverse: Arabic legend: There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Struck at Tbilisi in the year 642 (=1244/45).

It is noteworthy that, apart from Tbilisi, identical coins were also struck at Ganja, Baku, Nakhchivan etc. Non-mentioning of a Great Khan reigning from Karakorum should not be surprising considering the fact that until the Great Khan was chosen, a nominal ruler was Töregene Khatun – widow of Ögedei Khan.

Also important is that the depiction of a bowman on the money of Töregene Khatun is similar to the composition of the copper coins struck by the ruler of Erzerum Muhammad ibn-Salduk (1174-1200). Obviously, this feature was taken by the Mongols who were known as a “bowman tribe”.

A unique anonymous coin (Anonymous dirhems with the depiction of six-pointed star) (weight – 2,61 gr.), dated by A.H. 643, is preserved at Simon Janashia Museum of Georgia.

Obverse: A six-pointed star made of parallel lines. Arabic legend in the centre of the star: Qā'ān the just.

Reverse: Arabic religious formula in three lines: There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. The legend is placed within a rectangle frame with a linear circle around. Arabic legend in the segments between the linear circle and the frame: Struck at Tbilisi in the year 643 (=1245/46).

Silver coins of A.H. 652-659 (=1254-1261) and identical copper coins of A.H. 652-654 (=1254-1257) were struck at Tbilisi mint in the name of Mangu Qā'ān (Coins of Mangu Qā'ān):

Obverse: Arabic legend in three lines in square within the circle: Mangu Qā'ān, the mightiest, the just. In segments between the square and the circle

the place of issue in Arabic – Tbilisi.

Reverse: Arabic religious formula in three lines in a similar square within the circle: There is no god but Allāh alone, he has no associate. In segments between the square and the circle the date of issue in Arabic, which contains not only the year, but month and in some cases – even a day.

The copper coins of Mangu Qā’ān are identical to the silver coins described above.

The average weight of the silver coins struck by Mangu Qā’ān at Tbilisi mint is 2,62 gr., for the copper coins – 4,58 gr. (large size coins) and 2,5 gr. (small size coins). It seems that two nominals of copper coins were struck.

The coins struck by Mangu Qā’ān are followed by the so-called “Qā’ānic”. The term “Qā’ānic” derives from the legend on the obverse – “Qā’ān the just”. There are two “types” of these coins. First “type” silver “Qā’ānic” was struck in A.H. 660, 661 and 662 (=1261-1264). Their description is as follows:

Obverse: Six-pointed star, in the centre of which the Arabic legend in two lines: Qā’ān the just.

Reverse: Arabic legend in three lines in quadrangular frame within the circle: There is no god but Allāh alone, he has no associate. In the segments between the quadrangular frame and the circle in Arabic – the place (Tbilisi) and date (year, month) of issue.

The average weight of the coins is 2,66 gr.

The second “type” “Qā’ānic” differ from the above described ones only by the details on the reverse: ornament is placed in segments, whereas the date – between first and second lines of the religious formula. The date is given by small Arabic signs which include one of the years of A.H. 663-678 period (=1264-1280). Their average weight is 2,61 gr.

As we see, Tbilisi mint continued to strike anonymous coins. What was it conditioned by? Mangu Qā’ān’s death in 1259 was followed by the struggle for the throne in Karakorum. By the time of Mangu Qā’ān’s death, his brother Hulagu was a general of the Mongol troops stationed in the Middle East. Eventually he became an independent ruler of Persia, Mesopotamia, and the neighbouring territories conquered by the Mongols. Hulagu became a founder of the Hulaguid dynasty of the Il-khans. Khubilai was the victor to the throne of the Great Khan. In this difficult political

situation caused by internal struggle, Hulagu Khan started to issue in his dominion anonymous coins with the legend “Qā’ān the just” which would fit any pretender to the throne. Anonymous coins were struck at Tbilisi mint from 1261 to 1280.

It should be noted that the silver “Qā’ānics” are technically well-done and their fineness is very high – 916. Apart from the silver “Qā’ānics”, copper “Qā’ānics” were struck too, but as the material suggests, their amount was not large. The earliest specimen is dated by A.H. 675 (=1276/77).

In A.H. 680 (=1281/82) the face of the coins in Georgia again changes. By that time begins issue of very peculiar dirhems, which in the scholarly literature are known as the Georgian-Hulaguid coins. They were the first coins in the numismatics with the names of the Il-khans, but, with the Christian prayer and the depiction of cross. It should be emphasized that Georgia was the only Hulaguid vassal-state where the Christian prayer was placed on the coins. This, in itself, was a big concession from the Il-khans which directly attests to the importance of Georgia. The issue of the Georgian-Hulaguid coins took place in A.H. 680-694 (=1281/82-1294/95).

Obverse: Uighur legend in five lines which contains the names of the following Il-khans: Abaqa (1265-1282), Ahmad (1282-1284), Arghun (1284-1291), Gaikhatu (1291-1295) and Baidu (1295) (the legend is approximately as follows: Struck by Ahmad in the name of Khaqan).

Reverse: Christian prayer in Arabic in four lines in square within the circle: In the name of the Father, and the Son and the Holy Spirit, One God. Also, Christian emblem – cross. The date is placed in the segments between the square and the circle.

As a rule, there was no place of issue indicated on the Georgian-Hulaguid coins. But, according to D. Kapanadze, in Baku, at National Museum of History of Azerbaijan there is one dirhem with the following legend: struck at Tbilisi.

It is noteworthy that on the dirhems struck in the name of Ahmad the cross is replaced with a star. This can be explained. Ahmad was the first from the Hulaguids who converted to Islam and was intent on removing the Christian symbol, cross, from the coins. After this, the names of the Il-khans are repeated in Arabic after the Uighur legend. The cross is again depicted on the Georgian-Hulaguid coins struck in the name of Ahmad’s successors.

The average weight of the Georgian-Hulaguid coins is 2,2-2,3 gr. As

we see, this weight is much lower than that of the “Qā’ānics”. Also, their fineness is comparatively low – 875.

Simultaneously with the Georgian-Hulaguid coins, also similar copper coins were struck. The dates on these coins are almost always distorted, or erased, and their chronology is established only through the names of the Ilkhans.

We should also discuss quite original copper coins whose attribution is still subject to wide discussion.

Obverse: Uighur legend in four lines: Struck by Abaqa in the name of Khaqan.

Reverse: In quarters between the branches of cross Armenian legend: Our Lord Jesus Christ. Arabic legend parallel to the branches of cross: In the name of the Father, and the Son and the Holy Spirit, One God.

The Georgian-Hulaguid dirhems, which were struck from 1281/82 to 1294/95, were taken as a prototype for the above coins. Therefore, they should be dated by the end of the 13th c.

Obverse: The same as the silver and copper coins of Vakhtang III (Coins of Vakhtang III with the Christian prayer) with the only difference that the legend around the cross is distorted. In the segments, uncertain signs instead of date.

Reverse: Roughly depicted lion to the right with the shining sun on the back.

Since the obverse of this coin is the imitation of the silver and copper coins of Vakhtang III, its dating by the end of the 13th c. should not be doubted.

Obverse: The depiction of cross in square frame within the circle. In segments, uncertain signs instead of date.

Reverse: Lion with the shining sun on the back.

There is no doubt about the synchronicity of the last coin with the above-described two samples.

D. Kapanadze and Ir. Jalaghania thought that the issue of this anonymous coins should have been made in one of the Georgian provinces, where the majority of the population was of the Armenian descent and there

was a tradition of monetary activity.

Wide variety, low weight and fineness of the coins in the countries under the Il-khanid overlordship hindered money circulation and both, foreign and internal trade over the entire Middle East. That is why Ghazan Khan (1295-1304) implemented a money reform – money standardization. Through the reform of Ghazan Khan (1296), the weight of a silver dirhem was defined by 2,13 gr. From that time on the coins struck in Georgia in the name of the Hulaguids differed from the coins struck in Iran only by a mint name.

The earliest standardized coin (Post-reform issues of the Hulaguids) of Ghazan Khan struck at Tbilisi is dated by A.H. 698 (=1298/99).

Obverse: Uighur legend in four lines within the linear circle and the circle of the dots: With the power of heaven, struck by Ghazan. Ornament above the legend. Between third and fourth lines in Arabic – Ghazan Mahmud. To the left, vertical legend in Tibetan – Ghazan Mahmud.

Reverse: Arabic legend in four lines within the ornamented pentagon: There is no god, but Allāh alone, struck at Tbilisi, Muhammad is the Messenger of Allāh. Vertical legends to both sides – May god bless him. Date in segments between the pentagon and the linear circle – A.H. 698 (=1298/99). Ornament in one of the segments.

The coins from Tbilisi mint struck in Ghazan Khan's time are represented solely by the dirhems. The coins struck at Tbilisi mint in the name of Ghazan Khan are dated by A.H. 698, 699, 700, 701.

One of the coins struck in the name of Ghazan differs from the above-described only by the place of issue. In the third line of the legend it is read: Struck at Akhaltsikhe. It seems, in the time of Ghazan Khan there was the second mint operating in Georgia, namely in Akhaltsikhe, Samtskhe (Southern Georgia).

Evg. Pakhomov knew about copper coin of A.H. 700 (=1300/1301) struck at Tbilisi, which was similar to Ghazan Khan's standardized dirhem.

Following the death of Ghazan Khan, he was succeeded by his brother Ūljāitū (1304-1316). Ūljāitū, after he converted to Islam, took a new name – Muhammad Khudābandeh (slave of god in Persian). The names of the four Orthodox Caliphs were placed for the first time on the coins of new Il-khan. When Ūljāitū embraced Shia Islam, a religious Shia formula and the names of the Twelve Imams appeared on the coins struck from A.H. 709 (=1309/1310).

There were only dirhems and double-dirhems struck at Tbilisi mint.

After Ūljāitū, in 1316 Abu-Sa'id became the Il-khan (1316-1335). In the last years of Ūljāitū's reign and during Abu-Sa'id's rule, the reform of Ghazan Khan slowly lost its impact. The weight of dirhems decreased several times in Abu-Sa'id's reign. Thus, in the last years of his rule the weight decreased till 1,4 gr.

After Abu-Sa'id's death (1335), the Il-khans' state disintegrated. The real hegemony over Georgia should have been the Chobanids – rulers of Azerbaijan. Their rivals were the Jala'irids.

From that period on new pretenders from the Hulaguid dynasty were placed on the throne of the Il-khans by various groups. Still, in Eastern Georgia money was struck by these puppets.

The following coins were struck at Tbilisi mint: in the name of Arpa Khan (A.H. 736=1335/36), Muhammad Khan (A.H. 738=1337/38), Sati Beg Khatun (A.H. 739=1338/39), Suleyman Khan (A.H. 740=1339/40; A.H. 741=1340/41; A.H. 743=1342/43), and Anushirwan (A.H. 745=1344/45; A.H. 748=1347/48; A.H. 750-756=1349-1354).

It is noteworthy that the part of the coins of Suleyman and Anushirwan was struck at Karaghaji (city in Kakheti, Eastern province of Georgia) mint.

There are also copper coins struck at Tbilisi in the name of Ūljāitū, Abu-Sa'id, and Anushirwan. Overall, the copper coins struck in Georgia by the Il-khans are represented in a much smaller quantity than the silver coins.

In A.H. 757 (=1356) coins at Tbilisi mint were struck in the name of the ruler of the Golden Horde Jani Beg Juchid, next – in the name of Berdi Beg Juchid (date on the coin is unreadable) (Money of the Juchids).

The description of these rarest coins is as follows:

Obverse: Arabic legend in two lines – Sultan the just, Jani Beg Khan. Linear circle and a circle of the dots around.

Reverse: In six-petal rose in Arabic – Struck at Tbilisi in the year 757 (=1356). Linear circle and a circle of the dots around.

Obverse: In Arabic – Sultan the just . . . Khan.

Reverse: In six-petal rose in Arabic – Struck at Tbilisi in the year 757 (=1356).

Obverse: In Arabic – Sultan Berdi Beg Khan. Struck at Tbilisi . . .

Reverse: In Arabic – There is no god, but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh. Names of the four Orthodox Caliphs.

The last coin comes from the hoard found in Armenia in 1912 and is kept at Hermitage.

As it is known, following the death of Abu-Sa'id (1316-1333) the Il-khanid state broke up with Azerbaijan falling under the authority of the Chobanids. They established tyrannical rule causing discontent among local officials who asked Jani Beg, the khan of the Golden Horde, to attach Azerbaijan to his ulus. Jani Beg (1342-1357) conducted towards Azerbaijan a traditional policy implemented by Golden Horde rulers. He, according to the written sources, in A.H. 758 (=1357) defeated the Chobanid Malik Ashraf, captured Tabriz and for a short time attached Azerbaijan to the Golden Horde. As a result of this conquest, the mint of Tabriz (and some other cities of Azerbaijan) in A.H. 757 (=1356) struck silver coins in the name of Jani Beg. Here is some discrepancy between written sources and the numismatic material: written sources date the conquest of Jani Beg by A.H. 758, whereas the numismatic material dates it by A.H. 757. Probably, the numismatic material shows the above fact more correctly than the written sources. Simultaneously, in the same A.H. 757, coins were struck at Tbilisi mint.

Now, if we remember that Giorgi V the Brilliant in 1337/38 subdued Ossetia, beyond the Caucasus mountain range, and the Georgian kings (Giorgi V, David IX) struck the coins in the name of the Il-khans (1338/39, 1348/50) in Alagir and Karjin, territories under the Golden Horde influence, then it is absolutely clear that the Juchids retaliated and struck coins in their own name at Tbilisi mint.

In A.H. 758 Tbilisi mint reacted to the changes which happened in the politics of the Golden Horde. Jani Beg did not stay in Azerbaijan for a long time. He left there his son Berdi Beg and got ill on his way to Saray. Berdi Beg hastened to the main headquarters and organized coup d'état. This event was reflected by Tbilisi mint, which struck the silver coins in the name of Berdi Beg. Although the date on the coin is erased, without doubt there should have been inscribed 758.

Akhichuk, left by Berdi Beg in Azerbaijan, betrayed him and took over the power. But his rule turned out to be short. In A.H. 759 (=1357/58) Persian Iraq and Azerbaijan, including Tabriz, were conquered for a short period by the Muzafarids. Afterwards, the Jala'irid sheikh Uvais defeated the Muzafarids and also captured Akhichuk.

Money issue in Georgia became the prerogative of the Jala'irids. This is

	<p>well testified by the coins struck at Tbilisi in the name of sheikh Uvais. Silver coins (Money of the Jala'irids) were already struck in his name at Tbilisi in A.H. 759 (1357/58).</p> <p>Obverse: Arabic legend in three lines in double circle – The mightiest sultan, Uvais Bahadur Khan, may his reign be alongated. Legend around – Struck at Tbilisi in the year 759 (=1357/58).</p> <p>Reverse: Muslim religious formula and the names of four Caliphs in double circle.</p> <p>A new pattern of dirhem was introduced into the Jala'irid state in A.H. 766 (1364/1365). Similar money was struck at Tbilisi mint. These coins became known through the finding of a hoard in 1955 in Dzukati village (Leningori (Akhlagori) district). The hoard contained 83 small silver coins. Here is the description:</p> <p>Obverse: Arabic legend in the intersection of three semi-circles – Sultan Uvais, may his reign be alongated. Between the semi-circles the place of issue – Struck at Tbilisi. The date around the semi-circles can not be read on any of the samples from Akhlagori/Leningori hoard.</p> <p>Reverse: Muslim religious formula in the intersection of six semi-circles, which is placed within the frame of dots – There is no god, but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh.</p> <p>According to Ir. Jalaghania, despite the fact that it is impossible to read the date on any sample, probably, the coins should be dated by A.H. 766-776 (=1364-1375), since it was in A.H. 766 that the pattern was introduced, and sheikh Uvais died in A.H. 776.</p>
--	---

<p>Bibliography</p>	<p>G. Dundua. Money in Georgia (Georg. and Engl. parallel texts). Tb. 2003 (2nd Edition) (T. Dundua, N. Javakhishvili and A. Eristavi as co-authors); Georgian Numismatics. I. Tb. 2006 (T. Dundua as co-author) (in Georg.); Georgian Numismatics. II. Tb. 2011 (T. Dundua as co-author) (in Georg.); Georgian Numismatic Dictionary. Tb. 2009 (Ir. Jalaghania as co-author) (in Georg.); Eastern Georgian Money Issues in the 14th c. Tb. 2010 (T. Dundua as co-author) (in Georg.).</p> <p>Ts. Ghvaberidze. Relations of Georgia with the Il-khanid Iran and the Jalairids. Tb. 1986 (in Georg.).</p>
----------------------------	---

	<p>D. Kapanadze. Georgian Numismatics. Tb. 1969 (in Georg.).</p> <p>T. Lomouri. Kodala Hoard. Bulletin (“Moambe”) of the State Museum of Georgia. Vol. XIV-B. Tb. 1947 (in Georg.); Kodala Hoard. Part II. About History of Money Circulation in Medieval Georgia – Selected Articles. Tb. 2005 (in Georg.); About the Relations of Georgia with the Golden Horde in the 14th c. (Juchid Money of Ali Hoard). About History of Money Circulation in Medieval Georgia – Selected Articles. Tb. 2005 (in Georg.); Coins of Ahmad Jala’ir and Giorgi VII. About History of Money Circulation in Medieval Georgia – Selected Articles. Tb. 2005 (in Georg.); Money of the last Il-khans in Georgia. About History of Money Circulation in Medieval Georgia – Selected Articles. Tb. 2005 (in Georg.).</p> <p>И. Л. Джалаганиа. Из истории монетного дела в Грузии XIII века. Тб. 1958.</p> <p>Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955.</p> <p>Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Тб. 1970; Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. I-IX. Баку. 1926-66.</p> <p>D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New-York. 1955.</p>
--	---

<p>Imported coins found in Georgia</p>	<p style="text-align: center;">Imported coins of the 13th-14th cc. found in East Georgia</p> <p>While reviewing the imported coins of this period found in East Georgia, we will pay attention to various hoards since their contents reflect well the circulation picture of imported coins across East Georgia.</p> <p>1. Hoard from Kodala. With the help of I. Mosulishvili, a hoard of silver coins was transferred into State Museum of Georgia in three phases in 1940, 1941 and 1948. The hoard, which contains 502 coins, was found in Kodala village (Gurjaani district).</p> <p>The hoard from Kodala was studied and first published by T. Lomouri with some additions afterwards made by Ts. Ghvaberidze.</p> <p>According to the attribution of T. Lomouri, the hoard contains money struck in the name of Ghazan Khan (1295-1304) and sultan Uljaitu (1304-</p>
---	---

1316), one Seljuk coin which belongs to the sultan of Rum Kaihkusrau II (1236-1245).

The majority of the coins (491) are dirhems, 10 are double dirhems. Most of the coins are struck in the name of Ghazan Khan.

After another review of the coins, dates and names of mint were clarified. Here are the mints where the coins were struck: Tbilisi (166), Tabriz (62), Akhaltsikhe (18), Sivas (20), Jezire (16), Samsun (3), Bazar (12), Nakhchivan (12), Khlat (Ahlat) (9), Nisa (13), Erbil (9), Barda (8), Baghdad (7), Erzincan (7), Sinjar (6), Mosul (5), Tokat (4), Erzerum (3), Isfahan (3), Anisi (3), Amasia (7), Beq-Bazar (8), Hile (2), Mayyafariqin (2), Hydlis (1), Ganja (1), Save (1), Wasit (1), Arminia (?) (1), Shiraz (1), Hamadan (1), Qashan (1), Ravia (1), Nishabur (1), Shusther (3).

Ts. Ghvaberidze doubted the name of mint on some of the standard dirhems of Ghazan Khan, suggested by T. Lomouri. Lomouri reads the mint name as "Samsun". However, according to the graphics, it should be "Nisa", city to the south-east of the Caspian Sea, located on a trade route, 20 km. from Ashkhabad.

One-third of the hoard was struck at Tbilisi mint; then comes the money from Tabriz; from Sivas; from Akhaltsikhe etc. The demand of East Georgia market was mainly filled with the money from Tbilisi mint.

Lomouri dated the hoard from Kodala by A.H. 694-715 (=1294-1315/16). Ts. Ghvaberidze dated the hoard by A.H. 696-705 (=1296-1306). The hoard was buried after A.H. 705 (=1306).

2. A hoard of silver coins was accidentally found in 1979 in Poka village (Ninotsminda district) near Paravani Lake. The hoard was placed in a clay vessel. The part of the hoard was lost and only 155 pieces are kept at Simon Janashia Museum of Georgia. The hoard contained the coins struck in the name of Uljaitu (double dirhems and dirhems) from the following mints: Tbilisi (27), Anisi (14), Samsun (?) (11), Tabriz (8), Bazar (3), Barda (1), Garnisi (1), Baghdad (1), Sultania (1), Erzincan (1). The earliest coin from the hoard is dated by A.H. 709 (=1309/1310), whereas the latest – by A.H. 715 (=1315/1316). The hoard of Poka was buried after 1316. However, following the reattribution of the above money, the quantitative distribution of dirhems according to various mints is slightly different.

3. Silver coins of 13th-14th cc. were found in Uraeli village (Akhaltsikhe district) during demolition works. The composition of the hoard is as follows: a) dirhems of the 20-30s of 13th c. from Rum – 5; b) "Qā'ānic" I "type" – 1; c) Qā'ānic" II "type" – 2; d) Georgian-Hulaguid dirhems – 4; e) dramas of Vakhtang III (1297-1308) struck at Tbilisi mint in

A.H. 698 (=1298/99) – 4; f) dirhems of Ghazan Qa'an – 2; g) dirhems of Hulaguid Abu-Sa'id – 1. The hoard which was buried after 1333, is nowadays kept at Simon Janashia Museum of Georgia.

4. 3 coins from a hoard of the silver coins found in 1958 during the agricultural works in Darchieti village (Gurjaani district) were introduced into Simon Janashia Museum of Georgia: 1. dirhem of Kaihkusrau the Seljukid struck in A.H. 628 (=1230/1231); 2. dirhem of Hulaguid Abaqa (1265-1282); 3. double dirhem of Abu-Sa'id struck in A.H. 724 (=1323/1324) at Tabriz.

5. A small hoard of silver coins (11) was found in 1979 during agricultural works in Jandara village (Marneuli district). 3 coins are struck at Tbilisi in the name of Uljaitu, 2 of them are dated by A.H. 714 (=1314/1315). 1 coin belongs to the mint of Anisi and is dated by A.H. 711 (=1311/1312). 7 double dirhems belong to Il-khan Abu-Sa'id (1316-1335), 4 out of them were struck at Tbilisi in A.H. 727 (=1326/1327). Name of a mint on two of the coins is unreadable, whereas 1 coin was struck at Sultania in A.H. 724 (=1323/1324). Most probably, the hoard was buried in the late 20s of the 14th c. The coins are kept at Simon Janashia Museum of Georgia.

6. A hoard of silver coins found in 1948 near Grigolati village (Kharagauli district) was divided between the finders. Only 3 pieces were examined, and all of them are double dirhems of Abu-Sa'id.

7. 92 silver coins in a clay pot were found in Patara Gomareti village (Dmanisi district) in 1936. This money belongs to the last Hulaguids: Muhammad (1335-1338) – 2; Sati Beg (1338-1340) – 5; Tughatemur (1336-1340) – 1; Suleyman (1339-1346) – 80. 4 pieces are unidentified. The dirhems were struck at the following mints: Bazar, Tbilisi, Tabriz, Shirvan (?), Barda, Sultania, Anisi. The hoard was buried after the 40s of the 14th c.

8. Silver coins (243 samples) of the last Hulaguids were found in 1862 in Sartichala village (Sagarejo district). The hoard was placed in faience vessel inside an old tomb. Its contents are as follows: money of Sati Beg Khatun struck in A.H. 739 (=1338/1339) at the following mints – Ardebil, Bazar, Belaqa, Khoi and some are unidentified; coins of Suleyman struck in A.H. 740 (=1339/1340) at the following mints: Ardebil, Bazar, Baku (?), Baiburt, Barda, Belaqa, Qashan, Calistuvan, Nachchivan, Hamadan, Tabriz, Maragheh, Sultania, Khoi, Salmas. The hoard was buried in the mid-14th c.

9. A hoard of silver coins was found in 1954 during the works on Tskhinvali-Kheiti road. The hoard was dispersed. The extant 22 coins belong to the Il-khans – Sati Beg and Suleyman.

10. In Leliani village (Lagodekhi district) during agricultural works a

hoard of Il-khanid coins was found in a clay pot. The hoard was divided between the finders. The extant 5 coins were introduced into Simon Janashia State Museum of Georgia in 1962. All the five coins were struck in the name of Suleyman in A.H. 741 (=1340/1341) at different mints – Tabriz, Barda, and Tbilisi. Mint name on two coins is erased.

11. A large hoard of silver coins was found in Likani village (Borjomi district) in 1933 during agricultural works. From this hoard only 2 coins were introduced to the State Museum of Georgia. The coins are double dirhems of Hulaguid Suleyman struck in A.H. 742 (=1341/1342).

12. Near Tsnoristskali station (Signagi district) a hoard of silver coins was found in 1953. The hoard was divided between the finders. One coin belongs to Il-khan Suleyman.

13. A clay vessel with approximately 150 silver coins was accidentally found in 1952 in Podaani village (Lagodekhi district). Two coins struck in the name of Il-khans, Suleyman and Anushirwan (1344-1356) were brought to Simon Janashia State Museum of Georgia for identification. Suleyman's coin was struck at Tbilisi mint.

14. A hoard of Hulaguid silver coins was found in Karaghaji village (Tsiteltskaro/Dedoplistskaro district). With the support of the Committee for Protection of Antiquities the hoard was given over to the Historical Museum of the Academy of Sciences of Armenia. The hoard consists of coins of Suleyman and Anushirwan. Except for 1 coin, all are dirhems. The coins of Suleyman were struck at the following mints: Tabriz, Sultania, and on 6 coins city name is unreadable. The Coins of Anushirwan were struck at the following mints: Ardebil, Bazar, Tabriz, Karaghaji, Maragheh, Barda, Gushtasp, Ganja, Tbilisi, Shirvan. On some of the coins city names are unreadable. The hoard was buried in the beginning of the second half of the 14th c.

15. A hoard of silver coins of Anushirwan was found in 1957 in Tsiteltskaro, on Giorgi Saakadze street, during agricultural works. The hoard is kept in Simon Janashia Museum of Georgia. The hoard consists of 6 double dirhems. The earliest coin from the hoard is dated by A.H. 747 (=1346/47), the latest – by A.H. 755 (=1354).

16. 24 silver coins were found in 1949 in Karaghaji during land study. The coins were struck in the name of Hulaguid Anushirwan. The coins were struck at the following mints: Anisi, Shirvan, Ganja, Tabriz, Bazar, Maragheh. The earliest coin from the hoard is dated by A.H. 748 (=1347/1348), the latest – by A.H. 753 (=1352/1353). Its burial might have happened in the third quarter of the 14th c. The hoard is kept at Simon

Janashia Museum of Georgia.

17. 60 silver coins struck in A.H. 740-759 (=1339/40-1357/58) in the name of Hulaguids, Juchids, Jala'irids and Muzafarids were found in 1860 near Tbilisi. One part of the hoard was handed over to the Hermitage.

18. A hoard of 160 silver coins was found in 1861 in the outskirts of Tbilisi. The hoard consisted of small coins struck at Tbilisi in the name of Hulaguids, Juchids, Jala'irids, and Giorgi VII and Ahmad Jala'ir. The hoard was buried at the turn of the 14th-15th cc.

19. A clay vessel with 83 small silver coins was found in Dzukati village (Akhgori district) in 1955 during road works. All of them are identical and struck by Jala'irid Sheikh Uvais (1356-1375) at Tbilisi mint.

20. From the hoards found in the 1900s in the outskirts of Tbilisi E. Pakhomov examined Sheikh Uvais (3 samples) and Ahmad's (19 samples) coins. They seem to be imitations.

21. A clay pot with 300 silver coins was found in 1948 in Boshura village (Gori district). The hoard was divided among its several finders. Attribution of only one of the coins became possible and it turned out to be the coin struck in the name of Giorgi VII and Ahmad Jala'ir.

22. A hoard of small silver money, found in 1950 in Patsviskhevi village (Gori district), was divided among its finders. Museum of Gori managed to collect 72 coins. This latter part contains: unidentified Georgian coin with the depiction of an animal – 1; silver coins of Giorgi VII and Ahmad Jala'ir with Arabic inscription – 68; silver coins of Giorgi VII and Ahmad Jala'ir with Georgian inscription – 3.

23. From a hoard of Kirmaneuli tetri found in the 1900s in Akhaltsikhe district Pakhomov examined some 20 pieces.

24. Extant 4 coins from a hoard, dispersed upon its discovery in 1905 in Dusheti, were Kirmaneuli.

25. A hoard of Juchid money, several Georgian coins and Kirmaneuli was found in 1900 in Gori district.

26. According to E. Takaishvili, a hoard, found in 1905 in Dusheti, contained 960 silver coins. The hoard was dispersed. According to Pakhomov, the extant 4 coins are as follows: "King of the Kings Giorgi", i.e. "Giorgauli" (Coins of Giorgi VII with the "depiction of an open eye"); Kirmaneuli tetri; 2 Juchid coins struck in the name of Tochtamysh in the Horde. On one of them a date is read as A.H. 792 (=1389/90).

27. A hoard of silver coins was found in 1925 in Ali village (Khashuri district). The hoard contains 471 silver coins and is kept at Simon Janashia Museum of Georgia. The hoard consists of the following coins: Golden

	Horde – 204 coins; Jala'irids – 4; Kirmaneuli – 1; Giorgi VII and Ahmad Jala'ir – 249; unidentified Georgian coins – 10; worn – 2. The hoard was buried either at the end of the 14 th c. or the beginning of the 15 th c.
--	--

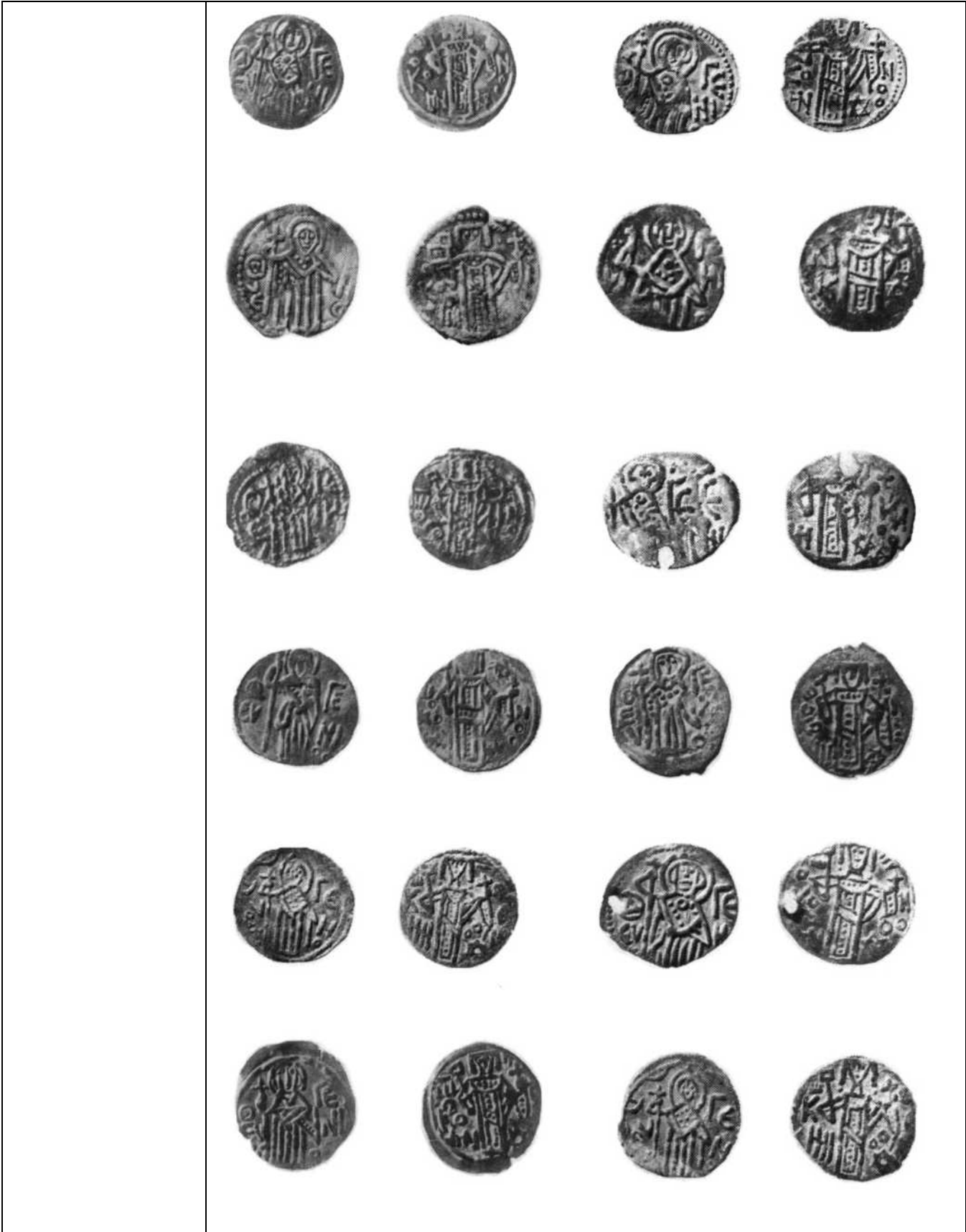
Group	Western Georgian money of the 13 th -15 th cc.
Type	Coins with the effigy of two Davids
Description, picture	<p>Silver. The weights range from 2,3 gr. to 2,9 gr. d=23/24 mm.</p> <p>Obverse: Labarum in the centre and the kings' effigy in Imperial coat on the both sides. On the left and right, Georgian Asomtavruli legends placed vertically ოქფ, ძძძ – “King David” and “King of the Kings David”.</p> <p>Reverse: St. Virgin seated upon a throne like on the Imperial issue of Michael VIII Palaeologus, and corresponding Georgian legend on the left and right: ო ო / ო ო - ს ს.</p>
Mint	Kutaisi (?).
Nominal	Silver. The weights range from 2,3 gr. to 2,9 gr.
Date	1261-1262.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 5 samples, ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №1576; Kutaisi State Museum – №2263.

Group	Western Georgian money of the 13 th -15 th cc.
Type	Kirmaneuli tetri, issues with the name of Manuel
Description, picture	<p>Silver. Weight: ex. 1,60 gr., 1,63 gr., 1,91 gr., 1,93 gr., 2,20 gr., 2,23 gr., 2,30 gr., 2,35 gr., 2,45 gr., 2,70 gr., 2,84 gr., 2,88 gr., 2,97 gr. d=20/21 mm., 21/22 mm., 21/23 mm., 22/23 mm., 23 mm., 24/25mm.</p>

	 <p>Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: O-A-ΓI/EY-ΓE-NI-O.</p> <p>Reverse: Emperor in loros and stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and akakia – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. On the left and right, Greek legend placed vertically: M-N-Λ/O-K-MN.</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Silver. The weights range ex. from 1,60 gr. to 2,97 gr.
Date	Second half of the 13 th c.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2927, №2928, №2929, №4596, №4597, №4598, №4599, №4600, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №5284, №6158, №№6159-6161, №6162, №7866, №11159.

Group	Western Georgian money of the 13 th -15 th cc.
Type	Kirmaneuli tetri, issues with the name of John
Description, picture	<p>Silver. Weight: ex. 1,43 gr., 1,50 gr., 1,64 gr., 1,72 gr., 1,85 gr., 2,03 gr., 2,05 gr., 2, 24 gr., 2,69 gr., 2,70 gr., 2,96 gr.</p> <p>d=19/20 mm., 19/21 mm., 20 mm., 20/22 mm., 21/22 mm., 21/23 mm., 22/23 mm.</p>

Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: Ⓐ-Ε-Υ/ΓΕ-ΝΙ.

Reverse: Emperor in loros and stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and akakia – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically: Ω-Ο Κ/Ν-Ο.

Mint	Unknown.
Nominal	Silver. The weights range from 1,43 gr. to 2,96 gr.
Date	13 th -15 th cc.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – some hundreds, ex. QF. (Main Fund of

	the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2938, №2939, №2940, №2942, №3803, №3804, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2219, №2265, №2695, №5588, №5638, №5832, №6150, №6163, №6219, №6228, №12657.
--	--

Group	Western Georgian money of the 13 th -15 th cc.
Type	Kirmaneuli tetri, issues with “Emperor in three-arched stemma”
Description, picture	<p>1. Silver. Weight: ex. 1,08 gr., 1,17 gr., 1,23 gr., 1,39 gr., 1,51 gr., 1,85 gr., 1,93 gr., 2,12 gr., 2,28 gr., 2,34 gr. d=18/20 mm., 18/21 mm., 19 mm., 19/20 mm., 19/26 mm.</p> <p>Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: O-Υ/T-E-N-O.</p> <p>Reverse: Emperor in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and globus cruciger – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically: ΙΩ-O-KO/H-O.</p> <hr/> <p>2. Silver. Weight: ex. 1,37 gr., 1,51 gr., 1,65 gr., 1,70 gr., 1,89 gr., 2,00 gr., 2,01 gr., 2,04 gr., 2,4 gr. d=18/20 mm., 18/21 mm., 19 mm., 19/20 mm., 19/21 mm., 19/22 mm., 20 mm., 20/22 mm., 21 mm., 21/22 mm., 22/24 mm.</p>

	<p>Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: E-I/T-E-NY-O-O.</p> <p>Reverse: Emperor in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand. On the left, globus cruciger, it looks like a flower. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically: Ω-O-K-H/N-O.</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Silver. The weights range 1. from 1,08 gr. to 2,34 gr.; 2. from 1,37gr. to 2,4 gr.
Date	13 th -14 th cc.
Collection	1. Simon Janashia Museum of Georgia– ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №4633, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2653, №2668, №2691, №2694, №2718, №2740, №5201, №5991, №5992, №5993, №5994, №5995, №5996, №5997, №5999, №6001, №6003, №6004. 2. Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №607, №2950, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №2543, №2546, №2567, №2580, №2581, №6111, №6115, №6129, №6138, №6146, №6205, №6204, №6212.

Group	Western Georgian money of the 13th-15th cc.
Type	Kirmaneuli tetri, issues with Emperor's bust
Description, picture	<p>Silver. Weight: ex. 1,12 gr., 1,19 gr., 1,25 gr., 1,32 gr., 1,43 gr., 1,56 gr., 1,57 gr., 2,06 gr., 2,52 gr., 2,61 gr.</p> <p>d=18/19 mm., 19 mm., 19/20 mm., 20 mm., 20/21 mm., 21/22 mm., 21/23 mm., 22/24 mm.</p>

	 <p>Obverse: Bust of St. Eugenius facing, holding labarum in his right hand and long cross – in his left hand. Greek legend is traced.</p> <p>Reverse: Bust of Emperor in loros and stemma facing, holding labarum in his right hand and long cross – in his left hand. On the left, globus cruciger, it looks like a flower. Shield on the right. No sign of the Greek legend.</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Silver. The weights range from 1,12 gr. to 2,61gr.
Date	13 th -14 th cc.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №4616, №4617, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №5880, №5881, №5882, №5884, №5885, №5886, №6097, №6100, №6198, №6199.

Group	Western Georgian money of the 13 th -15 th cc.
Type	Kirmaneuli tetri, issue with Asomtavruli letters
Description, picture	<p>Silver. Weight – 1,13 gr. d=18/19 mm.</p> <p>Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left – some uncertain signs. On the right, above, Asomtavruli letters – ႱႱ, below, Greek letters in two lines – ΓΕ-O.</p> <p>Reverse: Emperor (king) in loros and three-arched stemma, standing, facing,</p>

	holding labarum in his left hand. On the left Asomtavruli letters placed vertically: Φ - Ⴃ .
Mint	Unknown.
Nominal	Silver. Weight – 1,5 gr.
Date	1389-1392.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – 1 sample, GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №6213.

Group	Western Georgian money of the 13th-15th cc.
Type	Kirmaneuli tetri, Vamek's money with St. Eugenius' effigy
Description, picture	<p>Silver. Weight – 2,91 gr. d=20/21 mm.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Obverse: Mkhedruli letters for the name Vamek (a mirror image) in ornamented frame.</p> <p>Reverse: St. Eugenius in stemma, standing, facing, holding either labarum or long cross in his right hand. On the left and right – Greek legend: O-E/ΓE-IN.</p>
Mint	Tskhumi (?).
Nominal	Silver. Weight – 2,91 gr.
Date	1384-1396.
Collection	

<p>Scholarly commentary</p>	<p>“Western Georgian money of the 13th-15th cc.” is the name of coin group. It consists of the coins struck by David Ulugh and David Narin (Coins with the effigy of two Davids) and Kirmaneuli tetri.</p> <p>Coins with the effigy of two Davids are patterned on the issues of the Emperors, John Comnenos (1118-1143) and Michael Palaeologus (1258-1282). We have only 10 samples of them.</p> <p>Coins with the effigy of two Davids. Silver. The weights range from 2,3 gr. to 2,9 gr. d=23/24 mm.</p> <p>Obverse: Labarum in the centre and the kings’ effigy in Imperial coat on the both sides. On the left and right, Georgian Asomtavruli legends placed vertically $\overline{\text{D}}\overline{\text{D}}\overline{\text{P}}$, $\overline{\text{D}}\overline{\text{D}}\overline{\text{D}}$ – “King David” and “King of the Kings David”.</p> <p>Reverse: St. Virgin seated upon a throne like on the Imperial issue of Michael VIII Palaeologus, and corresponding Georgian legend on the left and right: $\overline{\text{D}}\overline{\text{D}}\overline{\text{P}}\overline{\text{G}}\overline{\text{L}}\overline{\text{C}}$.</p> <p>Towards the midst of the 13th c. the Mongol overlords exercised their rule over Georgia through joint-rule of the two vassal kings, David Ulugh and David Narin, and they had real power in the Eastern provinces. This coregnancy was interrupted, when David Narin fled to safety of Western Georgia, thus splitting the country into two kingdoms. That of Eastern was vassal state.</p> <p>Georgian narrative do not support the exact chronology of this very disintegration. General consideration leads to 1259 as possible date.</p> <p>Still some Western sources are more precise.</p> <p>Friar William of Rubruck made his journey to the court of the Great Khan. When back in France in 1257, he read a formal report. One passage of it is extremely interesting and runs as follows: “beyond that estuary is Ziquia (modern Tuaphse region, Russian Federation – T. D.), which is not subject to the Tartars, and further East the Sueni (Suani, West Georgian highlanders – T. D.) and the Iberi, who are not subject to them”. This simply means that the Mongols are already missing Western Georgia by 1257. But that could be only upper chronological limit in the case William added some recent information. Lower one depends on when he was in those sites. And William of Rubruck was in touch with Georgia in early 1255. That is the lower chronological limit for the entire kingdom to split into two parts.</p> <p>Still, the date of issue of the coins with the effigy of two Davids can not be changed. Now David Ulugh fled to safety of Western Georgia in 1260. 1261-1262 saw both kings in Western Georgia. And in the frames of</p>
------------------------------------	--

restored co-regnancy, they designed coin inspired by the Byzantine iconography, putting their names and titles thoroughly on it.

As concerning Kirmaneuli, i.e. the Georgian imitations to the aspers of Trebizond, they are patterned mostly on the coins of the two Emperors: Manuel I (1238-1263) and John II (1280-1297). The descriptions are presented below.

Kirmaneuli tetri, issues with the name of Manuel. Silver. The weights range from ex. 1,60 gr. to 2,97 gr. d=20/21-24/25 mm.

Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: O-A-ΓI/EY-ΓE-NI-O.

Reverse: Emperor in loros and stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and akakia – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. On the left and right, Greek legend placed vertically: M-N-Λ/O-K-MN.

Kirmaneuli tetri, issues with the name of John. Silver. The weights range from ex. 1,43 gr. to 2,96 gr. d=19/20-22/23 mm.

Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: Ⓐ-E-Υ/ΓE-NI.

Reverse: Emperor in loros and stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and akakia – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically: Ω-O K/N-O.

Kirmaneuli tetri, issues with “Emperor in three-arched stemma”. Silver. The weights range from ex. 1,08 gr. to 2,34 gr. d=18/20-19/26 mm.

1. **Obverse:** St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: O-Υ/Γ-E-N-O.

Reverse: Emperor in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and globus cruciger – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically: ΙΩ-O-KO/H-O.

Silver. The weights range from ex. 1,37 gr. to 2,4 gr. d=18/20-22/24 mm.

2. **Obverse:** St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically: E-I/Γ-E-NY-O-

O.

Reverse: Emperor in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand. On the left, globus cruciger, it looks like a flower. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically: Ω-O-K-H/N-O.

Kirmaneuli tetri, issues with Emperor's bust. Silver. The weights range from ex. 1,12 gr. to 2,61 gr. d=18/19-22/24 mm.

Obverse: Bust of St. Eugenius facing, holding labarum in his right hand and long cross – in his left hand. Greek legend is traced.

Reverse: Bust of Emperor in loros and stemma facing, holding labarum in his right hand and long cross – in his left hand. On the left, globus cruciger, it looks like a flower. Shield on the right. No sign of the Greek legend.

Kirmaneuli tetri, issue with Asomtavruli letters. Only two samples are known. One of them, kept at Simon Janashia Museum of Georgia, was in Kopitnari hoard. The next one, sample from Barataev's collection, is in Berlin Museum. Description of the coin from Kopitnari hoard is as follows:

GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №6213. Silver. Weight – 1,13 gr. d=18/19 mm.

Obverse: St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left – some uncertain signs. On the right, above, Asomtavruli letters – ႠႡ, below, Greek letters in two lines – ΓΕ-O.

Reverse: Emperor (king) in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his left hand. On the left Asomtavruli letters placed vertically: ϕ-θ.

Georgian legends are read as “Giorgi, the king” and Greek – as “St. Eugenius”. Giorgi I, king of Imereti in 1389-1392 issued these coins; this is general opinion.

Kirmaneuli tetri, Vamek's money with St. Eugenius' effigy. Silver. Weight – 2,91 gr. d=20/21 mm.

Obverse: Mkhedruli letters for the name Vamek (a mirror image) in ornamented frame.

Reverse: St. Eugenius in stemma, standing, facing, holding either labarum or

long cross in his right hand. On the left and right – Greek legend: O-E/ΓE-IN.

S. Makalatia was the first to publish Vamek's money. The coin kept in Sokhumi was examined by him in 1940. He made a photo of this sample and attributed it to Vamek I Dadiani (1384-1396), prince of Samegrelo. D. Kapanadze supported this idea. He also made a note about a mirror image of the legend. T. Abramishvili tried to explain it. As a local lord, Vamek had no right to issue a coin. Still, he struck it to commemorate his victory over usurper Giorgi I of Imereti, placing his name as a mirror image.

O. Retowski classified the aspers of Trebizond. Still, it can be checked concerning both, the original coins and Kirmaneuli tetri.

And many years before, in 1844, M. Barataev thought the imitations to the aspers of Trebizond to be issued in Georgia, as he found term "Kirmaneuli" in the Georgian documents.

Still, it had been just a hypothesis before Retowski did his research. He was the first to distinguish Georgian imitations to the aspers of John II according to the following evidences: distorted details of the effigies and distorted legends. True, it is very difficult to distinguish imitations to the aspers of Manuel from the original ones. Retowski thought that on the former coins there is article before the name of Emperor and letter M is wrongly depicted.

The works of O. Retowski, K. Golenko and T. Abramishvili present Kirmaneuli tetri struck according to the aspers of John II. The term itself denotes that first Manuel's aspers were imitated.

Retowski's criteria were presented above. T. Abramishvili chose the same way. She studied the hoard found in 1907 in Kopitnari village near Samtredia (652 pieces). The list of the coins is as follows: I. aspers of Trebizond – Manuel I (1238-1263) – 6 samples, John II (1280-1297) – 7 samples, Manuel III (1390-1417) – 1 sample, Alexios IV (1417-1446) – 1 sample, 15 samples in all; II. Bulgarian money of the 12th-14th cc. – 1 sample; III. Western Georgian money (Kirmaneuli) – 633 pieces. 5 of them have Manuel's name, 619 – John's. 9 pieces belong to issues with Emperor's bust. Later, some coins with absolutely different dates were mistakenly ascribed to this complex.

According to T. Abramishvili, 5 coins from Kopitnari hoard are the imitations to the aspers of Manuel I. They show the gradual stages of degradation. Technique of GF. №6162 is very high. GF. №№ 6159-6161 are already degrading both in a view of technique and legends. GF. №6158

shows extremely bad technique and artisan's complete ignorance, due to that some attributes and legends changed their places.

According to K. Golenko, Tobanieri hoard (see below) contains 21 imitations to Manuel's aspers, 6 of them being overstruck from the Arabic and Hulaguid dirhems. On these coins effigy of St. Eugenius is flat, schematic and rude, legends – distorted. Some new details also appeared. The coins are of a larger size and flat.

In 1927 a hoard was found in Tobanieri village (Vani district). 215 pieces from the hoard are kept at Kutaisi State Museum. Mostly aspers of Trebizond and Kirmaneuli form the hoard. The list of the coins is as follows: I. aspers of Trebizond – John I (1235-1238) – 4 samples, Manuel I (1238-1263) – 56 samples, John II (1280-1297) – 125 samples, John II and Alexios II (up to 1297) – 1 sample. II. Seljuk dirhem struck in A.H. 630 (?) (1232-1233); III. Georgian-Hulaguid dirhem, struck at Tbilisi in the name of Abaqa in A.H. 680 (?) (=1281-1282); IV. Western Georgian money (Kirmaneuli) – 25 pieces. 21 of them are the imitations to Manuel I's aspers and 4 – to John's aspers; V. coins with the effigy of two Davids – 2 samples. The hoard was buried at the turn of the 13th -14th cc.

Ir. Sokolova too studied Kirmaneuli. She wrote that original coins of Manuel I and John II have the legends without any mistake, with familiar for Trebizond palaeography, and their weight is higher than 2,5 gr. Kirmaneuli's weight is lowered.

Now about the date of Kirmaneuli. T. Abramishvili thinks of the 14th c. as upper chronological limit for issue of these coins, still having in mind that the 15th c. Georgian documents bear the term "Kirmaneuli". Also, we must take into consideration Kopitnari hoard, buried in the 15th c., with a large number of Kirmaneuli.

According to D. Kapanadze, lower chronological limit for Kirmaneuli is 1284/85. In 1284 Theodora Comnena, with the help of the Georgians, managed to seize the crown from her half-brother, Emperor John II, and she reigned for a while. Georgian assistance could be also financial, for this reason they started to issue money according to numismatic pattern of Trebizond.

As certain samples of Kirmaneuli are overstruck from the "Qā'ānics" and the dirhems of Il-khans, Abaqa (1265-1282) and Arghun (1284-1291), K. Golenko dates imitations to the aspers of Manuel I by the 80s of the 13th c. Then John II's original coins started to circulate intensively in Georgia. And imitations with his name were struck up to the 15th c.

Ir. Sokolova takes Manuel I's death as starting point for Georgian

issues with the name of Manuel. At least, it could happen before the second half of the 80s of the 13th c., as some of the samples are overstruck from Arghun's dirhems. And soon, after Theodora's expedition, Georgians started to issue imitations to the aspers of John II.

Next question is, who struck these coins. For O. Retowski and Evg. Pakhomov Kirmaneuli is counterfeit money, and for D. Kapanadze Georgian government issued these coins to support Theodora Comnena. According to the Georgian documents, name of the money is derived from the name of "king of the Greeks".

Bibliography

T. Abramishvili. Coin of Two Davids. Bulletin ("Moambe") of the State Museum of Georgia. Vol. XVI-B. Tb. 1950 (in Georg.); Western Georgian Money of the 13th-14th cc. Tb. 1959 (in Georg.); Catalogue of the Aspers of Trebizond and Western Georgian Money (Kirmaneuli) of State Museum of Georgia. Tb. 1984 (in Georg.).

G. Dundua. Georgian Numismatics. II. Tb. 2011 (T. Dundua as co-author) (in Georg.).

Iv. Javakhishvili. History of Georgian Nation. Vol. III. Tb. 1949 (in Georg.).

S. Kakabadze. About Weregeld Charters. Bulletin ("Moambe") of History. II. Tb. 1924 (in Georg.).

D. Kapanadze. About Several Terms in Georgian Numismatics. Bulletin ("Moambe") of the State Museum of Georgia. Vol. XII-B. Tb. 1944 (in Georg.); Georgian Numismatics. Tb. 1969 (in Georg.).

М. П. Баратаев. Нумизматические факты Грузинского царства. СПб. 1844.

К. В. Голенко. Клад монет из села Тобаниери. Византийский Временник (ВВ). XVI. М. 1959.

Д. Г. Капанадзе. Так называемые грузинские подражания трапезундским аспрам. Византийский Временник (ВВ). III. М. 1950.

Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Тб. 1970.

	<p>И. В. Соколова. Трапезундские аспры и кирманеули с именем Мануила I и Иоанна Комнинов. Нумизматика и Эпиграфика (НЭ). XI. М. 1974; Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа. Нумизматический Сборник (НС). Тб. 1977; Медные монеты Трапезундской империи из собрания Эрмитажа. Нумизматика и Эпиграфика (НЭ). XIV. М. 1984.</p> <p>D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New York. 1955.</p> <p>O. Retowski. Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. М. 1910; Отдельный оттиск из Нумизматического Сборника. I. 1911.</p>
--	--

<p>Imported coins found in Georgia</p>	<p style="text-align: center;">Circulation of 13th-15th cc. foreign coins in Western Georgia</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kopitnari hoard includes 15 aspers of Trebizond. They are struck in the name of the following Emperors: Manuel I (1238-1263) – 6 samples, John II (1280-1297) – 7 samples, Manuel III (1390-1417) – 1 sample, Alexios IV (1417-1446) – 1 sample. 2. Tobanieri hoard includes 186 aspers. They are struck in the name of the following Emperors: John I (1235-1238) – 4 samples, Manuel I (1238-1263) – 56 samples, John II (1280-1297) – 125 samples, John II and Alexios II (up to 1297) – 1 sample. <p style="text-align: center;">The rest material is presented according to chronology of findings.</p> 3. Asper of Trebizond was found in 1885 in Sokhumi, near left bank of the river Besleti. 4. Asper of Trebizond was found in 1886 in Sokhumi, on the territory of so-called cantonment. 5. A hoard of about 500 silver coins was accidentally found in 1894 in Patara Jikhaishi village, near Khoni. The hoard contains mostly the Ottoman (1520-1617) and Iranian (1524-1574) coins. John III's (1340-1344) asper was in the hoard. 6. A hoard of the aspers of John I and Manuel I was found near Kutaisi in 1908. Evg. Pakhomov saw 50 pieces from the hoard and he bought 30 pieces. 7. John II's asper was found in the vicinity of Sokhumi in either 1928, or 1929. 8. John II's 5 aspers were found in Sokhumi in 1931. One of them is in the
---	--

Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.

9. D. Kapanadze bought John II's asper found accidentally in the vicinity of Chiatura in 1932.

10. John II's one more asper was found in Chiatura in the same year.

11. 13th c. asper of Trebizond was found in Kutaisi in 1935.

12. State Museum of Georgia bought John II's asper found in 1940 in the vicinity of Shuamta village, Vani district.

13. Clay pot with silver coins was accidentally found in 1948 in Zeda Sazano village (Terjola district). Together with the Seljuk coins, the hoard contained Manuel I's aspers, 9 pieces in all.

14. Manuel I's coin was accidentally found in 1951 in Besleti village (Sokhumi district).

15. The following aspers of Trebizond were found in 1960 in Kutaisi during agricultural works to the North-West of Bagrati Cathedral: John I – 1 sample, Manuel I – 1 sample, John II – 19 samples. The hoard is kept at Kutaisi State Museum.

16. Coin of John II was found in 1969 in Khoni.

17. Aspers of Manuel I and Kirmaneuli were found in 1999 in Nojikhevi village (Martvili district) by Nokalakevi archaeological expedition.

Aspers of Trebizond were circulating also in Eastern Georgia:

18. 2 aspers of Trebizond were found in Tbilisi in 1858.

19. In about 1930 silver coins were found on the territory of rest home Kechkhobi, Tsaghveri settlement (Borjomi district). Manuel I's asper was among them.

20. Manuel I's asper was found in one of the caves of Vardzia Monastery (Aspindza district) in 1934.

21. D. Kapanadze bought Manuel I's asper found in 1936 near Vardzia Monastery (Aspindza district).

22. Hoard of 265 silver coins was found while land works near the church in Kheoba village (Kareli district) in 1939. Mostly Oriental coins were buried after 1267. Manuel I's asper was among them.

23. Hoard of the silver coins was found while construction in Akhaldaba village (Borjomi district) in 1968. Manuel I's asper was in the hoard. The hoard is kept at Khashuri Historical Museum.

24. One more asper of Manuel I was found in Vardzia (Aspindza district).

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Issue: Coins of Konstantine I
Description, picture	<p>Silver. Weight – 0,40 gr. d=13/14 mm.</p> <p>The image shows two photographs of a silver coin at the top. Below them are two line drawings: the left one shows the obverse with Asomtavruli letters 'b', 'p', 'h', and 'l' arranged in a square; the right one shows the reverse with a distorted Arabic legend in two lines.</p> <p>Obverse: Asomtavruli letters inside square.</p> <p> p b h – Konstantine. l </p> <p>Reverse: Distorted Arabic legend in two lines.</p>
Mint	Tbilisi (?)
Nominal	Silver. Weight – 0,40 gr.
Date	1407-1411.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – QF. (Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №3202.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Issue: Coins of Alexandre I
Description, picture	<p>Silver. Weight≈0,35 gr. d≈13/14 mm.</p>

	 <p>Obverse: In the centre, Asomtavruli letter ⚡ (often a mirror image) within the linear circle. Around, Asomtavruli legend which, according to Evg. Pakhomov, on some well-preserved samples can be read as follows: “King of the Kings Alexandre”.</p> <p>Reverse: Georgian legend in two lines: ႱႱႱ/ႱႱႱ “In the name of god”.</p>
Mint	Tbilisi (?)
Nominal	Silver. Weight≈0,35 gr.
Date	1412.
Collection	Saint-Petersburg, Hermitage – Fund of former Asiatic Museum, shelf №147, Main Fund №№14437-14442. 73 samples in all.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Issue: Coins of Vakhtang IV with the Asomtavruli legends
Description, picture	<p>Billon. Weight – ex. 0,60 gr., 0,85 gr. d=13/15 mm.</p> <p>Obverse: Georgian legend in three lines: ႱႱ/ႱႱႱ/ႱႱႱ – “God, long live”.</p> <p>Reverse: Again, a legend in three lines which continues the legend on the obverse: ႱႱႱ/ႱႱႱ/ႱႱႱ – “King Vakhtang”.</p>

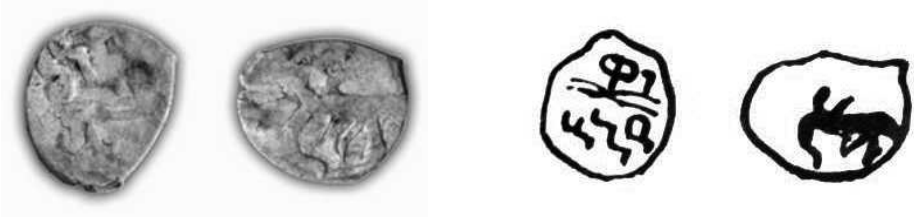
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Billon. Weight – ex. 0,60 gr., 0,85 gr.
Date	1442-1446.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №7184.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc.
Type	Coins of Vakhtang IV with the depiction of animal
Description, picture	<p>Billon. Weights – ex. 0,65 gr., 0,88 gr. d=15 mm.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Obverse: Georgian legend in two lines: შფႁ/ႁႁႁ – “King Vakhtang”.</p> <p>Reverse: Depiction of animal, very much like a donkey.</p>
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Billon. Weights – ex. 0,65 gr., 0,88 gr.
Date	1442-1446.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №3142-3150, 3154-3157.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc.
Type	Issue: Coins of Giorgi VIII with the title “King of the Kings”
Description, picture	<p>Billon. The weights range from 0,47 gr. to 0,70 gr. d=12/14 ႁႁ.</p>

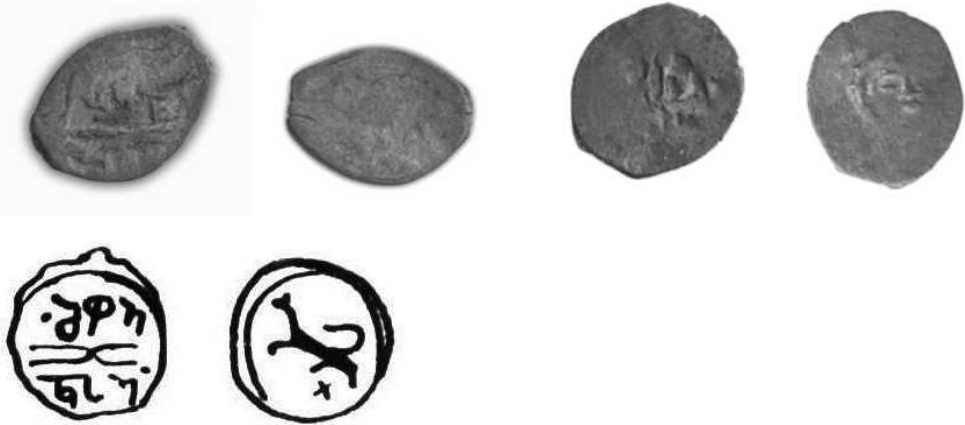
	 <p>Obverse: Asomtavruli legend in four lines: $\text{𐌖𐌗𐌕𐌗/𐌖𐌗𐌕𐌗𐌕/𐌖𐌗𐌕𐌗𐌕/𐌖𐌗𐌕𐌗}$ – “King of the Kings, slave of God, Giorgi”.</p> <p>Reverse: Cross.</p>
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Billon. The weights range from 0,47 gr. to 0,70 gr.
Date	1446-1466.
Collection	For the coins of Giorgi VIII, Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №7188-7196.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Issue: Coins of Giorgi VIII with the title “king”
Description, picture	<p>Billon.</p> <p>Obverse: Georgian legend in two lines – $[\text{𐌖𐌗𐌕𐌗}]/\text{𐌖𐌗𐌕𐌗}$ – “King Giorgi”.</p> <p>Reverse: Some animal. No image in the most cases.</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Billon.
Date	1466-1476.
Collection	For the coins of Giorgi VIII, Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №7188-7196.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type:	Issue: Coins of Bagrat VI
Description, picture	<p>Billon. Weight≈0,64 gr. d=14 mm.</p> <p>Obverse: Georgian legend in two lines – ԹՓԴԿԵԼԸ – “King Bagrat”.</p> <p>Reverse: Winged beast.</p>
Mint	Unknown.
Nominal	Billon. Weight≈0,64 gr.
Date	1466-1478.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №7209-7210.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type:	Subgroup: Coins of atabeg Kvarkvare
Description, picture	<p>Silver. The weights range approximately from 0,39 gr. to 0,66 gr. d=12/16 mm.</p>

	 <p>Obverse: Mkhedruli legend in two lines within linear square – ყრ/ყრე (a mirror image), “Kvarkvare”. There is also coin with Asomtavruli legend.</p> <p>Reverse: Schematic depiction of fish. Above and below, eight-pointed star.</p>
Mint	Akhaltzikhe.
Nominal	Silver. The weights range approximately from 0,39 gr. to 0,66 gr.
Date	1451-1498.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №7197-7208.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Subgroup: Coins of Konstantine II
Description, picture	<p>Billon. The weights range from 0,43 gr. to 0,62 gr. d=12/16 mm.</p>

	<p>Obverse: Asomtavruli legend in two lines – ԹՓԴ/ԳԼԴ (occasionally – ԹՓ/ԳԴ), “King Konstantine” – is divided by two intersecting horizontal lines.</p> <p>Reverse: Unknown beast to the left, with long tail (occasionally, cross above or below).</p> <hr/> <p>Billon. Weight – ex. 0,57 gr.</p> <p>Obverse: Asomtavruli legend in two lines – ԹՓ/ԳԸ, “King Konstantine” – is divided by two intersecting horizontal lines.</p> <p>Reverse: The Sun.</p> <hr/> <p>Billon. The weights range from 0,47 gr. to 0,64 gr.</p> <p>There are various abbreviations of the name of Konstantine on the coins produced using one die: ԹՓԴ/ԳԸԲԴ, ԹԴ/ԳԴ, ԹԴ/ԳԼ, “King Konstantine”, or without the title – ԳԼ/ԸԲԴ, “Konstantine”. D. Kapanadze thought these coins to be chronologically of a later period. The inscriptions on these coins, as on the coins produced using both dies, are divided by two intersecting horizontal lines.</p>
Mint	Tbilisi (?).
Nominal	Billon. The weights range from 0,43 gr. to 0,64 gr.
Date	1478-1505.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №№743-1213, №№1683-1863, №№7183-7482.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc.
Type	Subgroup: Coins of David X
Description, picture	Billon. Obverse: Georgian legend in three lines: $\rho\Omega/\Gamma\theta\text{J}/\chi\Omega\text{L}$ – “God, long live”. Reverse: Again, a legend in three lines which continues the legend on the obverse: “King David”.
Mint	Tbilisi (?)
Nominal	Billon.
Date	1505-1525.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №3302-3325.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc.
Type:	Coins of Bagrat, king of Imereti
Description, picture	Silver. Weight – 0,63 gr. d=13/14 mm. Obverse: Schematic depiction of king in three arched-crown, facing. Reverse: Georgian Asomtavruli legend divided by horizontal line. The legend should be read as follows: “King Bagrat”.
Mint	Kutaisi (?)
Nominal	Silver. Weight – 0,63 gr.
Date	1510-1565.
Collection	

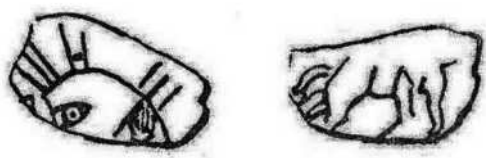
Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc.
Type:	Coins of Giorgi, king of Imereti. I type
Description, picture	Silver. Weight – 0,62 gr., 1,44 gr. d=11 mm.

	 <p>Obverse: Schematic depiction of bearded man, facing, in jewelled crown. To the left – plant ornament, around – linear circle and circle of the dots.</p> <p>Reverse: Georgian Asomtavruli legend in abbreviation: ̄̄̄̄̄̄̄̄ – “King Giorgi”, to the right – plant ornament.</p>
Mint	Kutaisi (?).
Nominal	Silver. Weight – 0,62 gr., 1,44 gr.
Date	1565-1585.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №5288, №7484.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Coins of Giorgi, king of Imereti. II “type”
Description, picture	<p>Silver. Weight – 0,75 gr. d=6/14 mm.</p> <p>Obverse: legend in two lines with a line between them. In the first line we have ̄̄̄̄̄̄̄̄, in the second – ̄̄̄̄̄̄̄̄, i.e. “King of the Kings”.</p>

	<p>Reverse: ԹԴՓԴԼԿԴ – “king Giorgi”.</p> <hr/> <p>Silver. Weight – 0,79 gr. d=6/15 mm.</p> <p>Obverse: legend in two lines with a line between them. In the first line we have ԹԴՓԴԼ, in the second – ԹՓ, i.e. “King of the Kings”.</p> <p>Reverse: ԹԴՓԴԼԿԴ – “king Giorgi”.</p> <hr/> <p>Silver. Weight – 0,77 gr. d=6/16 mm.</p> <p>Obverse: On an elongated side there is a following legend: ԹԴՓԴԼԿ, and since the circle is closed on all sides, there is no possibility for any other word.</p> <p>Reverse: ԹԴՓԴԼԿԴ. The entire legend is as follows: “King of the Kings Giorgi”.</p>
Mint	Kutaisi (?)
Nominal	Silver. Weight – 0,75 gr., 0,77 gr., 0,79 gr.
Date	1565-1585.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №5289, №5290, №5303.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Coins of Giorgi, king of Imereti. III type
Description, picture	Silver. Weight – 0,82 gr. d=8/15 mm.

	 <p>Obverse: Human head to the left. Because of the small size of a plate the face is not fully depicted. Forehead, left eye open are visible as well as, partially, crown and presumably – beard. A small part of some letter is placed before the forehead – 7. According to this part, this letter can be Asomtavruli 7, 7 or 7.</p> <p>Reverse: An animal. Body and three legs are well visible. Not well visible is a tail up. The animal is to the left.</p>
Mint	Kutaisi (?).
Nominal	Silver. Weight – 0,82 gr.
Date	1565-1585.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) № 5291.

Group	Coins of the Georgian kings and princes in the 15 th -16 th cc.
Type	Subgroup: Imitations to the bistis of shah Tahmasp
Description, picture	<p>Silver. Weight≈0,9 gr. d=13/18 mm.</p> <p>Obverse: Shia religious formula in Arabic in three lines: “There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh, Ali is the wali of Allāh”.</p> <p>Reverse: Persian legend: “Struck at Zagemi in the year 963” (=1555/1556).</p>
Mint	Zagemi.

Nominal	Silver. Weight≈0,9 gr.
Date	16 th c.
Collection	Simon Janashia Museum of Georgia – ex. GF. (Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia) №5059, №5200, №№5292-5300.

Scholarly commentary	<p>The 15th c. was a difficult period in Georgian history. United Georgian kingdom disintegrated into several small kingdoms and principalities. Unification of Georgia became impossible for a long time. Obviously, these processes were reflected on the 15th c. Georgian money.</p> <p>A hoard of low-quality and weight-reduced silver and billon coins was found in 1935 in Gori, during land works between former seminary street and the cemetery. According to approximate estimates, the hoard contained 10000 coins. Gori hoard has a big importance for the Georgian numismatics since it enabled scholars to get acquainted with the majority of the coins of the 15th c. Georgian kings and princes. The coins from the hoard are divided into several groups: I – coins with Georgian legends; II – coins with Arabic legends; III – coins without legends with various depictions (ex. beast), or coins with much damaged legends. Apart from this, a certain number of the coins are produced using only obverse die. The dating of the coins was made possible by Arabic legend in three lines placed on one of the Turkish akçes (or their imitation) from the hoard: “May his deeds be glorified, struck at Adrianople in the year [8]86 (=1481)”. Therefore the hoard was probably buried in the 80s of the 15th c. whereas the coins were struck in 15th c. The Georgian coins of the hoard belong to the following kings and princes: Alexandre I (1412-1442), Vakhtang IV (1442-1446), Giorgi VIII (1446-1466), when he still was a king of united Georgia, Bagrat VI (1466-1478), Kvarkvare – atabeg of Samtskhe (1451-1498), Konstantine II (1478-1505). The coins of the latter king are abundantly represented in the hoard and are of various variants. The hoard is kept at the Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.</p> <p>Here we also should recall another numismatic hoard of 926 billon and copper coins, found in 1924 in Mna village (Kazbegi district). The contents of Mna hoard is identical to that of the hoard of Gori. The contents of Mna hoard entered the Numismatic Department of the State Museum of Georgia in two parts (GF. №№3142-3481, 16293-16868). The hoard consists of 15th-16th cc. low-quality coins which were struck in the name of the following kings: Vakhtang IV, Giorgi VIII, Konstantine II and David X</p>
-----------------------------	---

(1505-1525). Apart from this, there were also imitations to the Turkish akçes, and the coins with the depiction of beast, fish, and geometric ornament.

After Giorgi VII, his brother, Konstantine I (1407-1411) became king of Georgia. Unique silver coin is kept at the Main Fund of the Georgian Coins, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia (№3202). D. Kapanadze thought the coin belongs to Konstantine I (Coins of Konstantine I). Here is a description:

Silver. Weight – 0,40 gr.

Obverse: Asomtavruli letters inside square.

Ⲟ

Ⲛ Ⲓ – Konstantine.

Ⲛ

Reverse: Distorted Arabic legend in two lines.

The identical coin was published by V. Langlois in the 80s of the 19th c. and mistakenly attributed to Konstantine II. But, as it is seen from his not very correct dating (1407-1414), Langlois meant Konstantine I.

This coin should belong to Konstantine I. There are three arguments for this suggestion: 1. the above-described coin resembles the coin of Giorgi VII; 2. despite the fact that there is a large number of the variants of the coins with Konstantine's name in Mna and Gori hoards, we do not encounter the identical coin there; 3. identical coin was in the hoard found in 1832 in Lore. The upper chronological limit for the hoard is 1426.

There are no coins of Alexandre I (1412-1442) kept at the Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia. It is true that in Gori hoard there is one coin (GF. №7183, weight – 0,38 gr.), which D. Kapanadze attributes to Alexandre I. However, this coin is so worn that it is impossible to establish its exact attribution (Coins of Alexandre I). On the obverse, presumably, a mirror image of Asomtavruli letter Ⲛ should be read. If it is true, then it definitely belongs to Alexandre I because, as was earlier noted by V. Langlois, this letter denotes the K'oronikon, and coincides with Alexandre's enthronement year (100=1412). V. Langlois was right in deciphering Ⲛ as the K'oronikon, but he, nevertheless, mistakenly attributed such coin to Konstantine I.

The description of the silver coin of Alexandre I is as follows:

Obverse: In the centre, Asomtavruli letter ჯ (often a mirror image) within the linear circle. Around, Asomtavruli legend which, according to Evg. Pakhomov, on some well-preserved samples can be read as follows: “King of the Kings Alexandre”.

Reverse: Georgian legend in two lines: ႁႁႁ/ႁႁႁ “In the name of god”.

G. Dundua had checked Alexandre I’s coins kept at Hermitage and was convinced by Evg. Pakhomov’s reading of the coin legend. The legend on the reverse is read particularly well: ႁႁႁ/ႁႁႁ (in the name of God). The legend on the obverse became readable only by connecting the fragments of the inscriptions of several coins since no complete legend was preserved on any of these coins. Overall, there are 73 coins of Alexandre I kept at the Hermitage.

After Alexandre I, his son Vakhtang IV (1442-1446) became king. D. Kapanadze published one variant of Vakhtang IV’s coins, which was found in Gori hoard (GF. №7184) (Coins of Vakhtang IV with the Asomtavruli legends). However, it is so badly preserved that if not the identical samples from Mna hoard, its attribution to Vakhtang would be impossible.

Billon. The weights range from ex. 0,60 gr. to 0,85 gr.

Obverse: Georgian legend in three lines: ႁႁ/ႁႁႁ/ႁႁႁ – “God, long live”.

Reverse: Again, a legend in three lines which continues the legend on the obverse: ႁႁႁ/ႁႁႁ/ႁႁႁ – “King Vakhtang”.

Another variant of Vakhtang IV’s coins (Coins of Vakhtang IV with the depiction of animal) was identified in the up-to-now unpublished Mna hoard.

Billon. The weights range from ex. 0,65 gr. to 0,88 gr.

Obverse: Georgian legend in two lines: ႁႁႁ/ႁႁႁ – “King Vakhtang”.

Reverse: Depiction of animal, very much like a donkey.

Despite the fact that the above-described coins were in the hoard buried in the first quarter of 16th c., they certainly belong to Vakhtang IV. There is simply no other Vakhtang at this particular time. This is also attested by the analysis of Mna hoard. This hoard contains I variant of Vakhtang IV’s coins and the coins of Giorgi VIII, Konstantine II, and David

X. It is obvious that this sequence of the Georgian kings is not accidental and the described coin should belong to Vakhtang IV.

In Gori hoard there were found the coins of Giorgi VIII (1446-1466, 1466-1476) with the different legends. Their description is as follows:

Coins of Giorgi VIII with the title “King of the Kings”.
Billon. The weights range from 0,47 gr. to 0,70 gr.

Obverse: Asomtavruli legend in four lines: $\text{ႵႵႵႵ/ႵႵႵႵႵႵ/ႵႵႵႵႵႵ/ႵႵႵႵႵႵ}$ – “King of the Kings, slave of God, Giorgi”.

Reverse: Cross.

Coins of Giorgi VIII with the title “king”.
Billon.

Obverse: Georgian legend in two lines – $[\text{ႵႵႵႵ}]/\text{ႵႵႵႵ}$ – “King Giorgi”.

Reverse: Some animal. No image in the most cases.

According to D. Kapanadze, coin in the legend of which Giorgi is mentioned simply as “king” and not as “King of the Kings”, should belong to the period of his reign in Kakheti (1466-1476). That is the time when, pressured by Bagrat VI, he could not have any pretensions for the title of “King of the Kings”.

The following coin (Coins of Bagrat VI) should belong to Giorgi VIII’s rival Bagrat VI (1466-1478):

Billon. Weight $\approx 0,64$ gr.

Obverse: Georgian legend in two lines – ႵႵႵႵ/ႵႵႵႵ – “King Bagrat”.

Reverse: Winged beast.

There were two samples in Gori hoard.

Coin of atabeg Kvarkvare (Coins of atabeg Kvarkvare) is synchronous with the money of Giorgi VIII and Bagrat VI.

Silver. The weights range approximately from 0,39 gr. to 0,66 gr.

Obverse: Mkhedruli legend in two lines within linear square – ႵႵ/ႵႵ (a mirror image), “Kvarkvare”. There is also coin with Asomtavruli legend.

Reverse: Schematic depiction of fish. Above and below, eight-pointed star.

M. Barataev was the first who studied Feudal coins. However, he mistakenly attributed identical coin to Rusudan (1222-1245). In the letters of the name of atabeg Kvarqvare he read 450 (=1230) which we encounter on Rusudan's dramas.

Afterwards, D. Kapanadze attributed identical coin but with Asomtavruli legend, which was found in Gori hoard, to the period of co-regnancy of Bagrat VI and Konstantine II (1466-1478). However, Kapanadze was already questioning his own theory by putting a question mark at his reading of the legend (᠒᠙᠑/᠒᠒ . . .?). The finding of another sample with Mkhedruli legend enabled him to find out about a person who struck the coin with the depiction of fish. This is Kvarqvare, atabeg of Samtskhe (1451-1498), who was notorious for his separatism. Various variants of his coins attest to the fact that the mint of Samtskhe, which undoubtedly was located in Akhaltsikhe, was producing coins on a larger scale. Among the coins of Kvarqvare there is one coin, found by Ts. Ghvaberidze, which has an Arabic abbreviation of the atabeg's name on the obverse, whereas on the reverse – fish.

We should stop on anepigraphic coins, which were undoubtedly struck at Akhaltsikhe mint. Below is the description according Ts. Ghvaberidze:

1. GF. №7200. Silver. Weight – 0,77 gr. d=14/16 mm.

Obverse: Schematic depiction of fish to the right within the circle. Dots above and below the depiction.

Reverse: Schematic depiction of fish to the left within the circle. Dots above and below the depiction.

2. QF. №603. Silver. Weight – 0,48 gr. d=13/14 mm.

Obverse: Cross within the circle.

Reverse: Schematic depiction of fish to the left within the circle.

3. QF. №3215. Silver. Weight – 0,73 gr. d=13/14 mm.

Obverse: Depiction of fish to the left within the circle.

Reverse: Sunni religious formula in Arabic in three lines within the linear quadrangle – “There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh”.

As it was already said, the Georgian coins with the depiction of fish are anonymous. However, D. Kapanadze, rightly so, attributed these coins to Meskheti mint. G. Dundua had a similar opinion. Moreover: G. Dundua,

while reviewing the attribution-dating question of the coins with the depiction of fish, and analyzing the hoards and the similarity of these money with the coins of Kvarkvare, concluded that they belong to Kvarkvare atabeg. However, these coins were struck in the early period of his reign, before he captured Giorgi, king of Georgia, in 1465.

Coins of Konstantine II (1478-1505) are the most numerous in Gori and Mna hoards. They are divided into two variants both in terms of technics as well as the way of expressing the name Konstantine. To the first variant belong the coins produced using both dies, and the name Konstantine is accompanied with the title “king”. To the second variant belong the coins produced with only one die. In some cases the name of Konstantine is along with the title “king”, whereas in other cases – title is not given (Coins of Konstantine II).

The description of the coins of the first variant is as follows:

Billon. The weight range from 0,43 gr. to 0,62 gr.

Obverse: Asomtavruli legend in two lines – $\text{ჰ}\text{ფ}\text{მ}/\text{მ}\text{ს}\text{მ}$ (occasionally – $\text{ჰ}\text{ფ}/\text{მ}\text{ს}$), “King Konstantine” – is divided by two intersecting horizontal lines.

Reverse: Unknown beast to the left, with long tail (occasionally, cross above or below).

To this variant belong also four coins found in Gori hoard.

Billon. Weight – ex. 0,57 gr.

Obverse: Asomtavruli legend in two lines – $\text{ჰ}\text{ფ}/\text{მ}\text{ს}$, “King Konstantine” – is divided by two intersecting horizontal lines. All the four coins are worn.

Reverse: The Sun.

There are various abbreviations of the name of Konstantine on the coins produced using one die: $\text{ჰ}\text{ფ}\text{მ}/\text{მ}\text{ს}\text{მ}$, $\text{ჰ}\text{მ}/\text{მ}\text{ს}$, $\text{ჰ}\text{მ}/\text{მ}\text{ს}$, “King Konstantine”, or without the title – $\text{მ}\text{ს}/\text{მ}\text{ს}\text{მ}$, “Konstantine”. D. Kapanadze thought these coins to be chronologically of a later period. The inscriptions on these coins, as on the coins produced using both dies, are divided by two intersecting horizontal lines (billon, the weights range from 0,47 gr. to 0,64 gr.).

Because of few and complicated material, the 16th c. Georgian coins are less studied. According to some information, T. Lomouri had prepared

for publication Mna hoard, which mainly consists of the coins of David X (1505-1525), king of Kartli in East Georgia. Unfortunately, this study was not published, creating some scholarly difficulties. In the 1960s G. Dundua examined the coins of Mna hoard and was convinced that the majority of the coins of David X are exact imitations to the I variant of the coins of Vakhtang IV. The only feature changed is the name of the king. The legends on both sides of the coins of Vakhtang IV are as follows: “God, long live//king Vakhtang”, whereas the legends on both sides of the coins of David is are follows: “God, long live//king David”. Obviously, Mna hoard consists of several variants of the coins of David (Coins of David X).

History of the 16th c. Georgian coins would have ended at this point, if not quite large hoard of silver coins found in Patara Jikhaishi (Khoni district) in 1946. The coins of the hoard unfortunately were mostly dispersed. Even with 18 coins which reached us T. Lomouri managed to fill up partially the gap which existed in the 16th Georgian numismatics. Out of 18 coins, 5 are Georgian, 4 – Turkish, and 9 – Iranian. All the coins are silver.

5 Georgian coins can be divided into three different types:

I type (Coins of Giorgi, king of Imereti. I type).

GF. №5288. Weight – 0,62 gr. d=11 mm.

Obverse: Schematic depiction of bearded man, facing, in jewelled crown. To the left – plant ornament, around – linear circle and circle of the dots.

Reverse: Georgian Asomtavruli legend in abbreviation: ԹՓԴԴԴ – “King Giorgi”, to the right – plant ornament.

First scholar who published such coin was M. Barataev. He mistakenly attributed it to Giorgi II (1072-1089). V. Langlois had a different opinion. He attributed the coin published by Barataev and the ones from the hoard found in 1850 near Tbilisi to Giorgi VIII.

It is worth noting that Ekv. Takaishvili, in one of his works published in Paris, thought this coin to be “Giorgauli”. However, when he saw the contents of Patara Jikhaishi hoard, he refused his attribution and in 1951 handed over his sample to the State Museum of Georgia (GF. №7484). This sample differs from the coin of Patara Jikhaishi both in weight and size (weight – 1,44 gr., d=13/18 mm.). As D. Kapanadze thinks the coin is of double nominal.

The II type (Coins of Giorgi, king of Imereti. II “type”). There are three coins of the II “type” in Patara Jikhaishi hoard. GF. №№5289, 5290,

5303. Weight – 0,75, 0,77, 0,79; d=6/14, 6/16, 6/15. All the three coins are elongated, corner-shaped metal plates with Asomtavruli legends. Two coins, №№5289 and 5303, according to T. Lomouri, should have been struck with the same dies, whereas the third, №5290, should present their variant.

The obverse legend of №5289 is in two lines with a line between them. In the first line we have ᲠᲚᲗ , in the second – ᲠᲚ , i.e. “King of the Kings”. №5303 has the legend in full – ᲠᲚᲗᲚ . In between the two linear circles there is a circle of the dots. The reverse legends are identical on both coins: ᲠᲚᲗᲚᲗ – “king Giorgi”.

Third coin (GF. №5290) differs from the above two only by obverse legend. On an elongated side there is a following legend: ᲠᲚᲗᲚᲗ , and since the circle is closed on all sides, there is no possibility for any other word. The reverse side is identical to the reverses of the above coins. Therefore, the entire legend of this sample is as follows: ᲠᲚᲗᲚᲗ ᲠᲚᲗᲚᲗ – “King of the Kings Giorgi”.

Two analogous coins were in the hoard found in the outskirts of Tbilisi in 1850. They are described by V. Langlois. However, both description and attribution are wrong.

III type (Coins of Giorgi, king of Imereti. III type). GF. №5291. Weight – 0,82. d=8/15.

The coin is of an elongated, incorrect rectangular form. A human head to the left is visible on one side. Because of the small size of a plate the face is not fully depicted. Forehead, left eye open are visible as well as, partially, crown and presumably – beard. A small part of some letter is placed before the forehead– Ლ . According to this part, this letter can be Asomtavruli Ლ , Ლ or Ლ . An animal is depicted on the other side. Body and three legs are well visible. Not well visible is a tail up. The animal is to the left.

Two such coins from the hoard found in 1850 were published by V. Langlois. He considered the animal on the reverse to be a lion. The coin plate published by V. Langlois as №3 is much wider and before the human profile there are depicted three Asomtavruli letters: ᲠᲚᲗ . V. Langlois reads them as “King Giorgi”, and T. Lomouri, because of the contents of the hoard, accepts this theory.

Before V. Langlois, identical coin was published by M. Barataev. On his sample, human profile to the left is clearly visible, bearded, crowned. The head is placed on the coin in such a way that there is a small place left

between it and the edge. There are Asomtavruli legends: in front of the head – ႱႱႱ, behind – ႱႱ, i.e. “King Giorgi”. A circle of the dots around it. As to the effigy on the reverse, because of bad preservation, depicted animal is not well seen. M. Barataev thought the animal to be a wild pig. He thought the coin was struck by Giorgi I (1014-1027).

V. Langlois thinks these coins to be struck by Giorgi VIII.

Lastly, whom the coins of Giorgi from the hoards found in the outskirts of Tbilisi in 1850 and Patara Jikhaishi should belong to? Fortunately, in Patara Jikhaishi hoard there were found well-dated foreign coins which enable us to establish chronological frame for the Georgian coins. This is Turkish akçe of the sultan Murad III (1574-1595) dated by A.H. 982 (=1574-1575). It is clear that king Giorgi lived in the second half of the 16th c.

Interesting coins were touched upon by D. Kapanadze in his textbook. It is true he did not make any changes to T. Lomouri’s attribution. However, he expressed his views regarding the design of the above-given coins. He wrote: “In comparison with other coins of the 14th-15th cc. these two described samples (I and II type – T. D.) are virtual masterpieces of coin issuing: the depiction is made in such an artistic way (i.e. the iconography of the I type coin – T. D.) that the art critic O. Sanablidze compares the depiction on this coin to the depiction of Giorgi II on one of the icons of Gelati and its fresco. The artwork of the legend is especially beautiful. Accuracy and skills, which the artisan showed in making the legend and the depiction, are astounding; it is interesting how the artisan managed to place beautifully on such a tiny plate both the legend and the depiction.

Is it noteworthy that despite the difficult situation in West Georgia, the coins of Giorgi, son of Bagrat, have much better technical and artistic traits than their contemporary Turkish coins. It is interesting that both fineness of metal and weight is much higher”.

We could have ended the review of the 16th c. Georgian coins, but it lacks one more aspect.

M. Barataev and V. Langlois published such a sample of the Georgian coins where the name of Bagrat was possible to be read (Coins of Bagrat, king of Imereti). Initially, this coin was attributed by V. Langlois to Bagrat III, king of Imereti. The description of the coin is as follows:

Obverse: Schematic depiction of king in three arched-crown, facing.

Reverse: Georgian Asomtavruli legend divided by horizontal line. The legend should be read as follows: “King Bagrat”.

D. Kapanadze wrote: “None of the coins with the name of Bagrat was found in Patara Jikhaishi hoard. However, the comparison of the samples and the coin types makes it possible to relate to the same period and to date by 1510-1565 the below (the above-described coin – T. D.) silver coin”.

That was about the 16th c. Georgian coins. Silver coins were struck in the name of foreign ruler in one of the mints of Georgia in the 16th c. This mint was in Zagemi. The functioning of the mint is attested by the silver hoard of Persian coins found in Birkiani village, Pankisi Gorge (Akhmeta district) in 1967. This hoard included two abbasis struck at Zagemi in the name of shah Safi I (1629-1642), the Safavid, and dated by A.H. 1039 (=1629). According to the work of T. Kutelia, who thoroughly studied the Georgian-Iranian relations (under Safavids), based on numismatic material, it was ascertained that the mint at Zagemi was also functioning in the 16th c.

Zagemi was located on the left side of the Alazani river, in the Eastern part of the historical Kakheti, on the road from Gremi to Shirwan. According to the historical sources, in 16th-17th cc. Zagemi along with Gremi and Telavi was an important town of Kakheti.

T. Kutelia, in the process of working in various museums found 26 silver coins which were struck at Zagemi in the name of the Safavid shah Tahmasp I (1524-1576). She even read the date of issue on some of these coins: A.H. 963 (1555-1556), 975 (1567-1568), 977 (1569-1570). These coins are of small size and elongate form. Their length varies between 11 and 13 mm., whereas the width – between 8 and 9 mm. T. Kutelia, according to their weight, established that these coins were bistis, or half shahis. The weight of the bisti is 0,91 gr., whereas of the half shahi – 1,05 gr. Obviously, there is nothing Georgian in these coins. There is Shia religious formula in Arabic placed on obverse, whereas on reverse – name of the mint and date. Below is the description of one of the samples:

Obverse: Shia religious formula in Arabic in three lines: “There is no god but Allāh alone, Muhammad is the Messenger of Allāh, Ali is the wali of Allāh”.

Reverse: Persian legend: “Struck at Zagemi in the year 963” (=1555/1556).

The striking of the coins in the name of the Safavids attests to Kakheti’s dependance on the foreign country and acknowledgement of the Iranian overlordship.

And finally, as the material attests, imitations to the coins of Tahmasp I (Imitations to the bistis of shah Tahmasp) were struck in Georgia.

We have already said that only 18 coins survived from Patara Jikhaishi hoard. 5 of them are Georgian, 4 – Turkish, whereas 9 – Iranian or imitations to Iranian (inventory number of the latter coins – №№5292-5300). According to the description of T. Lomouri, “. . . outwardly they represent elongated, incorrect rectangular plates with the diameter ranging from 6/11 mm. to 13/16 mm. and the weight ranging from 0,42 gr. to 0,75 gr. On both sides of the plates there are Arabic legends. The legend on the first side should be a Muslim religious formula, whereas on the second side the legend is unclear. No date is visible on any of the coins. However, by virtue of various features it is still possible to date them. . . There is a large collection in the Numismatic Cabinet of the State Museum of Georgia. The collection contains 692 coins, which, despite minor exceptions, are of the same type. The legends are mostly unclear. On two samples, №№5059, 5200, it was possible to read a date of A.H. 963 (=1555)”. This year belongs to the reign of Tahmasp I.

Identical coins were also a part of large hoard found near Ambrolauri in 1909. Half of the coins from hoard belonged to shah Abbas I (1589-1629), whereas the second half was elongated quadrangle-shaped small money with distorted Arabic legends. Evg. Pakhomov thought that these mysterious coins resemble in both shape and size the money of Tahmasp I and their issue presumably took place in West Georgia. D. Kapanadze also thought these coins were produced at some mint in Imereti.

It is clear that the imitations to the coins of Tahmasp I would not be imported from Iran into Georgia. They were produced locally, but who struck these coins and where? Turkish akçe too, dated by A.H. 982 (1574-1575), was found in Patara Jikhaish hoard. Therefore, the coins we are discussing could be dated by that period. At that time Giorgi II (1565-1585) is king of Imereti who issues the coins in his name. Why did he need to issue imitations? An answer to this question should be found since the role of Turkish akçes and imitations to the Iranian coins is well attested in monetary circulation of Georgia by the contents of the hoards (Gori, Mna and Ambrolauri hoards).

Bibliography

G. Dundua. About Monetary Circulation in the 15th c. Georgia. Tb. 1964 (in Georg.); Monetary Circulation and Commercial-Economic Relations in the 15th c. Georgia (Historical-Numismatic Tale). Doctoral Thesis. Tb. 1965 (in Georg.); Money in Georgia (Georg. and Engl. parallel texts). Tb. 2003 (2nd Edition) (**G. Dundua, N. Javakhishvili** and **A. Eristavi** as co-authors);

Georgian Numismatics. II. Tb. 2011 (**T. Dundua** as co-author) (in Georg.); Georgian Numismatic Dictionary. Tb. 2009 (**Ir. Jalaghania** as co-author) (in Georg.); Issues of the Georgian Kings and Princes in the 15th-16th cc. Tb. 2011 (**T. Dundua** as co-author).

Ts. Gvaberidze. Akhaltsikhe Mint (14th-16th cc.). Researches in Archaeology of Georgia. №19. Tb. 2010 (in Georg.).

D. Kapanadze. Georgian Numismatics. Tb. 1969 (in Georg.); Gori Hoard of the 15th c. Georgian Money. Bulletin ("Moambe") of the State Museum of Georgia. Vol. X-B. 1940 (in Georg.).

T. Lomouri. About 16th c. Hoard Found in Patara Jikhaishi. Bulletin ("Moambe") of the State Museum of Georgia. Vol. XVII-B. 1953 (in Georg.); About History of Money Circulation in Medieval Georgia. Selected Articles. Tb. 2005.

М. П. Баратаев. Нумизматические факты Грузинского царства. СПб. 1844.

Г. Ф. Дундуа. Монетное обращение и торгово-экономические связи Грузии XV века (ист.-нумизмат. очерк). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Институт истории, археологии и этнографии им. И. А. Джавахишвили. Тб. 1965.

Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955.

Т. С. Кутелия. Грузия и Сефевидский Иран (по данным нумизматики). Тб. 1979.

V. Langlois. Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris. 1860.

**Imported coins
found in Georgia**

15th c. foreign money from East Georgia

1. A hoard was found in 1830-32 in Lore. The hoard was initially placed in Petersburg's Asiatic Museum. In the 1960s G. Dundua tried, unsuccessfully though, to establish the entire body of the hoard. The reason for this is that the coins of the hoard, according to their place of origin, without any documentation, were placed in different funds. However, Lore hoard was undoubtedly placed in Petersburg's Asiatic Museum. There were 67 Georgian coins in Lore hoard. Today in the numismatic funds of the former Asiatic Museum there is the same number of the Georgian coins.

The chronological limit for the Oriental coins of the hoard is 1343-1426, whereas the year 1426 is lower chronological limit for the burial of the hoard. But we think that the hoard was buried much later. To this attest 67 Georgian coins found in Lore hoard. Alexandre I captured Lore in 1431. It is difficult to imagine that the 15th c. devalued Georgian coins could be circulating in such numbers beyond the borders and be put together with high value coins in one hoard. We think it would be correct to suggest that the hoard was buried after 1431, when Lore was incorporated back into Georgia and the Georgian coins started circulation there.

Out of 503 coins from Lore hoard 13 belong to the Juchids, 22 – to Hulaguids, 9 – to Jala'irids, 16 – to Timur and other persons (Siurghatmish, Mahmud), 47 – to Timurids, 50 – to Shirwanshahs, 8 – to Ottomans, 3 – to Mamluks, 90 – to Kara-Koyunlu and 9 – to Ak-Koyunlu.

The contents of Lore hoard make us think that the coins of the Timurids and Shirwanshahs were quite widely circulating in Georgia. It is difficult to say how widely were spread the coins of the Ottomans and the Mamluks in Georgia in the same period. However, the fact that these coins were in the hoard deserves attention.

2. A clay pot with silver coins was accidentally found in April 1964 near the village Akhali Sakobo (Lagodekhi district). The coins were dispersed and only 46 survived, which are preserved at the Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia – GF. №№11415-11460. All the coins in the hoard are Shirwan anonymous tangas and belong to the reign of Hallilulah I (A.H. 820-867=1417-1462). 44 out of 46 coins were struck in Shemakha, 2 – in Baku. According to the date placed on the coins, the hoard was probably buried after 1426-1427.

3. A clay pot with silver coins was accidentally found in autumn 1951 in the village Tamarasheni (Tskhinvali district). The hoard was divided between the finders. From this hoard there are 37 coins kept in the

Tkshinvali Historical-Ethnographic Museum, whereas in Simon Janashia Museum of Georgia – 8 (GF. №№11414, 12140-12146). One copper coin from the hoard was struck in the name of the Georgian king David VIII (1293-1311). 44 tangas from Shirwan belong to the reign of Hallilulah I. The hoard was buried after 1462-1463. Tangas are very worn and mints are difficult to read. 18 samples could have been struck at Shemakha.

4. A clay pot with silver coins was found in 1928 in Didkhorkhi village (Dusheti district). Evg. Pakhomov indicated not very correct coordinates of finding and did not provide the exact number of the coins in the hoard: « . . . около 68 тенег начало XV в. . . . » In reality, the hoard contains 66 tangas from Shirwan and 20 Georgian coins (this number was correctly indicated by Evg. Pakhomov). Tangas from Shirwan belong to the period of Hallilulah I's reign. Out of them the latest issue is dated by A.H. 834 (=1430-1431). They were struck at Shemakha, Baku and Derbent. But we cannot establish the deposition year of the hoard according to the coins from Shirwan. This question is closely related to the attribution of the Georgian anonymous coins with the depiction of fish, whose emission, presumably, was carried out by the atabeg of Samtskhe Kvarqvare. The deposition period should have been the second half of the 15th c.

5. A clay pot with silver coins was accidentally found in 1971 in Ali village (Khashuri district) near the road from Gomi (Kartli) to Sachkhere (Imereti). The hoard was dispersed. 55 pieces were placed in the Khashuri Museum, whereas 4 – in a school museum of Koreti village (Sachkhere district). The hoard contains anonymous tangas of Hallilulah I's reign, 6 samples, and Farruh Yassar's (A.H. 867-906=1462-1500) small money – 53 samples. The earliest coin from the hoard was struck in A.H. 834 (=1430-1431), the latest – in A.H. 898 (=1492-1493). The hoard, it seems, was buried in late 15th c. The coins of Ali hoard are worn, the name of a mint – Shemakha – is readable only on some coins.

Thus, the analysis of the above-mentioned hoards gives us every reason to conclude that throughout the 15th c. tangas of Shirwan were widely circulating in East Georgia, and that under tangas mentioned in the Georgian sources these coins are implied.

Apart from the tangas of Shirwan, according to the Georgian documents of the 15th c., the spread of the Venetian ducats in Georgia is an established fact. Apart from the written sources, this is attested by a factual material.

Three 15th c. Venetian gold coins together with the 16th c. Ottoman altuns and Venetian ducats were found in 1974 in Lekhura gorge (between

Akhalgori and Mejvriskhevi). The gold coins were struck in the name of the following doges: Francesco Foscari (1423-1457), Pasquale Malipiero (1457-1462) and Cristoforo Moro (1462-1471). This money could have been from the Italian trading stations like – Kafa and Tana.

Apart from this, undoubtedly, in the 15th c. the circulation of Kirmaneuli tetri continues, particularly in an intensive way in West Georgia, and this fact is attested by factual material.

According to the records, the Ottoman gold and silver coins (Georgian general term for the gold coins in that time was phluri, and for the silver coins – tetri) were circulating in Samtskhe-Saatabago and, perhaps, beyond its borders too in the last years of Giorgi VIII's reign and throughout the rule of Bagrat VI. The spread of the Ottoman coins in Georgia is attested even by the fact that the Georgian coins of the second half of the 15th c. bear significant influence of the Ottomona numismatics. To this attest also the contents of the hoards of Mna and Gori, where, apart from imitations to the Ottoman coins, there are original samples too.

16th c. foreign money from Georgia

To establish the whole picture of the money circulation in the 16th c. Georgia, it is necessary to make a full list of coin findings. We start with the topography of the findings of gold coins:

1. Half ashraf of Tahmasp I (1524-1576) dated A.H. 941 (=1534-1535) was found in 1949 in Jorjiashvili village (Tetriskaro district).

2. A hoard of 23 gold coins was found in 1947 in the Lekhura river gorge (left stream of Mtkvari river, Kaspi district). 13 coins are Venetian ducats, 8 – Ottoman altuns and two Iranian half ashrafs. The Venetian ducats were struck in the name of the following doges: Francesco Foscari (1423-1457), Pasquale Malipiero (1457-1462), Cristoforo Moro (1462-1471); we have written about these ducats in a due place, when we were reviewing the 15th c. foreign coins in Georgia; Andrea Gritti (1523-1539), Pietro Lando (1539-1545). The altuns (8 samples) bear the name of the Ottoman sultan Suleyman I (1520-1566), half ashrafs – the name of the Safavid Tahmasp I, dated by A.H. 953 (=1546-1547) and 955 (=1548-1549).

Thus, Lekhura hoard was buried in the 50-60s of the 16th c.

3. A hoard of 16th-17th cc. coins was found in 1932 in the ruins of the old fortress in Ude village (Adigeni district). The hoard contained 28 silver coins and one Ottoman altun of Murad III (1574-1595).

4. One altun, dated by A.H. 918 (=1512-1513) and struck in the name

of Selim I (1512-1520), was found in 1970 in Khekordzula village (Mtskheta district).

5. A hoard of gold coins was found in the 1920s in the surroundings of Ateni village (Gori district). The coins were sold part by part. Two Dutch ducats from this hoard entered the State Museum of Georgia (GF. №№10515, 11071). One of them was a ducat, dated by 1588, from Friesland province, the second one – struck in 1646.

The given material attests to the fact that Persian gold coins did not play any significant role in Georgia. This is not surprising as the issue of gold coins in Iran itself was not carried out on a regular basis. Moreover, gold coins were not introduced into trade activities. As to the Venetian ducats and Ottoman altuns, they were undoubtedly circulating in Georgia. A following theory was propounded in the scholarly literature: despite the fact that from the 15th c., because of the Ottoman aggression, economic relations are cut off with Italian trading stations, Venetian ducats still entered Georgia, however, this time through Turkey and Iran.

Now we will discuss the 16th c. silver coins found in Georgia: we have already talked about the coins from Patara Jikhaishi, Ambrolauri, Racha as well as coins without the place of finding (as it is pointed out in the scholarly literature, the last two were, probably, parts of the hoard of Ambrolauri). Although, some hoards were buried in the 17th c., there are many imitations to the coins of Tahmasp I (1524-1576) as well as original samples. On some samples T. Kutelia read the name of Zagemi mint. Through the analysis of the contents of the hoards, it is possible to conclude that after the mid-16th c. Persian coins were widely circulated in both West and East Georgia. Also noteworthy is the fact that in this regard in Georgia the most important place was held by the coins struck at Zagemi mint. They were circulating in Armenia and Azerbaijan, and this is attested by the hoards of Ashtarax and Shakhbuz.

Let us turn to other findings.

First of all it is necessary to end the discussion on the 16th c. Persian coins. Apart from the data provided here, in various parts of Georgia there were found samples of Tahmasp I struck at various mints. However, this does not change the overall picture. Therefore, we will not list them here.

Ottoman coins.

1. Four Ottoman akçes of Selim I (1512-1520) were found during rock works in 1952 near Akhaldaba village (Borjomi district), on the right bank of river Mtkvari.

2. Four Ottoman akçes, struck in the name of Selim II (1566-1574)

and Murad III (1574-1595), were in Patara Jikhaishi hoard.

3. A hoard of silver coins was found in 1945 in Likhauri village (Ozurgeti district). The hoard consisted of about one hundred 16th-17th cc. Ottoman akçes, more than one thousand imitations to the Ottoman akçes and about twenty plates of various form. Unfortunately, we do not know the number of the 16th c. coins.

4. A hoard was found in 1895 in Kutaisi. The hoard contained Ottoman and Iranian coins of the 16th-17th cc., and coins from Trebizond, about 500 pieces in all.

5. 15th c. Juchid coins, 16th c. Ottoman coins and 16th c. Spanish silvered coins were found along with other items in 1903 at the Otobaya cemetery (Gali district).

Despite the fact that the findings of the 16th c. Ottoman coins are not frequent and we still do not know their exact number, Ottoman silver coins undoubtedly were widely circulating in Georgia. This is attested by large numbers of their imitations in the hoards. Quite naturally, the issue of imitations was preceded by intensive circulation of the originals. Otherwise imitations would not have been struck.

Now we turn to the 16th c. European coins:

1. A taler of Albert, margrave of Hohenzollern possessions in Franconia (Bayreuth-Ansbach), struck in 1549 was found in 1940 near Radionovka village (Bogdanovka (Ninotsminda) district).

2. A hoard of European coins was found during quarry works in 1959 in Kvareli district. The contents were dispersed among the finders. Telavi Historical Museum managed to acquire only 9 samples. They are the Dutch daalders, Czech, Salzburg and Saxonian talers. The earliest sample from the survived coins belongs to the emperor Carlos V (1519-1555), whereas the latest, struck in 1572 – to the Saxonian duke August. The hoard should not have been buried before 1572.

3. A copper vessel with 414 European silver coins (overall weight – 8,5 kg.) was found during agricultural works in June 1953 in Makharadze (modern Ozurgeti). 270 coins were handed over to State Museum of Georgia, whereas 144 samples – to Ozurgeti Historical Museum. The hoard was studied and published by R. Kebuladze. The hoard, according to its contents, is divided into three parts. It consists of Austrian, Italian and Spanish coins. The earliest coin from the hoard, taler, belongs to archduke Ferdinand and was struck in 1564-1595, whereas the latest, peso, belongs to Philip IV and was struck in 1628. The hoard, according to the latest coin, was buried after the 20s of the 17th c. We will talk about this hoard later during the

discussion on the 17th c. data. For the moment, we are interested how many 16th c. coins are in this hoard. Below is their list:

a) Dukedom of Tirol, mint of Halle – 6, Ensisheim – 1. Taler. Archduke Ferdinand (1564-1595) – 7 samples.

b) Republic of Venice, doge Pasquale Cicogna (1585-1595). Silver. Undated ducato.

c) Spain and its colonies in America. Philip II (1556-1598) – 2 samples.

Thus, there are 10 coins from 16th c. in Ozurgeti hoard. Nevertheless, it is still possible that they entered Georgia together with the 17th c. material.

4. Taler of archduke Ferdinand, dated by 1575, was found in the 50s of the 20th c. in Kvemo Kedi village (Tsiteltskaro (Dedoplistskaro) district).

5. Two Dutch levendaalders (silver, undated) of late 16th c. and early 17th c. entered State Museum of Georgia in 1965.

6. A hoard of 16th-17th cc. coins was found in the ruins of an old fortress in Ude village (Adigeni district) in 1932. The hoard contained 1 gold and 28 silver coins. The gold coin is an altun of Murad III (1574-1595), whereas the rest are European coins. The latter part consists of Austrian and Hungarian talers, Dutch arendsdaalders, rijksdaalders, achtentwintigs and Spanish pesos.

The earliest coin from the hoard is taler of archduke Ferdinand, struck in 1564-1595. The latest is Philip III's peso, struck in 1598-1621. The hoard should not have been buried before the 20s of the 17th c.

There are three 16th c. coins in the hoard of Ude. These are 1-2. undated taler of archduke Ferdinand, dukedom of Tirol, mint of Halle and 3. Hungary, taler of the emperor Rudolf II (1576-1612), struck in 1594 at Kremnitz mint.

7. Dutch daalder and Hungarian taler, found in Kakheti, entered State Museum of Georgia in 1965: 1. Netherlands under the Spanish rule, Zutphen county, count Wilhelm III von Berg (+1586); 2. Hungary, taler of the emperor Rudolf II, struck at Kremnitz mint in 1591.

8. A hoard of silver coins was found in 1903 at Otobaya cemetery (Gali district). Apart from the 15th c. Juchid samples and 16th c. Ottoman akçes, the hoard contained 16th c. Spanish coins.

9. 16th-17th cc. Spanish pesos were found in 1955 in Urta village (Ochamchire district).

We have written that a part of the 16th c. European coins found in Georgia may have entered the country in the 17th c. However, we cannot

doubt the fact that they were circulating in the 16th c. Georgia. According to the conclusion of R. Kebuladze, the date for the spread of talers in Georgia should be considered the mid-16th c. Apart from this, the scholar also thinks that talers entered Georgia from Iran and Ottoman Empire. These countries were economically tightly linked to the European countries and the number of talers in their monetary markets was quite significant.

If we conclude the above-discussed, we will have the following picture: in the 16th c. the Georgian kings issued their coins – David X (1505-1525) in Kartli, Giorgi II, king of Imereti (1565-1585) and, possibly, Bagrat III, king of Imereti (1510-1565). Apart from this, imitations to the Ottoman akçes and Tahmasp I's (1524-1576) coins were struck and widely circulated there.

As to the foreign currency, Venetian gold ducats and Ottoman altuns were undoubtedly circulating in Georgia. At this time, in the 16th c., mint of Zagemi in Kakheti started to operate. Iranian-style coins struck there were circulating in Georgia.

And finally, European silver coins too were undoubtedly circulating in Georgia. However, in this period they entered Georgia mainly through the Ottoman Empire and Iran.

GEORGIA AND HER DOMINIONS IN THE MIDDLE AGES

ავტორთა კოლექტივი მადლობას უხდის ფირმა Golden Technics
ფინანსური დახმარებისთვის

გამომცემლობა „მერიდიანი“
აღ. ყაზბეგის გამზ. №45
e-mail: info@meridianpub.com
ტელ.: 239-15-22